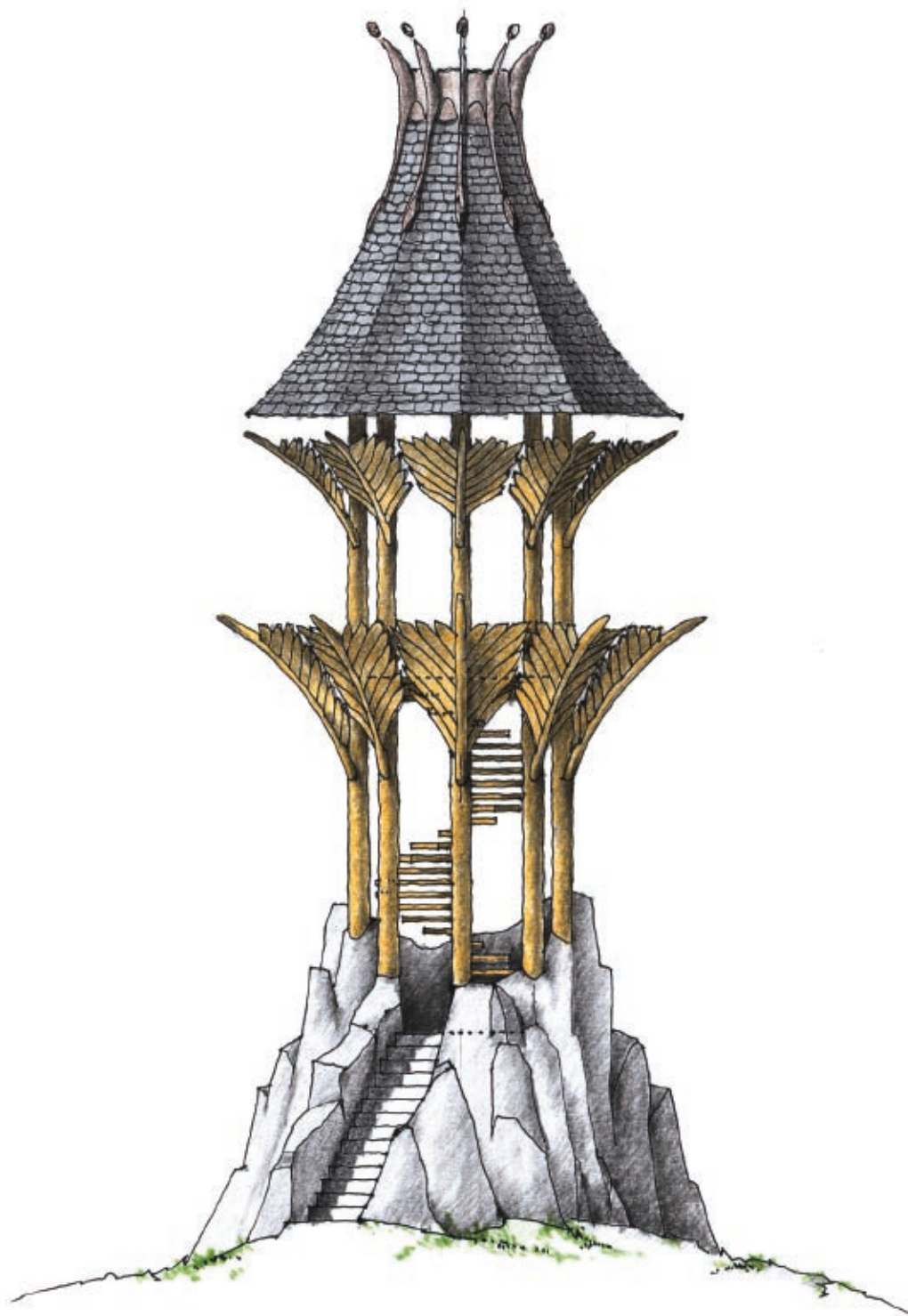

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM

A Kós Károly Egyesülés folyóirata • 21. évfolyam • 2010/1 • ára 650 Ft

BESZÉLGETÉS MAKOVECZ IMRÉVEL
BESZÉLGETÉS DÉVÉNYI SÁNDORRAL • VÁNDORDIPLOMÁSOK
A VELEMÉRI TEMPLOM • ORGONA AZ ÉPÍTÉSZETBEN
A FOKGAZDÁLKODÁS VISSZAÁLLÍTÁSÁÉRT
IN MEMORIAM MADAS LÁSZLÓ, BEKE PÁL, PAIZS LÁSZLÓ

(Itt és a borító harmadik oldalán) Dévényi Sándor két évizedes munkájának eredménye a pécsi belvárost körülvevő egykori városfal kibontása és területének rendezése, a gyorsforgalmi út alagútja és környékének építészeti-kertészeti terve, az Aradi vértanúk útjának kiépítése, valamint az Ágoston tér rendezése.

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM

A Kós Károly Egyesülés folyóirata • 21. évfolyam • 2010/1 • ára 650 Ft

KÓS
EGYÜLÉS
KÁROLY
SÜLÉS

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Gerle János • Beszélgetés Makovecz Imrével.....	2
Paolo Portoghesi • Köszöntő beszéd	7
Kulcsár Attila • Laudáció a Tőkés László-díj átadásakor	9
Herczeg Ágnes • Beszélgetés Dévényi Sándorral	12
VÁNDORDIPLOMA (Barabássy Alice, Papp Dávid Béla, Terdik Bálint)	20
Dénes Albert: A zsámbéki ravatalozó terve	24
Beszélgetés Holnapy Márton atyával.....	24
Kőszeghy Attila • A debreceni Szent Anna-templom püspöki stalluma ...	28
Németh Zsolt • A veleméri templom arányrendszere	30
Pour László – Kiss Zoltán • Orgona az építészetben	38
Kuli László • Folytatni a terméketlenítést	44
Czigler László • A foggazdálkodás visszaállításáért	45
KÖNYVAJÁNLÓ	49
IN MEMORIAM Madas László • Beke Pál • Paizs László	52
HÍREK, BESZÁMOLÓK	60
Gerle János • Korb Flóris és Giergl Kálmán	64

A borítón: Makovecz Imre farkaslakai kilátóterve; hátul: 2010-es újránéző üdvözlő rajza

KÁLMÁN ISTVÁN • KAMPIS MIKLÓS • MAKOVECZ IMRE • AXIS Építésziroda Kft. • BALOGH LEVENTE • BAU-SYSTEM Építőipari Szolgáltató Kereskedelmi Kft. • BEÖTHY&KISS Építésztervező és Geodéta Mérnökiroda Kft. • BODONYI Építész Kft. • BOGOS ERNŐ • CSÍKY és Társa Beruházásszervező Kkt. • DÉVÉNYI és Társa Építész Kft. • EKLER KÁROLY • ESZENYI ÁKOS • ESZTÁNY GYÖZÖ • FARKAS MIKLÓS • FRISCH MIHÁLY • GERLE JÁNOS • HADAS Múterem Kft. • HUNGARO-THERM Épületgépészet • KOMÁRY ÉPÍTŐ Kft. • KÖR Építész STÚDIÓ Kft. • KŐSZEGHY ÉPÍTÉSZET Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. • KVADRUM Építész Iroda Kft. • LITKEI TAMÁS GYÖRGY • MAKONA ÉPÍTÉSZIRODA KFT. • MEDITERRÁN KERÁMIA Kft. • MÉRMŰ Építészeti és Környezetvédelmi Szövetkezet Kft. • MÜLLER CSABA • NRZST Építésműhely Kft. • OPEION Bt. • PAGONY Táj- és Kertépítész Kft. • PAPP VILMOS • PARALEL Építésziroda Kft. • SÁROS és TÁRSA Építésziroda Bt. • TÁJRAJZ Bt. • TRISKELL Épülettervező Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • UNITEF –83 Műszaki Tervező és Fejlesztő ZRt. • VÁNDORÉPÍTÉSZ KFT. • TÁMOGATÓK: Bonex Építőipari Kft. • Compart Stúdió Kft. • Arker's Stúdió Kft. • Farkas Építésziroda • Felületkémia Kft. • Forma Rt.

a Kós Károly Egyesülés folyóirata • Megjelenik negyedévenként • Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; 1034 Bp., Kecse utca 25., bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 • Felelős kiadó: Zsigmond László • Főszerkesztő: Makovecz Imre • Felelős szerkesztő: Gerle János • Lapterv és tipográfia: Makovecz Benjamin; e-mail: makoveczb@mail.datanet.hu • Nyomás: Julianus Kft., Budapest. • ISSN 0866-0069 A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen • Szerkesztőségi ügyintézés, szerzés, előfizetés: Artbureau Kft. 1065 Bp., Nagymező u. 4. I/132. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabkatalin@gmail.com • Egy szám ára: 650 Ft. Előfizetési díj a 2009. évre 2500 Ft. Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk. • MEGVÁSÁROLHATÓ: Budapest Galéria, D2K (1066. Bp., Ó u. 19.), • UR Könyvkiadó Ker. és Tipográfiai Stúdió Kft. (1122 Bp., Városmajor utca 28.) • Éghajlat Könyves Kávézó (1117 Bp., Karinthy Frigyes út 9.) • Fehérlófia Könyvesbolt (1084 Bp., József u. 8.) • Gondolat Kiadói Kör, Heltai Gáspár Könyvesbolt (1054 Bp., Alkotmány utca 12.) • Írók Boltja (1061 Bp., Andrássy út 45.) • Parnasszus Kiadó Kft. (1061 Bp., Andrássy út 45.) • Kós Károly Alapítvány/Artbureau Kft. (1065 Bp., Nagymező utca 4.) • Lira és Lant Rt. Szakkönyvtáruháza (1065 Bp., Nagymező u. 43.) • Litea Könyvesbolt és Teázó (1014 Bp., Hess András tér 4.) • Lord Extra Kft. könyvesboltja (6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 5-7.) • Lyra Könyvesház (2600 Vác, Piac utca 1.) • Magyar Építőművészek Szövetsége (1088 Bp., Ötpacsirta utca 2.) • Püski Kiadó Kft. (1122 Bp., Krisztina krt. 26.) Rádai Könyvesház (1092 Bp., Ráday utca 27.) • SZKÍTIA Nagykereskedés (1118 Bp., Ménesi út 1/a.) • TLA Vagyongkezelő és Hasznosító Kft., (1125 Bp., Szilágyi Erzsébet fasor 22/b) • Budapesti Teleki Téka (1088 Bródy Sándor utca 46.) • Vince Kiadó Műcsarnok könyvesboltja (1146 Bp., Dózsa György út 37.) • Honlap: www.orszagepito.hu

Gerle János

BESZÉLGETÉS MAKOVECZ IMRÉVEL

Január 21-én Rómában a La Sapienza egyetem díszdoktorává választották Makovecz Imrét. Az oklevél átadásakor Paolo Portoghesi mondott köszöntő beszédet (lásd az interjú után), ő volt a kezdeményezője a megtisztelő cím odaítélésének. Március 19-én Kísvárdán adták át Makovecz Imrének az 1989-ben, a romániai forradalom idején alapított Tőkés László Alapítvány Tőkés-díját (amelynek ő 18. kitüntetettje a magyar nemzetiség érdekeit kiemelkedő tevékenységgel képviselő személyiségek között). Erre az ünnepségre, Tőkés László püspök jelenlétében, a református templomban került sor, ott hangzott el Kulcsár Attila építész laudációja (lásd Portoghesi köszöntő beszéde után), majd a Rácz Zoltán által tervezett református iskolában látták vendégül az ünneplő gyülekezetet.

A sepsiárkosi (Románia) ravatalozó távlati képei

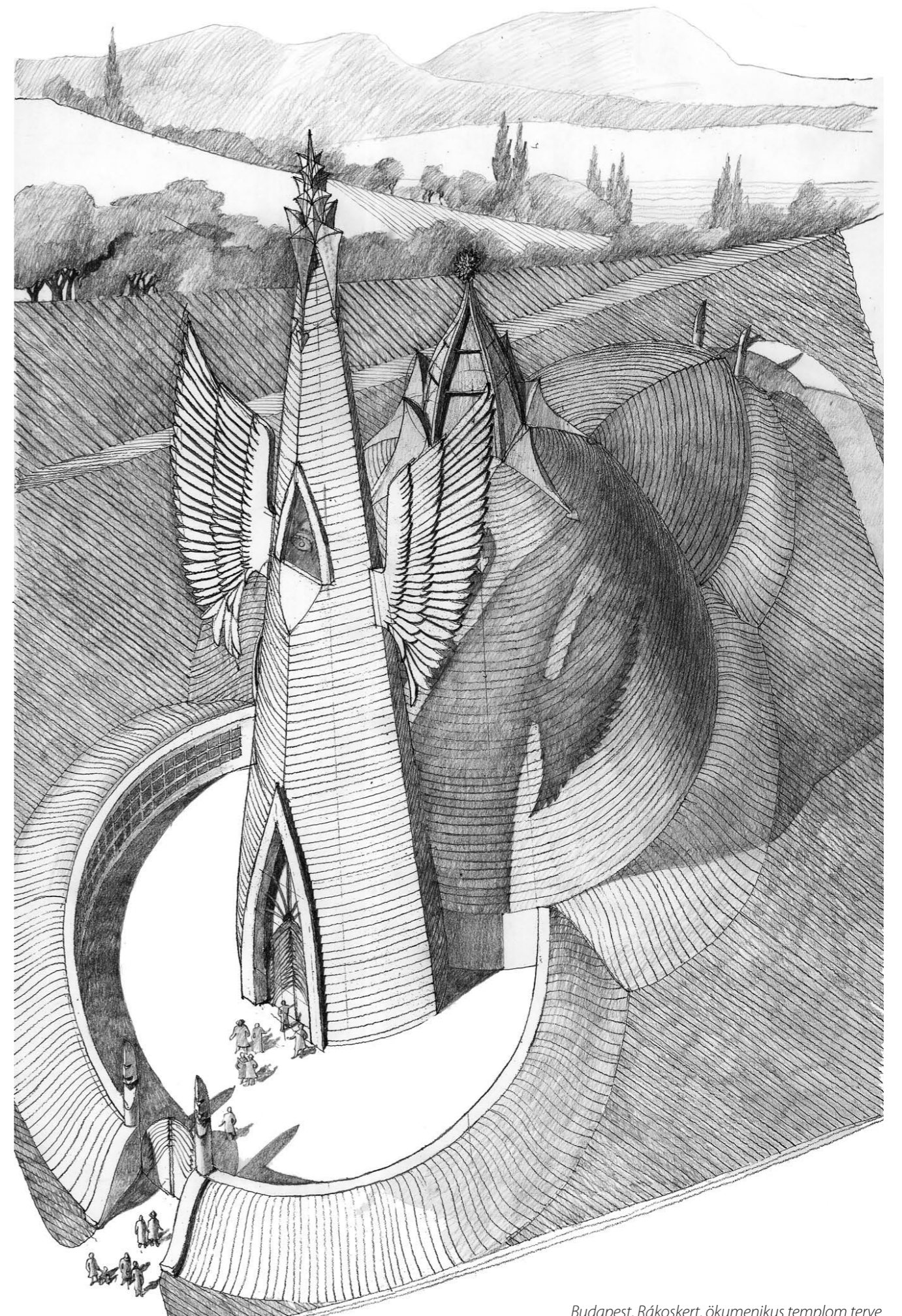
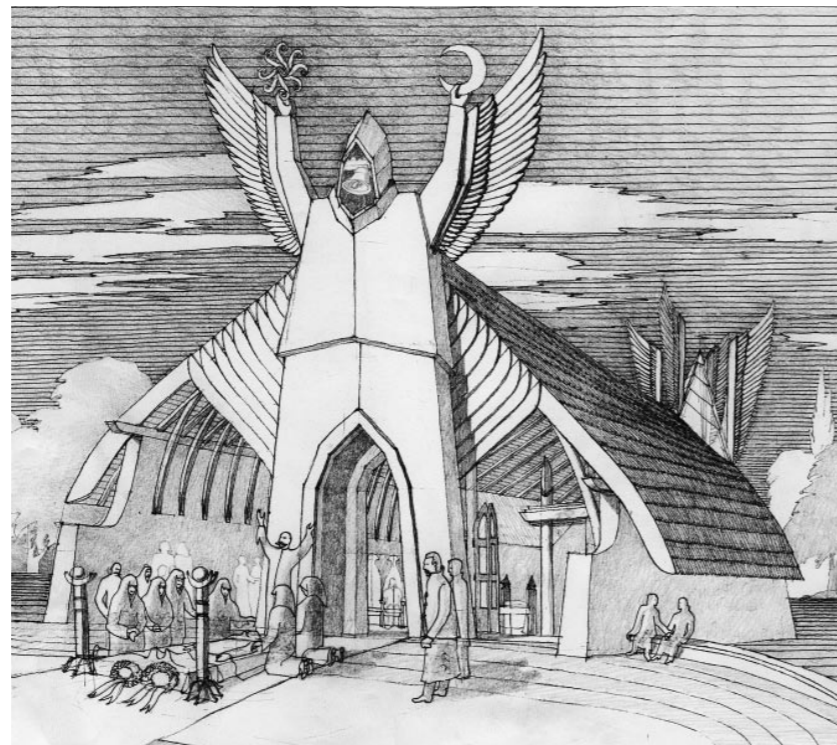
Kérlek, hogy mutasd be néhány újabb munkádat.

Az erdélyi Sepsiárkosra ravatalozót rajzoltam, a kiviteli terveket most készíti Müller Csaba, mert én azokat ott nem írhatom alá. Van egy mániám, ezt addig csinálom, amíg valahol meg nem valósul, a templom egy felemelt karú alak, a két kezében a Nap és a Hold, középen a feszület, a feje félig arc, félig kázmza, a nyílással ahol jön ki a harangszó. Ilyen rajzot készítettem már a Hargitára is, Tolvajos-tetőre és onnan nem messze Szentegyházára is egy unitárius templomnak. Annak a bejáratában egymásnakdőlő székelykapuk állnak, de olyan formában, hogy a szokástól eltérően a gyalogkaput megismételtem szimmetrikusan a másik oldalon. (Mint Huszka József az Ezredéves kiállítás egyik kapuján.)

Ezt az antropomorf játékot erőltetem, de azt látni kell, hogy egy átalakult testiségről van szó, a karokból

szárnyak nőnek ki. Nem csak Erdélyben van így, a rönk mindenütt olcsó, pontosan megadom a módját, hogy azt egy gatteren hogy vágják fel, abból aztán sokféle faanyag jön ki, széldeszka, lécz, palló, minden, amire szükség van, sokkal olcsóbban, mintha készáruból építenének. Így épül a teljes szerkezet. Egy a probléma, ezekhez a templomokhoz ingyen várják a terveket, így is csinálom, mert más a helyzet az elcsatolt területeken.

Rákoskerten az egyházak összefogtak, hogy közösen építsenek református-evangélikus-katolikus templomot, mert külön-külön nincs rá pénzük. Határidőre elkészítettem a százas vázlattervet, akkor a katolikus plébános közölte, hogy ők kiszállnak. Az volt az indok, hogy Erdő Péter nem ért egyet az ökumenével. Ebből válság keletkezett, hogy most mi lesz, a többiek folytatni szeretnék a munkát. Katolikus: azt jelenti, egyetemes. De hát emögött személyes gyűlölet van.

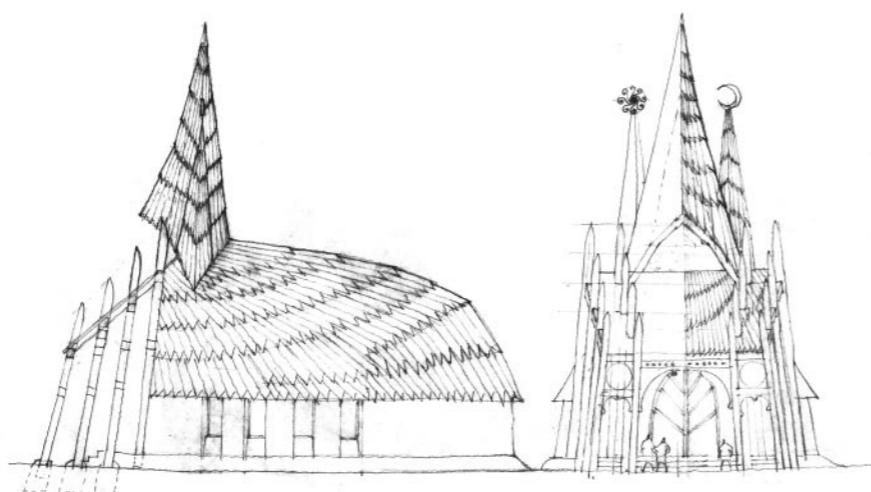

Budapest, Rákoskert, ökumenikus templom terve

megépítését is, az ünnepet is, ami közelebb emelhetné volna a diákságot ahhoz a nehezen megközelíthető szellemiséghez, aki az Úristen. Ma azt hallani, hogy „a Stephaneum ellenére is lehetünk keresztények” vagy hogy a rektor kijelenti: a katolikus egyetem tanításra alkalmatlan. Amikor Csíky Gábor, aki kiválóan és rendkívüli erőfeszítéssel intézte az egész egyetemi együttes kivitelezésének lebonyolítását, azt válaszolta, hogy a fűtési probléma, amire a rektor hivatkozik, abból ered, hogy a tervezett gépészeti berendezésnek csak a felét építették meg, és pótolni kellene sok év után a hiányosságokat, akkor erre már nincs válasz. Olyan indulatok vannak ebben a történetben, amelyek teljesen idegenek az 1990-es évek elején elindult építkezés szellemétől.

De a válság mellett látni kell, hogy mennyi kezdeményezés van. Ha a ciszterci templomba mész, ott igazi közösségi élet van, egyesületek, alapítványok, amelyek átítatják az egész közösség életét. Sokkitűnő hely van, ezek a helyi plébános kezdeményezésén múlnak, az a baj, hogy kivételek, nem ízesülnek az általános helyzethez.

A szlovákiai Zselízen (Želiezovce) városrehabilitációs munka folyik a Triskell építészeinek és fiataloknak a részvételével. A főtér beépítése is ré-

Szentegyháza (Románia), kápolna oldal- és előlnézete (vázlattev.)

sze a tervnek, piaccal, üzletekkel, a régi templom környezetének kialakításával, új tornyot is kell tervezni a templomhoz. Vizsgáljuk a beépíthetőség mértékét. Bevontuk a munkába a szlovákiai kollégákat, ahogy korábban a komáromi munkába is (ami egyelőre leállt a befektetői tőke hiánya miatt), Litomericzkyt, Vargát. Van egy remek polgármester, félig szlovák, félig magyar, Bakonyinak hívják és tudja, hogy mit kell tennie a város érdekében.

Törökországba terveztem egy Thököly Imre – Zrínyi Ilona emlékművet, ami annyira megtetszett a helyieknek, hogy akarnak köré építeni egy szállodát is, most lesz egy tárgyalás ennek a részleteiről.

Mit vársz az új kormánytól, milyen intézkedéseket kellene megtenniük, amivel a legjobban szolgálhatnák az építés ügyét?

Két tennivaló van, egy radikális adóreform és a nagykamarai törvény. Az Építészaknám hosszú küzdelem után megkapta a köztisztviselői rangot, kivéve a tervezési díj törvényes szabályozásának jogát. Ez megmaradt ajánlatnak, javaslatnak, de jogilag nem lehet neki érvényt szerezni. Az adózással meg az a helyzet, hogy a számla benyújtását követően be kell fizetni a 25 százalékos áfát függetlenül attól, hogy a számla értékét a megbízó kifizeti-e vagy sem. Ha már másodjára nem fizetnek, akkor a harmadik alkalommal nincs miből befizetni az áfát és az APEH zárolja a számládat. Ezzel megfojtják a magyar vállalkozásokat, mert a küldödieknek módjuk van kivinni a hasznot az országból. A magyar lakosság egyre jobban eladósodik, alkalmazottá válik. Ennek a kísérőjelensége az a mértéktelen csalás, a bevételekkel való manipulálás, a munkabérek alacsony szinten tartása a járulékkerhek miatt, mert a bevétel nem marad meg a cégeknél. És hogy hogy kell ezt a rendszert átalakítani, azt ne a Versenyhivatal mondja meg, hanem azok, akik iparszerűen dolgoznak és átlátják a helyzetet.

Szidjuk a vidékieket, hogy a kockaház mögött csak gaz terem, segélyre

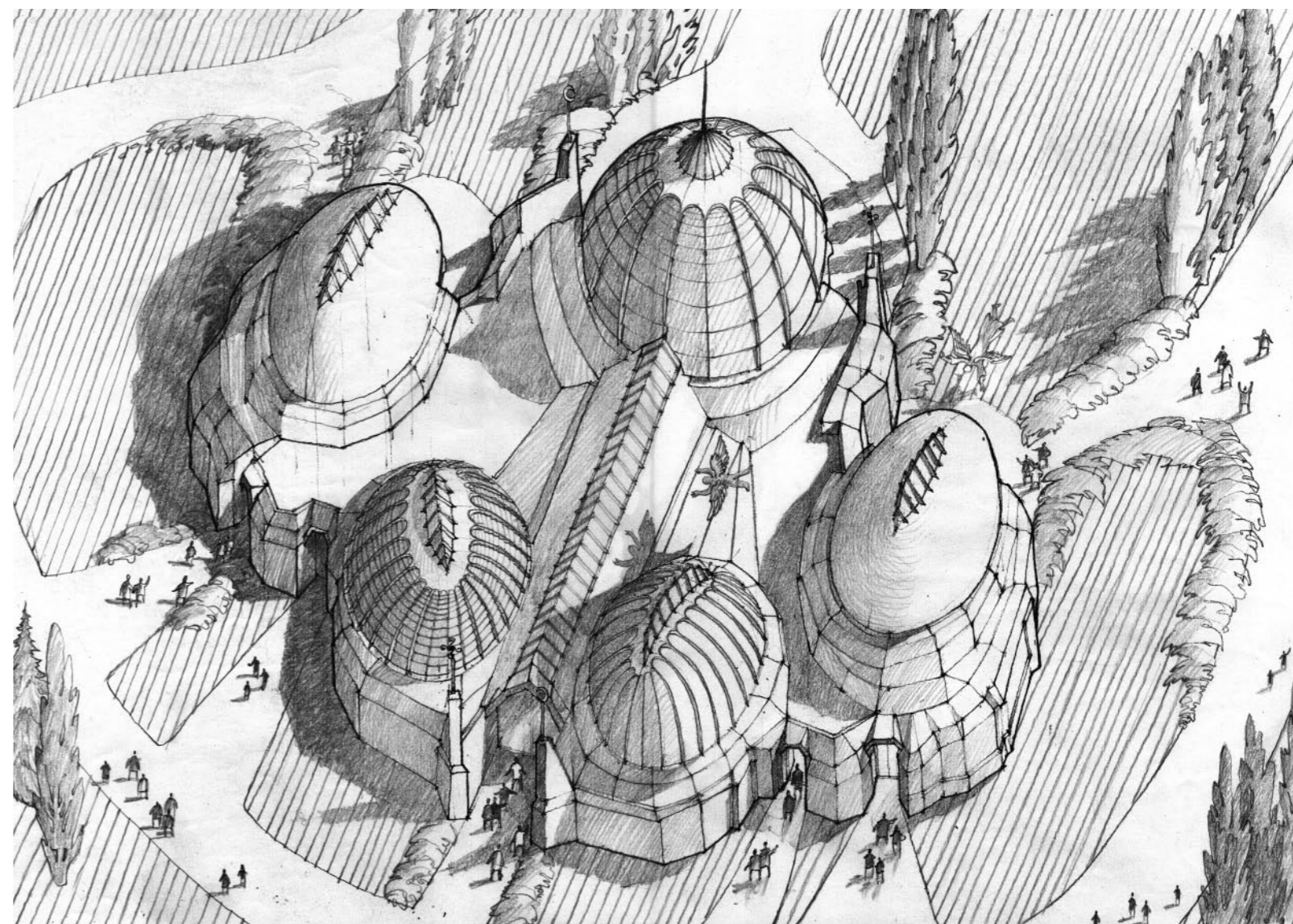
vár és közben nézi a tévét. De a gazda azt mondja, hogy senki nem védi meg a termést, ha magam védem meg, elítélnék, inkább nem csinálom. Mire beérik, amiért egy éven át dolgoztam, nem marad belőle semmi. Ugyanez van az aprójszággal is, másoknak neveljem őket? A segély, ha sok gyerek van, több, mint akármilyen alkalmazotti bér. A cigányságot meg lezüllesztették. Eltűntették a klasszikus foglalkozásokat, nem csak azokat, amire már nincs szükség, a zenészekét is, ácsokét, lakatosokét. Ezek a foglalkozási ágak a cigányság saját hierarchiája mellett virágoztak. Az önállóság, a belső közigazgatás azt jelentette, hogy kegyetlen szigorral vigyáztak

a vajdák a normák fenntartására. Ez megszűnt és nem indult meg az az egyenrangú rehabilitációs folyamat, ami nélkül nem áll helyre az egész. Az nem program, hogy sokasodjatok, lopjatok, éheztek.

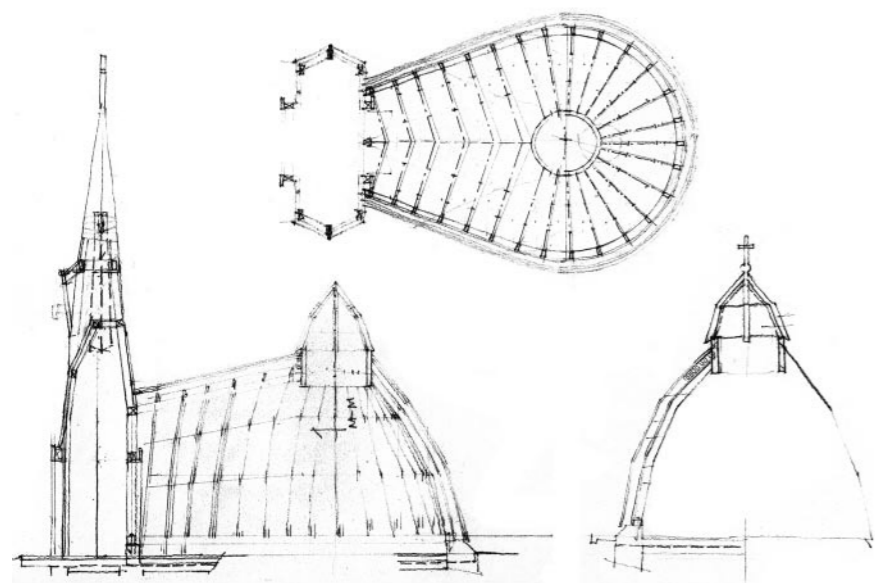
Van még egy fontos dolog, amit a negyvenöt vagy akár hány év szellemi és fizikai pusztítása után várok. Az emberekben van egy bágyadt reménykedés, keresik a könnyebb megoldás lehetőségét, könnyelmű hitelfelvetelekre ösztönzik őket, aztán a hitelező bankok kiteszik a nemfizetőket a lakásukból, egyre nő a hajléktalan réteg. Angol pszichológiai vizsgálatok szerint az utcán, erdőben lakók rövid idő alatt a 6-7 éves

gyerekek szellemi színvonalára épülnek le, vagyis még arra sem, mert nekik nincs felépülési lehetőségük, nincs visszaút. Tudom, hogy reménytelen, mert a nemzetközi bankvilágról beszélek, de ezt a kiszolgáltatottságot meg kellene törni. Hívó-e az ember vagy nem, az biztos, hogy emésztő vágy hajtja az ég felé. Megjelenik benne az Istenhez vezető vágy, de ha ez a vágy a pénzre irányul, akkor ez nem kielégíthető, akkor soha semmi sem elég, a pénz utáni vágy viszonylagos, a mennyiség nem befolyásolja, minél több van belőle, annál erősebb a vágy. Ez így van az egész világon. A teremtő Úristent összekeverik a pénzzel, felcserélik pénzre, a Mammonra.

Solymár, Waldorf-iskola, madártávlati kép. A terv a több változatban készült, ám végül egyiket sem fogadták el.

Tolvajostető (Románia), kápolna alaprajza és metszetei (vázlattev.)

Ebben a világban a szerves építészet nem jut feladatokhoz, mi is Romániában, Szlovákiában, Törökországban dolgozunk. És ha az eredményei kikerülnek a világba, akkor kiderül, hogy ez érdekli az embereket, mert ez jelenti a lehetőséget egy ember valódi környezetéhez, a lakáshoz, templomhoz. Portoghesi úgy fogalmazott, hogy ez az építészet 50 évvel előzi meg a korát, nem véletlen az iránta megnyilvánuló szimpátia és a vele szembeni aktív gyűlölet.

Vargha Misi szegény, aki most halt meg, létrehozta az Építészfórumot, ott csináltak velem egy interjút és az interjú szövege után terjedelmileg annak a sokszorosát teszi ki a név nélküli mocskolódás. Miért nem állnak ki a nevükkel, akik kritizálnak? Miféle személyiségi jog mögé bújnak, akik nem vállalják a véleményüket?

A kormányváltás helyzetében milyen feladatai vannak a Kós Károly Egyesülésnek?

Lobbizzon a főépítési állások erősítéséért. Nem fog persze a kormány úgy csinálni mindent, ahogy én jónak gondolom, de ez a főépítészet az Egyesülés legfontosabb feladata. Ezen belül el kell érni, hogy a főépítész tervezhessen ott, ahol dolgozik, mert sokkal többet ér egy jó példa, mint az, ha a főépítész egy asztalnál ülve csak kritizál. Az egész szemléletnek meg kell változnia. Számítalan település van, ahol nincs általános és részletes rendezési terv, vagy csak elavult. Nincsenek helyi zsűrik, egy műszaki osztály adminisztrációja dönt arról, hogy mi történjék, ahol nem ismerik a hely múltját, hagyományait, értékeit, természetét, hogy építészetileg, morfológiailag szétesnek a települések. A főépítészet nagyon nehéz feladat egy olyan országban, ahol a régi alaphangulatot eltüntették a településekről. Azt mondhatom, hogy minél elhanyagoltabb egy terület, annál több esélye van rá, hogy távol maradjon a hivatalok bürokráciájától, amely a saját

szempontjait érvényesíti. Hogy egy épületfizikai példát mondjak, általános, hogy vidéken 25 centiméteres soklyukú téglából húzzák fel a falakat, és arra rakják fel a hőszigetelést. Így el lehet érni az előírt hőszigetelési értéket, de az ilyen falnak nincs hőtároló képessége. Olcsóbb lenne 51-es fallal építeni, ami minden hőtechnikai igénynek megfelel, de mégsem így van, mert ráveszik az embereket, részben korrupcióval, hogy a gyártók és szállítók érdekeit szolgálják.

Az építészet szolgálat, a főépítészet különösen az. Húsz éve mondom folyamatosan, hogy az építésznek kutya kötelességük felvállalni egy-egy magyarországi település gazdájának szerepét. Legyen meg ennek a világos törvényi háttere, a képzési feltételei, mert akkor egészen mások volnának a lehetőségeik a helyi kezdeményezéseknek is, és erősítést kapna az a „második Magyarország”, amely az egészséges fejlődés legfontosabb biztosítéka.

Paolo Portoghesi KÖSZÖNTŐ BESZÉD

A 80-as években a nemzetközi kultúra felfedezett egy számára addig ismeretlen területet, és ezzel felcsillantotta a reményt mindazok előtt, akik a posztmodern érkezését antropológiai szemszögből figyelték és azt várták tőle, hogy e centrifugális mozgalom fényudvarában újra felértékelődjen a szakralitás.

E remény felkeltői a magyar építészek voltak, akik a maguk elzártságában létrehoztak egy, az éppen zajló nemzetközi vitáktól független áramlatot, amely ugyanakkor összhangban volt azokkal a próbálkozásokkal, amelyek a modernitás és a hagyomány közötti kapcsolódást keresték. Ennek az organikus irányzatnak a legtehetségesebb és legtöbbet alkotó építész Makovecz Imre, új szellemben fogant, soha nem látott faszervezetek tervezője.

Épületeimnek az a céljuk, írta 1985-ben, hogy velük kapcsolatot teremtsék ég és föld között, olyan kapcsolatot, amely az ember körül láthatatlan és varázslatos teret szöve kifejezi annak mozgását, térbeli helyzetét. Mítikus idők építészetét igyekszünk megidézni, hogy ezzel az emberek képzelőerejét megragadva indítsunk támadást a természetfeletti megértése iránt érzéketlen technológiára épülő civilizáció ellen. Egyedi, sajátos, közösség, haza, nagyvilág, számunkra ezek a fogalmak olyanok, mint a szár körül csoportosuló virágszirmok, melyek ugyan egymásra borulnak, de ugyanakkor különállóak is, mert nem cserélhetők fel egymással, helyük a nagy egészhez képest meghatározott.

Makovecz útkeresése a hatvanas években kezdődik, a kommunista rezsimre jellemző nehézségek, a szabad kifejezés akadályoztatása közepette, ahol az 1956 után alakult kormány a kultúrát is közvetlenül irányítani akarta. A rezsim építésze a szovjet mintát követte, visszatartva mindenfajta művészi útkeresést az építészeket nagy tervezőirodákba kényszerítette, széles körben elterjedt az előregyártásos építkezés.

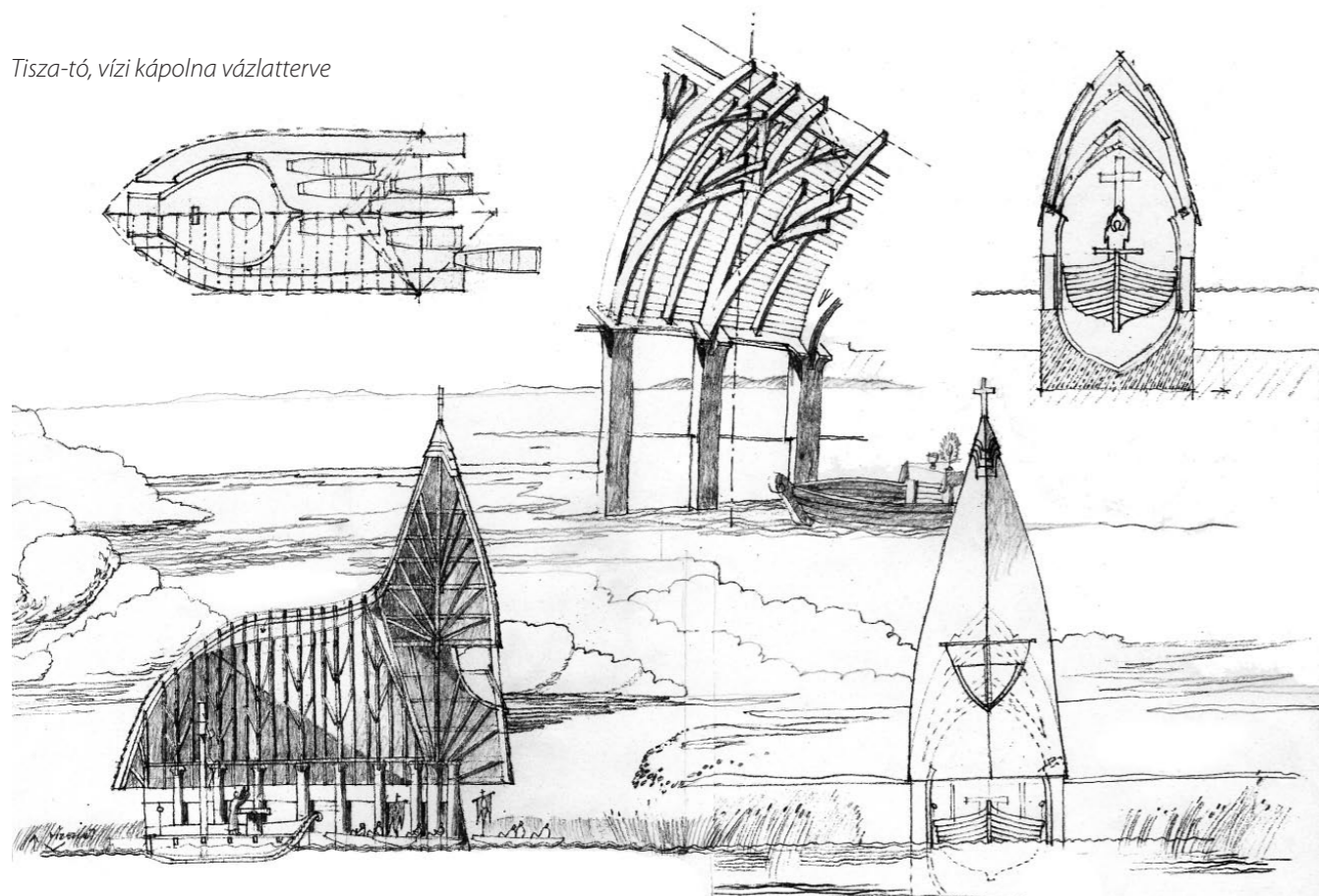
Már az első munkái, 1962 és 1967 között épült áruházak, éttermek is határozott irányt mutatnak, felfedezhető rajtuk Wright és Steiner hatása, utalás a népi építészetre, a szimmetria és a biomorfizmus fellelevenítése. 1971-ben meghirdeti a Minimális tér pályázatát, amelyen maga is részt vesz az emberi test mozgásának megfigyelésén alapuló elméletével. Az így elképzelt minimális tér harang formájú alakzat vagy inkább fordított harangvirág, amely úgy borul össze, mint a kagyló két héja, amelyet az emberi mozgás dinamikája hoz létre a mulandó és az örök, a pillanatnyi és a természetfeletti közötti egyensúly állandó keresésében. Makovecz számára az építészet olyan világ kifejezője, mely egyesíti a valóságban megtörténtet a mítikus világban megtörténttel, a mítosz uralmának állandó visszatérését a „megtörténhetett volna” ezernyi lehetőségének számba vételével.

Az 1975-ben, egy meglévő épületen belül kialakított ravatalozójával megszólaló szenvedélyes hang már kiforrott, érett építészeti felfo-

gást mutat. A teret hajlított bordák sorozatával alakítja, amely egy felől emberi mellkast formáz, ugyanakkor egy meghatározott alakzatba rendeződő növényi anyag hatását is kelti. E tér mélyén található a ravatal helye, eredetileg éppen életfát, az északi mitológia képi összegzőjét ábrázoló szobor lábánál. 1974 és 1982 között épül meg a sárospataki Művelődés Háza, melyben a beton plaszticitása egységesül a faszervezetek linearitásával. A belső terek két hagyományra emlékeztetnek, és ezeket egymással ötvözik, egyik a szecesszió (elsősorban Guimard, de Kós Károly is, akit Makovecz egyik mesterének tekint), a másik a népi építészet. E mű sikerre sok bajt hoz rá. A magyar építészet hivatalos képviselői elutasítanak minden irányzatot, amely a szabad kifejezőerőnek ad helyet és nem veti alá magát a központi felfogásnak. Sokat kellett harcolnia az épület megvalósításáért, utána pedig el kellett szenvednie, hogy félreállítsák, kiteszik a tervezőirodából megvonva tervezői jogosultságát. A pilisi erdőgazdasággal a művelődési ház építése során kialakított jó kapcsolata menti meg a tétlenségtől, az erdőgazdaság építészeként tervezhet tovább.

Ez az új helyzet lehetőséget ad számára, hogy még közelebb kerüljön a természethez és a hely szelleméhez. Ehhez az időhöz tartozik egy sor fából készült épület, mely a népművészet fafaragásai-ból és hímzéseiből merít inspirációt, valamint a zoomorf és antropomorf formavilágot fejleszti tovább.

Tisza-tó, vízi kápolna vázlatterve

1984-ben, amikor egy enyhül a politikai helyzet, lehetősége nyílik, hogy megalakítsa saját tervezőirodáját, amelynek segítségével maga köré gyűjt sok fiatal építész és rövid idő alatt egyre jobban elterjed az organikus irányzat, amely 1991-ben nagy feltűnést keltve mutatkozott be a Velencei Nemzetközi Építészeti Biennálén.

A piaccgazdaság megerősödése lehetőséget nyújt számára, hogy magán megrendelők igényeit elégítse ki, ennek során nagy fantáziával kialakított tereket hoz létre, bennük gyakran feltűnnek a rá jellemző ágaskák, úgy, ahogy a természetben is megtalálhatók. Új érdeklődést jelez a műveiben többször előforduló steineri alaprajz, az egymásba hatoló két kör, mint a szigetvári Vigadóban 1985-ben, amely könnyedséget és átláthatóságot árasztva értelmezi át a hagyományos formát.

A 80-as évek végéhez tartozik a siófoki lutheránus és a paksi katolikus templom, két remekmű, melyek előkészítik az utat a sevilai világkiállítás magyar pavilonjához. Antropomorf formák uralják a siófoki templom homlokzatát, amely a középső részén két kitárt szárny felett kitekintő szem köré szerveződik, amit fel lehet fogni a Mindenható álarcként, egyben világos utalás arra is, hogy az épület élőlény, amelynek lelke és tekintete van. A nagy cseréptető fordított hajótestet idéz, belülről a mentalis bejáratra merőlegesen kibontakozó faszervezetű áramvonalas boltív. Makovecz képi fantáziája és teremtő ereje a paksi katolikus templomban ér csúcspontjára, és bizton mondhatjuk, hogy ez egyike azon 20. századi templom-

moknak, melyek megérdemlik, hogy az egyetemes építészettörténet részeivé váljanak. A szakrális és a profán teret erős ellentétbe állítja, majd egy kiemelkedő elem kapcsolja össze: a hármastorony, mely sötét tömegével emelkedik gátként a külvilág elé. Ahhoz, hogy bemenjünk a templomba, át kell hatolni rajta, ezen a vastag, homályba burkolózó, torony alatti téren. Közben egy „égő” kapuív ismétlődik háromszor: az első, amikor belépünk a torony alá, a második, amikor onnan kijövünk, a harmadik a templom főbejárata, ami mellett kétoldalt a spirálba csavarodó fal középpontjában egy-egy angyal áll. A pikkelyfedésű templomtest egy felmagasított alapzatról emelkedik ki, amely mintegy hangsúlyozza az épület földhöz tartozását. Az alaprajz kelta eredetű, a magyar népművészeti formakészletből kölcsönzött motívum

(egymásra tükrözött S) egyetlen hajóval, mely a végén rendkívüli életerőt árasztva két részre szakad. A fény felülről árad az oltár felé, ami felett két kitárt szárnyú angyal között a Megváltó szobra emelkedik.

A sevilai világkiállításon a magyar pavilon a leglátogatottabbak közé tartozott, benne Makovecz igyekezett népének történetét szintetikus módon megjeleníteni: ahogy folyamatosan őrlődik Kelet és Nyugat határán, gyakran keresve identitását idegen megszállók elnyomása alatt. A kulcsmotívum, amelynek a fő szimbolikus szerepet szánta, egy fa, melyet a kéthajós belső tér egyikének centrumába állított úgy, hogy a felső ágain kívül az üvegfüdém alatti gyökérzete is látható lett, kifejezve azt, hogy az élet egy része fényben, más része

pedig a homályban folyik, és hogy az élet e jellemzőjéről vakon nem veszünk tudomást.

Századunk első évtizedében Makovecz koherens módon folytatta munkáját, bár szemléletmódjának hatása csökkent, miután Európában új irányzatként általánosan elterjedt az önmagukat menedzselő sztárépítészek vad individualizmusa.

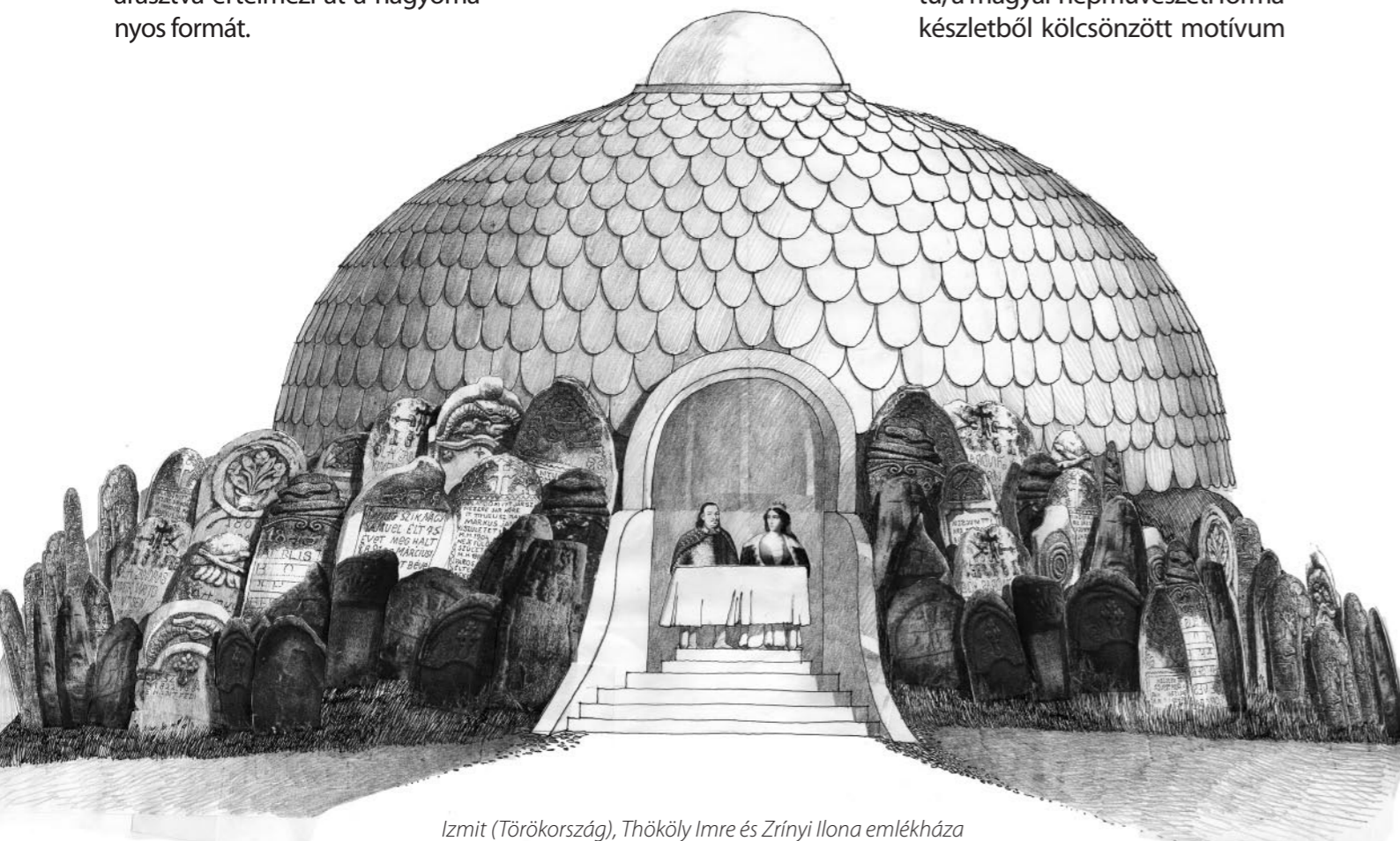
Aki azt gondolja, hogy Makovecz és kollégáinak építészete csak egy meteorit, amely egy szempillantás alatt átrepül az égbolton, hogy saját intenzitásának köszönhetően azonnal el is tűnjön onnan, annak figyelmét a tudomány területén születőben lévő új ökológiai paradigmára kell felhívni. Technológiai megoldásai és tudatosan vállalt „helyhezköttöttsége” ellenére a ma-

gyar organikus építészet nyelvezete nem ismer határokat, és olyan problémákkal foglalkozik, mint a földdel való kapcsolat, a szakrális dimenzió, az egyén és a közösség kapcsolata, tehát olyasmik, amik a 21. században központi szerepet fognak játszani, mert ezeknek a problémáknak a megoldásától függ az emberiség jövője.

A rohamosan terjedő értetlen és romboló építészeti bravúrokkal és a sztárépítészek mindenhová elhelyezett szörnyépületeivel ellentétben, melyek mazochista hedonizmusa a hajótörés felé vezet, Makovecz bordázatai a cet gyomrára emlékeztetnek, ahonnan Jónás újraéledve vettetett a partra.

Róma, 2010. január 21.

(fordította Hainess Olga)

Izmit (Törökország), Thököly Imre és Zrínyi Ilona emlékháza

Kulcsár Attila

LAUDÁCIÓ A TÖKÉS LÁSZLÓ-DÍJ ÁTADÁSOKOR

A felkérés megtisztelt és megijesztett. Önvizsgálatra készítetett, mert Makovecz Imre mesterem is lehetett volna, de az én pályám más keze alatt formálódott. Már akkor is nagy holdudvara volt és én féltem közel menni hozzá, de épületeit figyelemmel kísérem. Szellemisége, a nemzetért érzett felelőssége, a hagyományokban gyökerező megmaradás-programja az én életemnek is mozgatórugója. Ezért vállaltam el bemutatását.

Az építészetében nem eléggé jártas hallgatóság kedvéért, a teljesség igénye nélkül említek néhányat épületei közül. A hatvanas években a szövetkezeti szektor megbízásából éttermet, áruházakat, csárdákat tervezett, már ekkor is tájba illesztett figyelmesen, tájhoz kötődő természetes anyagokkal. A hetvenes években a Pilisi Parkerdőgazdaság építészeként ka-

pott lehetőséget természetközeli létesítmények tervezésére, a fa- és ács-szerkezetek új lehetőségeinek kifejlesztésére. Nála a fa épületszerkezetként is úgy működik, mint a természetben, megmodellezi az erőjátékot látványos parafrázisokban. Ez adja belső tereinek meghatározó karakterét: az átlényegített biológiai forma. Fontos középületek következtek ezután: a sárospataki Művelődési Háza, a Farkasréti temető ravatalozója a mellkasban felravatalozott szív drámájával és több faluház.

A nyolcvanas években épült a siófoki evangélikus, a paksi katolikus templom, a sárospataki Árpád vezér Gimnázium. A kilencvenes évek a sevilai világkiállítás magyar pavilonjával kezdődtek, aztán a szlovéniai Lendva színháza következett külső és belső tereiben a város régi házainak idéze-

tével, majd az egri uszoda és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem központi épülete, a Stephaneum. Az egri létesítmény a történelmi városszövetbe apróbb kiszolgáló épületekkel sikeresen beillesztett „túlméretes épület” szép példája, az egyetem Piliscsában a régi brutális kaszárnya, az ateizmussal lelakott orosz laktanya épületeinek istenes tudások, tanítások házává alakuló metamorfózisa. A Stephaneumon a középkori formák a katolikus egyházi építészet hagyományait idézik, a megbillentett történelmi kupola színpadot takar és a modern belső terű auditorium hozzá dőlő kupoláját nem Charles Moore posztmodern Piazza d’Italiájának gegje ihlette, hanem a múlt és a jelen egymásnak szóló akusztikája, amely így álmenyezetek és hangvetők nélkül is működik.

A szászhalombattai templom – a helytörténelméből kiindulva a halomsírokat átvágó római falakat idézi kupoláival, a makói Hagymaház a növényi növekedést, következett és A kétezer utáni évek fontos művei a csíkszeredai angyalos templom, melyen a szent kereszt felmagasztalását jelképezik a magyarság évszázadaival a főhomlokzaton egymás után következő keresztet, a csíksomlyói oltár a búcsújáró helyen, a sepsiszentgyörgyi ravatalozó, a temesvári, vargyasi és a kolozsvári református templom. Budapesten a felső-krisztinavárosi római katolikus templom, a makói fürdő és sok még meg nem valósult nagyszabású terv adja a napjainkig tartó pályáiv állomásait.

És hogy a megyei kötődések se maradjanak ki: Nyíregyháza nem építette meg mezőgazdasági iskoláját, de Csengerből, a poros határmenti városból Makovecz Imre szellemiségének felügyeletével lett karakteres kisváros, organikus központtal, benne az adventista és a görögkatolikus szárnyas templommal, ahová minden évben elvittem diákjaimat a Harangod-Kocsord útvonalon, a Nyíregyházi Múzeumfaluból kiindulva, hogy lássák, a népi hagyomány génbankja hogyan minősül át a modern építészet szellemiségében a szervesség katalizátorával bartóki magaslatoakra. Jó alkalom volt ez a tanulmányi kirándulás a Kraszna parton emelt Székely hadosz-

tályemlékművén is szemléltetve, hogy a szerves építészet hogyan emeli be a drámát és a történelmi rekvizitumokat a tér-idő folytonosságába.

Az építészet – teremtés, a Kós Károly Egyesülés, a Makovecz Imre szervezte közösség és műhely 20 éves kiállítása nem véletlenül használta ezt a szót. A középkori miniatúrán Krisztus Architektus körzövel, vonalzóval teremti a világot. A Teremtő munkájának folytatása minden építészeti mű, évtizedes, évszázados perspektívákkal. Vannak rossz korszakok, de – *aedificare necesse est* –, vagyis építeni muszáj, mert az életnek, a családoknak, a közösségeknek összetartozást befogadó tér kell. Az építész nem futamodhat meg, és jellemétől függ, hogy túllép-e a korszakos kocsmán, megelégszik-e a kontár Kőműves Kelemenek térdig érő szemléletével, falaiival, vagy megtalálja azt az áldozatot, amely a megmaradás várát létrehozta.

Makovecz Imre alkotói pályáját két diktatúra szorította: az internacionalizmus diktatúrája, és a globalizáció liberalizmusa. Hogy mi a közös ezekben a látszólag távoli pressziókban? Hogy mindkettő nemzetellenes, kívülről vezényelt és múltat felejtető. Nemzeti tragédiánk, hogy a kommunista ideológia ki akarta törölni emlékezetünkben a múltunkat, hagyományainkat, nemzeti karakterünket – a másik, a mai az új generáció visszabútitott tudatára rászabadította a sehová

se kötődés szabadosságát, a mindenütt otthonlét, a kortalanság hamis illúzióit, időtlen eszmék tudatzabáló eszközeivel.

A 'valósítsd meg önmagad' divatos programja mögött felsejlik, hogy magányos vagy, senkihez se tartozol, nincsenek kötelezettségeid, nincs küldetésed. A sok önmagától megvalósult egyént a multik levadásszák. Az összetartozás, a nemzeti közösség erősítése a védekezés egyetlen formája. A plázaérzés helyett a nemzeti érzés. Plázaserű, olcsón kifizetődő építészet helyett belülről hitelezett és jövőben kamatozó épületekre van szükség.

Ilyen korban próféták kellenek, akik felemelik szavukat a talmi trendek ellen, akik példát mutatnak helytállásból és kiutat a leépülésből. Makovecz Imre felvállalta ezt a munkát és az elmúlt évtizedekben a nemzet élő lelki ismeretévé vált épületeivel, főépítészi, oktatói tevékenységével és megszólalásaival. Organikus épületei nemzetközi figyelmet vívtak ki, önazonosító jegyeket, sajátos karaktert adtak a magyar építészetnek.

Makovecz Imre munkássága megmutatta, hogy a világ a magyar hagyományokban gyökerező, a történelmi múltunkból építkező építészetre kíváncsi, mert az számukra kuriózum, egyediség, amit ők nem ismernek. Nekünk meg ez a megmaradás eszköze. Makovecz a kezdetektől, a házak ürügyén, közösséget akart teremteni.

A faluházak, Bak, Zalaszentlászló, Kaszad, a családi házak egy része kalácsa összefogásával születtek és az építők kötődésével magukban hordozzák a működés garanciáit. Az egyházi épületek is a gyülekezetek támogatásával, a hívek tevékeny részvételével épülnek, sokszor hosszú évek alatt.

Makovecz építésze átalakítja a benne élő, viselkedésre tanít, egyedisége magához emel, hogy azután üresnek érzed a külvilágot, és talán elindulsz te is a magad iránti igényesség felé.

A létező szocializmus technológiai diktatúrája nem szerette a kézműves eszközöket, a saját kezdeményezésből megszülető házakat és közösségeket. Nagy László hasonlatával egy nagyipari betonbanya tojta tele ivadékaival hazánkat. A Makovecz Imre tervezte épületekben lévő szakralitást, a funkciókon túlmutató jelképi értéket az egyházak érezték meg, határainkon túl is. A hatalom csak a sevillai világkiállítás magyar pavilonjában érzett rá szükségességére – a magyar pavilonban harangoztak.

Makovecz templomaiban a menynyezeti bevilágítók a gótika vertikálisán, a barokk álperspektíváin túl égi távlatokra nyitnak ablakot, a mennyebolton túli világmindenségre. Egyszerre jelentik a részek és az egész, a tervezés és építés, a ház és használata, az egyén és közösség, a kételkedés és hit egymásra épülését, a nemzeti hagyományból táplálkozó világra szólást, kulturális és történelmi összetartozást a világ magyarjai között. A magyar szecesszió népi ihletésű ornamentikája helyett Makovecz házai a város semleges szövetébe illesztett épület méretű ornamensek, hajlataikkal, csúcsaikkal, szimmetriáikkal, bimbóikkal és kinyílásaikkal dolgoznak, de nem öncélúan. Afféle framptoni regionalizmus ez, a hely szelleme-folytonosság, amelyik csak ott és akkor érvényes, ahol épül, de csak ha használatát mi hitelesítjük.

Az építészet a társadalmak, a közösségek reprezentációja: egyén, család, város, nemzet, technikai haladás, kultúra, civilizáció lenyomata. Ezért nem mindegy, hogy milyen az épület, mire hasonlít, mert ez marad meg a jövőnek, ezt öröklí az utókor. A nemzeti színű szalag átvágásakor ott tolong mindenki, akinek köze volt az alkotáshoz: építető, tervező, kivitelező, lebonyolító, ellenőrző és legfőképp a politikai és a hozzá rendelt médiák. Ezek már mind nem lesznek, és a ház még állni fog. Ezért nem mindegy, hogy milyen az épület, mire hasonlít, mert ez marad meg a jövőnek, ezt öröklí az utókor. A házak a folytonosság, a kötődés objektumai. Hol vannak már a punok, Karthagó romjai mégis hírt adnak róluk, a rómaiak Pannónia provinciája is a múlté, de Aqvincum megidézi kultúrájukat. És hol vagyunk mi magyarok... – de a régi épületeink itt

állnak mementóként. Eme a szakrális jelrendszert építi tovább Makovecz Imre.

Ez a mai díj a nemzet tisztelgésének újabb stációja. A Tőkés László példájához méltó nemzetőri munkásság jutalma.

Makovecz Imre iskolát teremtett, melyben tanítványai a szerves gondolkodást elviszik etnikai határainkig. Hatása visszafordíthatatlan, a magyar nyelvterületen is túlnyúló, útjelölő fázis.

Makovecz Imrének köszönhetjük, hogy a szerves építészet teremtése folytatódik, termése beérett, hazánkban terebélyes fává növekedve építészetünk is megkülönböztet másoktól. Méltó hagyományainkhoz, kifejezi keleties, befelé forduló lelki karakterünket itt Európa közepén, ebben a drámában, ahol 1100 éve élünk, és amíg ilyen szellemi vezetőink vannak, nem adjuk fel – ha nem is kísér a nagyvilág vastapsa.

Balról jobbra: Kulcsár Attila munkái: Nyíregyháza, footballstadion, részlet; Nyíregyháza, Szent Imre Gimnázium kápolnája; Nyíregyháza, református templom; Nyíregyháza, Agrártudományi Egyetem főépülete • Rácz Zoltán: Kisvárda, református általános iskola aulája (ahol a Tőkés László-díj átadását követő fogadás zajlott).

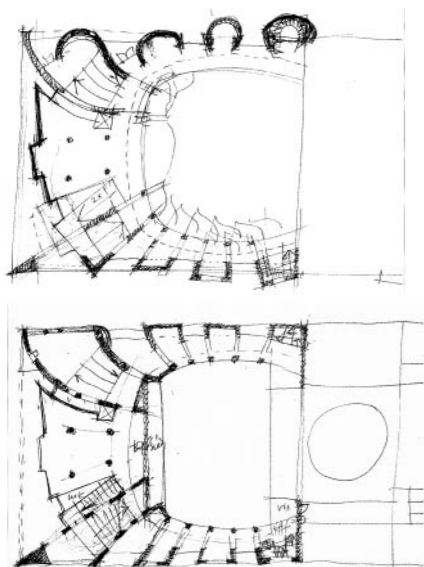

Herczeg Ágnes BESZÉLGETÉS DÉVÉNYI SÁNDORRAL

*Mit jelent számodra Pécs,
és mit jelent pécsinek lenni?*

Pécs helyzete Magyarországon belül különleges, már a középkorban is a Kárpát-medence és a mediterraneum közötti kapcsolat egyik lehetséges pontja volt. Ez természetesen Trianon után jelentősen megváltozott, de valami azért még mindig van belőle a városban. Kétségtelen tény, hogy Pécs a legdélebbi nagyvárosunk, mondjuk Szegeddel együtt. Pécs azonban védettebb szituációban van, a klímája, nem azt mondom, hogy mediterrán, de kicsit különbözik az ország többi részétől. Ráadásul ismert a mai szlogen: „Pécs a mediterrán hangulatok városa”. Ami, persze így elég bugyuta, mert mit értünk azon, hogy mediterrán hangulatok? Budapestről nézve ez valóban így van. A Kós Károly Egyesülés alapításának tizedik évfordulóján Pécsen járt Paolo Portoghesi, akinek elmeséltem ezt. Hát, eléggé elcsodálkozott, hiszen Rómából nézve ez egészen másképpen hangzik.

Van még egy érdekes jellegzetesége Pécsnek: a multikulturalitása. A

Kárpát-medencében ez nem ritkaság, de Pécsen elég markánsan van jelen. Vitathatatlan, hogy a magyar középkor egyik jelentős városa, azonban a török után a lakosság 90%-a kicserélődött, németek, horvátok, szerbek érkeztek, ami tényleg színessé tette a várost.

A kérdés második felére válaszolva, nekem világ életemben feladatot jelentett Pécs. Úgy szoktam mondani, hogy Pécs a legnagyobb műemléki jelentőségű területtel rendelkező műemléki város. Míg például a budai vár területe 64 hektár, addig a pécsi belváros 94. Ez nem azt jelenti, hogy ennyivel több a műemlék. Sőt, éppen ezért izgalmas feladat Pécs. Nem olyan, mint Sopron, vagy Kőszeg, ahol az ékköveket csak ki kell polírozni. Itt mindig lehetett a meglévőhöz valamit hozzátenni, átalakítani vagy bővíteni, akár még bontani is. A legnagyobb kérdés, hogy meddig bontunk? Állandóan kísérletezek, hogy mi az, amit védjünk, mi az, ami Pécsen a magyar örökség része? Negyven éves praxisomból harmincöt évet Pécsen tevékenykedtem, éppen ezért érzem a veszteségeket és bánok minden olyan elemet, amit mondjuk 25 évvel ezelőtt játszi könnyedséggel lebontottunk, ma pedig már sajnáljuk, hogy nincsen. Más szempontból is jó helyzetben van Pécs. Jobb helyzetben, mint mondjuk Győr vagy Debrecen. Debrecenben, mint a rákos burjánzások, úgy nőnek ki a cívis város szövetéből a panellakótelepek. Győrben egészen a történelmi városmagig nyomultak. Pécs ezt megúsza. Egyszóval, állandó kísérlet, megtartani, illetve megtartva fejleszteni. Az sem megoldás, hogy skanzent csináljunk a történelmi belvárosainkból, Pécsen ez kétszeresen igaz, hiszen nem olyan értékes a városmag,

Pécs legboldogabb korszaka valószínűleg a 19. század vége volt, illetve az első világháború előtti időszak, amikor az ipar belendült és tényleg fejlődött a város. Ami azonban eddig nem dőlt el, hogy ez az ideális állapot, ez az egy időpillanat mennyire konzerválható, illetve mennyire tartható életben.

Ennek köszönhető, hogy Pécs megkapta az Európa Kulturális Fővárosa címet?

Ha logikusan, kizárásos alapon nézzük, akkor nem feltétlenül. Magyarországra jutott a sor. A közel 30 éves mozgalomban az első európai kulturális fővárosok a fővárosok voltak, a legelső 1985-ben Athén. Így nem volt kizárható Budapest, de talán nem lett volna elegáns. A pályázók közül a második körben maradt Eger, Miskolc, Budapest, Debrecen, Győr és Pécs. Ebben a versenyben nem volt különbség a pályázók között, a napi politika döntött. Talán azon múltott, hogy rámenősebb volt az akkori pécsi polgármester. Benne volt a döntésben és szerintem a mai napig benne van a tubesi radar ügye. Tehát mi pécsiek megkapjuk az Európai Kulturális Fővárosa (EKF) címet és megkapjuk az autópályát, hiszen az is elérkezik Pécsig a jövő hónapban. A mai napig azonban titkos, hogy hogyan nyeljük le Tubest. Most pillanatnyilag ott tartunk, hogy a rendezvények nagy részét nem a pécsiek szervezik, hanem egy budapesti cég, a Hungarofest. A Művészeti Tanács volt az, aki igazából meghatározta a programokat, de ennek a tanácsnak is csak két pécsi tagja van.

A pécsi művészeti élet kap szerepet? Az építészet, a képzőművészet, a színház és a többi művészeti ág?

Pécs város költségvetése katasztrofális, úgy hogy érdemben nem. A tervezett költségvetési hiány, a működési hiány is ötmilliárd forint körül van, de ez csak a tervezett, valójában ennél több lesz. Magának a rendezvénysozotnak a költségvetése alig több egy milliárd forintnál. Ehhez képest a Budapesti Tavasz Fesztiválé négy milliárd, ami csak egy hónapig tart, az egy hetes Sziget Fesztiválé pedig öt milliárd. Ehhez képest a mi egy milliárdunk gyakorlatilag semmi.

Az EKF építési programjában csupa olyan feladat volt megfogalmazva, aminek egy ilyen százötvenezres, nagy egyetemi városban régen meg kellett volna valósulnia. Már megvalósult Debrecenben, Szegeden, Miskolcon, lassan Győrben is. Pécsen azonban nincs rendes hangversenytér, kiállító terem, könyvtár. Ezzel gyakorlatilag számba is vettem a három fő programpontot, amelyek most megvalósulnak. A negyedik a köztereink rendbetétele, illetve azon pontok egy részének rendbetétele, amelyek az EKF nélkül is megvalósultak már másutt, Debrecenben, Szegeden, Győrben, de Pécsen nem.

Az ötödik program az egyetlen, ami tényleg egy kicsit unikális, ugyanakkor a legbizonytalanabb. Ez a Zsolnay Kulturális Negyed létrehozása, ami nagyjából tízmilliárdos program. A

gyár termelését a területének harmadára szorítják vissza, ami a vesztesége miatt még így is sok, hiszen a gyár a város tulajdona, tehát a veszteséget nekünk kell fedeznünk. A maradék területen kulturális célú fejlesztések készülnek, ami jó, mert a sok műemlék épülettel teli gyár izgalmas helyszín. Ugyanakkor nem jó, mert messze van a belvárostól, és város természetes fejlődésének iránya sem ez.

Hogyan jutott el a város idáig, hogy miért van jobb helyzetben Debrecen, Szeged? Egyfelől talán ügyesebbek voltak. A szegedi, a debreceni egyetemen országos és nemzetközi jelentőségű kutatóintézetek települtek meg, amire Pécsnek semmi esélye. (Amiben legutóbb bízunk, a Lézer Centrumot, hatalmas uniós beruházás keretében Szegedre vitték.) Másfelől Pécs a '90-es évek elején összeomlott. Gyakorlatilag az ipar megszűnt. Mind az uránbányát, mind a szénbányát egyik pillanatról a másikra minden jogutód és gondoskodás nélkül felszámolták. A hagyományos könnyűipari ágakat – mint az élelmiszeripar, bőrgyártás, porcelángyártás, kesztyűgyártás – pedig az Antall-kormány óriási privatizációs tévedései az egyik pillanatról a másikra ugyanabban az időszakban tönkrevágták. Tehát Pécs 20 éve itt áll ipar nélkül,

árbevétel nélkül, a várost az ország magára hagyta, önerőből pedig Pécs nem volt képes talpra állni. Ezért ezt a 34 milliárd forintot, amit az EKF-re kaptunk, az utolsó mentőövnek véljük, mi, pécsiek. Nem szemrehányásként mondjuk, viszont nem is tartjuk ajándéknak, erre szükség volt.

Kanyarodjunk vissza az EKF építészeti programjára. Milyennek látod a pécsi építészeti arculat fejlődését?

Tragikusnak. Normális esetben, ahol egy forint közpénzt befektetnek, oda ugyanannyi magántőke társul mellé. A város ügyetlenkedése, halogatása, illetve a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, tehát a központi kormányzat tehetetlensége és kapzsisága (hogy miként tud egyéni és párt célra legalább tíz százalékot visszalopni a 34 milliárdból) miatt évek vesztek el. Ezért van most a kapkodás, semmi sincs kész, minden csak év végére készül el, ha kész lesz egyáltalán (a Zsolnay Negyed nem lesz kész). Emberi mulasztások, a központi kormányzat hibája, valamint a mi tehetetlenségünk is benne van ebben.

Egyedül azt sikerült a helyi építészeknek elérniük, hogy a főbb épületek tervezőit nyilvános tervpályázaton, átlátható körülmények között válasszák ki. Sajnos a pécsiek nem nyertek rajta, nem is startoltak rá,

Nyíregyháza, Multifunkcionális Kulturális Szabadidő Központ alaprajzai (szemközt) és homlokzatai (vázlattevé)

mondván, úgysem érdemes, hiszen nincs olyan apparátusuk, mint a nagy, pesti tervezőirodáknak. Én városi képviselőként próbálkoztam legalább kisebb munkáknál helyzetbe hozni a pécsieket. Ha ügyesebbek lettünk volna, ha nem csak a maga kis haszonszerzésére gondolt volna mindenki, akkor az állami tőke helyben megduplázódott volna. De nem a szakma, hanem a politika neveltséges szempontjai uralkodtak.

Amikor én – kisebb megszakításokkal 8 évig – városi képviselő voltam, a közgyűlésben felvettem, hogy nem így kéne ezt intézni, legalább a kisebb beruházásoknál kellene nyilvánosan meghívni a pécsieket.

Pedig ki ismerné jobban a város életét, ha nem az ott élő építész, illetve szakmai közösség?

Így van, az EKF programban, gyakorlatilag nincs is igazán munkám. Kivételesen egy 25 éve folyó térburkolási, térújítási tervezési munka, ami meg is valósult, de a végleges állapotot inkább már Marci fiam tervezte, én ki-

szálltam belőle. Ezen kívül jutott nekem egy 300 méteres utcácska, a Király utca vége, de ez nem igazán építészeti feladat. Más semmi. Egy darabig próbálkoztam, hogy legalább a Széchenyi tér, a központi tér tervezésével megbízzon a város, de nem úgy alakultak a dolgok.

Óriási probléma ebben a folyamatban, hogy a várost nagyon nehéz tulajdonosként nevesíteni. Ezt a szocialista polgármesterek indították el, úgy gondolták, hogy az összes rendezvény szervezője a Hungarofest lesz, és emellett a műszaki ügyek lebonyolítására létrehoznak egy szervezetet, a Pécs 2010 Menedzsment Központot. Gyakorlatilag ezzel az egészét kiszervezték a városból, a városházán senki nem tud semmiről. A Menedzsment Központ végül is a város vállalata, de azzal, hogy önálló hatalmat kapott, az érdeklősége nagyon furcsán megváltozott. Erre nem gondolt a város vezetése, hogy ettől kezdve nem a tulajdonosi érdekeket fogja képviselni, hanem gyakorlatilag beruházó-lebonyolítóként

viselkedik. Tehát az az érdeke, hogy minél simábban és gyorsabban megvalósuljon minden. Na, de amikor ott állunk, és el kell dönteni, hogy akkor most kék legyen vagy piros, akkor nem tud dönteni. S ezek a döntések, ilyen módon gyakorlatilag illetéktelen kezébe kerültek. A tulajdonos egész egyszerűen elveszett. Egy projekt esetében, a belváros, a Széchenyi tér rehabilitációjánál megkíséreltem megbízást szerezni a polgármestertől, hogy a tulajdonos képviselőjeként részt vehessek minden munkában. Kaptam is egy levelet, ami ezzel felruházott, de ezt tizenhárom nap után visszavonták, mondván, hogy jogszerűtlen, erre csak a közgyűlés ruházhatna fel. Összefonódások, ellenérdeklőségek lehetetlenítették el a dolgot, a Menedzsment Központ megsértődött, hogy én el akarom orozni tőlük ezt a jogkört. Pedig egész egy-

Nyíregyháza, Multifunkcionális Kulturális Szabadidő Központ terve; számítógépes távlati képek (kiviteli terv).-

szzerűen csak azt szerettem volna, hogy a tulajdonosi érdekek jelen legyenek. Ezt próbáltam korábban a pályázatok kiírásánál, amiknek a megszövegezésében részt vettünk, hogy több helyen apró belenyúlásokkal tudjuk a dolgokat befolyásolni, ennek a hatékonysága nagyon kicsi volt.

Hozzáfűzném, hogy nagyon kevés városnak van jó főépítésze, aki tényleg kézben tudja tartani a város dolgait. Én egyet ismerek, ahol jól látszik a város arculatán, ez Balatonfüred. Ott a polgármester megbízza a főépítészt, hallgat rá. Pécsnek sosem volt jó, karakán főépítésze, és soha nem volt olyan polgármestere, aki igazán akarta volna ezt. Most erre az egész EKF-re igazán rányomta még a bélyegét a két polgármester halála.

Tagja vagyok a város negyventagú képviselő testületének, azt is mondhatnám, hogy a város első negyven embere között vagyok. De nincs partnerem, senkit nem érdekel, hogy mi hogy fog kinézni. Nem siránkozni akarok, de az is igaz, hogy nagyon nagy baj nekünk a gazdasági válság.

De visszatérek az építészet szerepére ebben az egész folyamatban. Húsz évet végigcsináltam kis kihagyással az Építész Kamara elnökségében. Azért merek húsz évet mondani, mert '89-ben alakult a kvázi kamara, amiben '94-ig szintén benne voltam. Ezalatt a húsz év alatt nagyon rossz tapasztalatokat szereztem. A rendszerváltás után azt hittük, hogy végre fel tudunk építeni egy olyan társadalmat, ahol nem a vertikális, azaz a parancsuralmi rendszer fog mindent meghatározni, hanem létrejön a civil társadalom horizontális kapcsolatrendszere is, és a kettő olyan erős szövetet alkot, amiben minden ember megtalálja a helyét. Ebből egyre kevésbé valósul meg valami, az Építész Kamara zuhanórepülésben megy lefelé és az építész társadalom sem tudja elismertetni a jogait. Nemcsak a tervezési díjakban, hanem megbecsülésben sem. Elég sok bírósági perbe látok bele, kettőben én is szenvedő alany voltam. A bírósági megítélés is egyre inkább tervezőellenes. A sajtót figyelve a

közvéleményt is kifejezetten tervezőellenesnek érzem. Az már csak apróság, hogy a napilapok név szerint megemlítsék a szóba kerülő épületek tervezőit. Ez ellen húsz éve még tiltakoztunk, ráadásul egy ideig eredménytel. Ma már fel sem emeljük a kagylót, hogy felhívjuk főszerkesztőt, mivel tudjuk, hogy vagy azt mondja, hogy nem reklámozhat, vagy hogy ő egy magánlap és azt csinál, amit akar. Ennyi minden jutott eszembe a kulturális főváros építészeinek mozgásterére vonatkozó kérdéssről.

Mi volt a szakma szerepe a rendszerváltás után, illetve mi a szerepe most? Mindannyian érzékeljük, nincs a szakmánknak becsülete. Aláássák azt a közbeszerzések, azaz a nem a bizalmon, hanem az anyagi és egyéb érdeken alapuló megbízások. Megváltozott az egész közeg, ahogyan munkát vállalunk. Hogyan látod ebben a jövőnket, és ez milyen hatást gyakorol az egész építészeti, környezeti kultúránkra?

Ebben a kérdésben nem kis szerepe van annak, hogy abszolút konzumálódott az építészet. A rendszerváltás előtt ezt el sem tudtuk volna képzelni. Azóta sajnos megismertük az eldobható építészet fogalmát. Az épített kubatúrának most már túlnyomó többsége ebből áll, és sajnos efelé tendál a lakásépítés is. A lakásépítés egészen meglepő dolgokat produkál mostanában – a gazdasági világváltságot, illetve a lakásépítési csődöt megelőzően pár évvel már a telekuzsora és a spekuláció kezdett eluralkodni. Amitől, azt hittük, hogy a '20-as, '30-as, '40-es évekkel megsza- badultunk. Ugyanakkor – és ez megint a rendszerváltással kapcsolatos dolog – azt mondom, hogy politikailag a rendszerváltás azért csak létrejött, ha ügyetlenül is csináltuk. De gazdaságilag nem. Ennek eredménye – s ez megint összefügg az építéssel – hogy lassan elérjük a Horthy-korszak szintjét, amit mi a kommunizmus alatt úgy tanultunk, hogy akkor hárommillió koldus országa voltunk. Már-már bebizonyított tény, hogy a lakosság ötöde a létminimum alatt vagy akörülél, növekszik a gyermekszegénység. Ez nyilván az építészet színvonalára is kihat, óriásira nyílik az olló a társadalmon belül a szegény és a viszonylag szűk gazdag réteg között, ami nem segíti az építészet ügyét.

Az eldobható építészet eluralkodása azt jelenti, hogy a közvélekedés szerint már csak néhány épülettípusnál van szükség az építészetre. Néhány különleges középületnél, amikor vagy van egy kis közösség, amelyik meg tudja fogalmazni az akaratát, vagy az épület önmaga reklámhordozó. Ez utóbbiról az embernek nyilván meg van a véleménye, de ettől még lehetnek ott jó épületek is. A másik ilyen terület a családi ház építés, ahol talán a személyes érdekek még igaz építészetet tudnak létrehozni

Ez a piac is csökkenőben van, nem?

Most természetesen minden csökkenőben van a válság miatt, illetve re-

mélem, hogy csak a válság miatt, és ez talán visszaváltozik, ahogy a magyar gazdaság is talán életre kap egyszer. A magyar gazdaság magától nyilván nem fog életre kapni. A gazdasági produktum 90%-a a vállalatok 5–6%-ánál jön létre, ami mind külföldi kézben van. Ezért itt egészen más politikát kell folytatni, a kis- és középvállalkozások támogatása, illetve életre hívása a feladat.

És érzel most valami változást?

Most semmit nem érzek. Ez azért furcsa, mert, ugye, mindenki bizik abban, hogy az elmulasztott gazdasági rendszerváltás eljön a választások után. Én erre nem nagyon látok esélyt. A Fidesz ügyesen titkolja a kártyáit, hogy ne orozza el tőle a jelenlegi hatalom és majd az utolsó pillanatban terít. Nem látom a Fideszben a változást elkezdni kész szellemi és gazdasági csoportosulást. Sőt, egyre inkább azt kezdem érezni, hogy ugyanazokkal az eszközökkel folytatják, amit a szocialisták használtak. Ennek van egy igen logikus magyarázata, mégpedig az, hogy az a generáció, ami most a Fidesszel a hatalomba került, az elmúlt húsz évben szocializálódott, nem is várhatunk mást, ezt látták, ezt tanulták, ezt folytatják.

Érzelhető, hogy egyre inkább elválik a politikum és a civil élet, miközben a civil élet területén vagy a szakmák területén folyik valami, amire azt lehet mondani, hogy a minőségi megjelenése, viszont az eszközrendszere minimális. Hogy látod, a szakmai szervezetek, a civil szféra, az emberek, akik nehéz helyzetben vannak, hogy tudnak a saját életformájukon változtatni?

Az emberek egyre inkább apolitikusak, de ez a kisebbik baj. A nagyobbik baj az, hogy egyre inkább opportunisták, éppen a kiszolgáltatottságuk folytán minden lehetőséget megragadnak. Sok esetben nem is lehet ezen csodálkozni, hiszen az is egy filozófia, a megmaradás alapfilozófia-

ja, hogy ha egy ember, aki már nem lát más lehetőséget, azt mondja, hogy az első a családom, azt fenn kell tartani; hogy milyen áron, milyen eszközökkel, milyen eszmei opportunitizmussal, az másodlagos.

A civil szervezetek tudatosan vannak kizárva a látványos cselekvésből. Mind a két nagy párt vigyáz, hogy a civilek a közelébe se férhessenek a köreiknek.

A pécsi közgyűlésben én az Összefogás Pécsért Egyesület (ÖPE) színeiben ülök. Hárman vagyunk a képviselőtestületben innen, én listás vagyok, ketten egyéniben jutottak be a Fidesz segítségével. Úgy érzem, hogy az ÖPE megpróbálta a civil vonalat bevinni a helyi politikába, de a Fidesznek nyilván addig kellünk, amíg velük vagyunk. Biztosan mi is hibásak vagyunk, mert nem tudjuk eléggé mozgósítani az embereket. Továbbá semmiféle pénzszerzési lehetőségük sincs ezeknek a szervezeteknek, mert ki vannak zárva minden pályázati lehetőségéből. Ahhoz, hogy valami ténylegesen jó, színes programot csináljunk, ahhoz minimális pénz mégiscsak kellene.

Miért tartottad fontosnak, hogy vállald a Makovecz Imre által szellemi nagyhatalomnak nevezett, húsz éves Kós Károly Egyesülés igazgatói státusát? Milyen személyes feladatokat látsz ebben?

Egész egyszerűen rám került a sor. Az öregjeink kiszálltak az Egyesülés aktív munkájából, a második vonallal, a következő generációval történt, ami történt, nincs itt mit szépíteni, úgy gondolom, nem volt más választás.

Nagyon bonyolult és nehéz a helyzet, a könnyebbik végével kezdem. Van egy 20 éve működő szervezet, ami egy korábbi hosszú folyamat eredménye. Nem is tudom, hogy a mesteriskolán kívül van-e még ilyen tekintélyes szervezet a szakmában. A kérdésnek ezt a részét nagyon könnyen le tudjuk zárni, ez olyan érték, amit meg kell őrizni. A hangsúly a hogyanon

van, az új célokon. Nem hiszem, hogy én birtoklom a bölcsék kövét, de szeretem az organikus építészetre sok minden ráakódott a hatvanas évek óta, amióta Magyarországon Makovecz Imre illetve Csete György munkássága által a köztudatba került. Sok minden ráakódott, ami menthetetlen, hiszen egy darabig fejlődik, népszerű lesz, sokan csatlakoznak hozzá, akik nem tudják, hogy mi a lényege ennek, s a felületes jegyeket utánozzák, másolják. Ennek szélsőségeit a másik, a „hivatalos, elfogadott építészet” egész egyszerűen „letűzépbarokkhoz”. Aminek, természetesen az égvilágon semmi köze nincs az organikus építészethez, de felhívja a figyelmet a veszélyekre. Az organikus építészet azért is tudott így kifejlődni Magyarországon, mert egy világáramlattal együtt jelent meg. Ez a világáramlat a posztmodern építészet, ami szintén válasz volt az elidegenedett, internacionális építészetre. Erről a válaszról azt gondolom, hogy amíg a mi mozgalmunk igazán mély és tartalmas, a gyökerekből fakadó választ tud adni, addig a posztmodern inkább csak egy ellenreakció. Ez a posztmodern jegyeiben is könnyen tetten érhető, hiszen konzervekkel dolgozik, konzerveket vesz elő, felmelegít, egymásra rak, s additív módon gondolkodik. A posztmodern és az organikus építészet aztán keveredett és ma sokan össze is keverik. Ennek szétválasztása óriási feladat most, amikor – s itt a következő probléma – egész egyszerűen nem vagyunk divatosak. Így megint a csecsemőt is kiöntik a fürdővízzel, amikor a formai elemekkel a tartalmi gondolatokat is elhagyják, s elmegyünk a semmi építészete irányába. Tehát nagyjából ez a helyzet most, egyesek ebből is nagyon jól megélnék. Vannak, akik etikai magatartást faragnak az egyszerűségéből, és ahogy látom, ez most a Műegyetem hivatalos álláspontja. Felhívnam a figyelmet arra, hogy az egyszerűség ugyanúgy el fog menni „tűzépbarokk” irányba. Nem azt mon-

dom, hogy az egyszerűség nem fontos, de az már bebizonyosodott, hogy az építészetnek két elengedhetetlenül szükséges kelléke közül a konstrukció és nem a funkció a lényeges. A harmadik, az emberi gondolat pedig nem hiányozhat, s ha az egyszerűség ezt is kilúgozza, akkor megint ott vagyunk, ahol a part szakad.

Hogyan lehetne ebből kimászni? A helyzetet mindenkinek világosan kell látnia. A Kós Károly Egyesülésnek és a Vándoriskolának ez is feladata, hogy ezt világosan mindenkinek az értésére hozzuk. Személy szerint érdekes helyzetben vagyok, mert az én fiam is építész, 6–7 éve végzett a Műegyetemen, s tudtam, hogy a generációs ellentétek folytán soha nem lesz az én tanítványom és nem is történt meg az átváltás, ami esetleg az organikus gondolkodás felé terelné. Ez nekem családi probléma is.

Malevics is megfestette a Fehér alapon fehér négyzetet, és ezzel eljutott egy végső szublimációig, ugyanúgy ők is nagyon hamar eljutnak idáig, s eszükbe sem jut, hogy ezzel már elkétek nyolcvan évet. Én a hatvanas években eszméltem, sőt tíz évesen már házakat terveztem, így ezek az érzések mind visszajönnek. Tíz évesen ugyanolyan házakat terveztem, mint amelyeket most a fiatalok csinálnak, s eltelt közben ötven év. Épp ezért nem félek ettől, járják végig a saját útjukat. Nekünk az a feladatunk, hogy ne tévedjenek el, pontosabban az, hogy visszataláljanak.

Hogyan vagy jelen az oktatásban?

Nem vagyok nagy pedagógus, bár most, jelezvén, hogy nagy baj van, még a Pécsi Tudományegyetemre, a Pollack Mihály Műszaki Karra is meghívtak tanítani. Az, hogy mennyi energiát, s időt tudok erre szánni, az még számomra is rejtély. Az Egyesülés vezetését is vonakodtam elvállalni, arra hivatkozva, hogy Pécssett mindenféle elkötelezettségeim rengeteg energiát elszívna, s ezektől nem sikerült megszabadulnom. Még

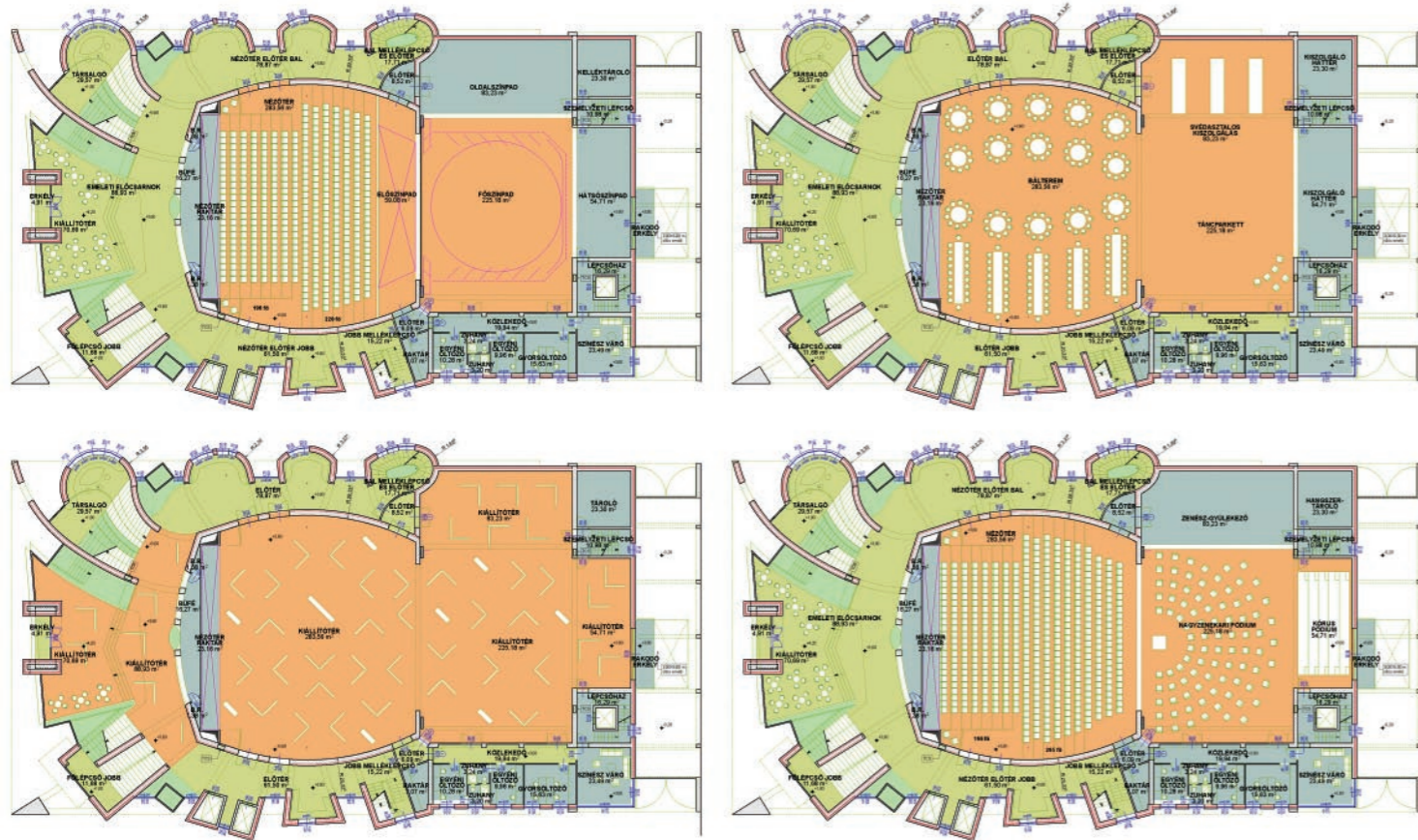
tavaly januárban azt hittem, hogy a tavalyi évben abbahagyom a politikát, de azzal hogy Páva Zsolt megnyerte Pécssett a választásokat, ezt nem tehettem meg. Sőt, bizottsági elnök lettem, szóval még mélyebbre süllyedtem ebben a mocsárban.

Hogy látod az Egyesülés vándoriskoláit Pécsről, és a Pécssett eltöltött idejükben?

Nagy dolog, hogy vállalkozó kedvűek és eljönnek hozzám Pécsre dolgozni. Én harcoltam ki a Vándoriskolában, hogy aki legalább egy fél évet nem tölt vidéken, az nem kap diplomát. Ez az egyik oldala a dolognak. Mindenkiben viszont nagyon fogynak a vidéki irodák, egyre-másra dobják be a törülközőt, s nyilván ennek is megvan a maga története. Ebbe az is belefér, hogy mi öregsünk, nem vagyunk olyan divatosak, mint régen, nincs akkora vonzerőnk, amekkora a nagy öregeknek volt. Az, hogy idén sok jelentkező volt, az egész egyszerűen a gazdasági válság eredménye és nem a mi megbecsültségünk növekedett. Volt olyan srác, aki azt mondta, hogy szedjük össze magunkat, hogy vonzóbb legyen a Vándoriskola meg az Egyesülés és akkor jönnek ők is, de pillanatnyilag nem érzi ezt így. Ezeket a kritikákat nyilván komolyan kell venni.

Úgy tíz éve megkeresett Makovecz Imre, amikor már a visszavonulás gondolatával foglalkozott, hogy a Kós Károly Egyesülés jövőjéről kérdezzen. Csoportokra osztotta a feladatokat és az oktatás, illetve részben a jövőkép dolgában úgy gondolta, hogy Zsigmond Lászlóval és velem akar tárgyalni. Hármasban beszélgettünk és Imre megkérdezte, hogy mi lesz akkor, ha ő már az Egyesülésből akár milyen oknál fogva kiszáll. Akkor szembesültünk először ezzel a kérdéssel, amit nem tudtunk megválaszolni. Nyilván egészen más lesz.

A saját feladatom, hogy az együttműködést, együtt gondolkodást próbáljam segíteni.

Belsőépítészeti változatok színháztermi, kiállítótermi, báltermi és hangversenytermi funkciókra. Tervezők: Dévényi Sándor és Halas Iván (építészet); Dévényi Sándor és Pap László (belsőépítészet); Maros József és Csatai László (tartószerkezet); Nagylucskay László, Gulyás István, Bartha Miklós, Schmidt János, Tompai Zsuzsa, Korponai Ferenc, Arató Éva, Alabárdos Zsuzsanna (épületgépészet, technológia, akusztika)

Mit kell most tenni, miben kellene változtatni?

A Vándoriskola körül van most pár fiatal, akik nagyon értelmesek, intelligensek. Nyilván nem tudják még az egésznek az ideológiáját, rendszerét világosan megfogalmazni, de ezeket az energiákat ki kell használni. Hagyni kell őket, hogy csinálják a dolgukat és nekünk össze kell szednünk magunkat, hogy az irányítást mellé tegyük. Az intézményeink megvannak. Turi Attila ott van a műegyetemi oktatásban, talán az én pécsi működésem is ebbe az irányba hat. Gerle János, Ilyés Zsuzsa, Herczeg Ágnes jelen vannak az egyetemi oktatásban. Egyszerűen fogalmazva, az erőinket újra fel kell éleszteni, fel kell ébrednünk. Az intézményeink jók, a Vándoriskola alapvetően jó és nemcsak a válság miatt. Amíg nem volt válság addig is

mindig volt legalább öt-hat jelentkező, akik között mindig volt egy-két kifejezetten jó, de a többiek sem értéktelenek. Nem kallódtak el, tudtunk nekik szakmát, kenyeret adni. Kérdés, hogy egy önkéntes alapon létre jött szervezet meddig tud életben maradni közös gondolatiság mentén. Nyilvánvalóan mindennek van előregezési folyamata, ami csak erősödik, ha a fiatalokat nem vonjuk be. Nagyon fontosnak tartom az ő szerepüket, a bátorításukat és az együttgondolkodást. Ezért is örülök, hogy a mostani vándoriskolások szeretnek péntekenként Pestre jönni a vándorprogramokra. Sokkal jobb a hangulat, s ez bizony annak köszönhető, hogy a fiatalok beszálltak, s lendületet adnak a dolognak, ez óriási érték.

Ebben az is közrejátszott, s gondolom ezt te is így látod, hogy egyre gyen-

gebb, mind a gimnáziumi, mind az egyetemi képzés. És azok, akik ambiciózusak, eleve keresik azokat a helyeket, ahol fontos tartalmakat közösen meg tudnak élni.

Az erkölcsi nevelésben vannak alapvető problémák, például azzal, hogy a vallásosság egyszerűen már nem divat. S mi még odáig sem jutottunk el, mint a lengyelek, hogy vagy hittanra jár a gyerek vagy erkölcsstanra. S az erkölcsstan Lengyelországban nem áll messze a keresztény erkölcstől. Ma ezek a dolgok az iskolából kimaradtak, ebből a szempontból óriási változásokat várok a Fidesz-kormánytól, mert ha most nem lesz váltás, akkor vége, akkor elveszett az egész generáció és beérik annak a negyven évnek a vetése, amit kommunizmusnak vagy szocializmusnak neveztek.

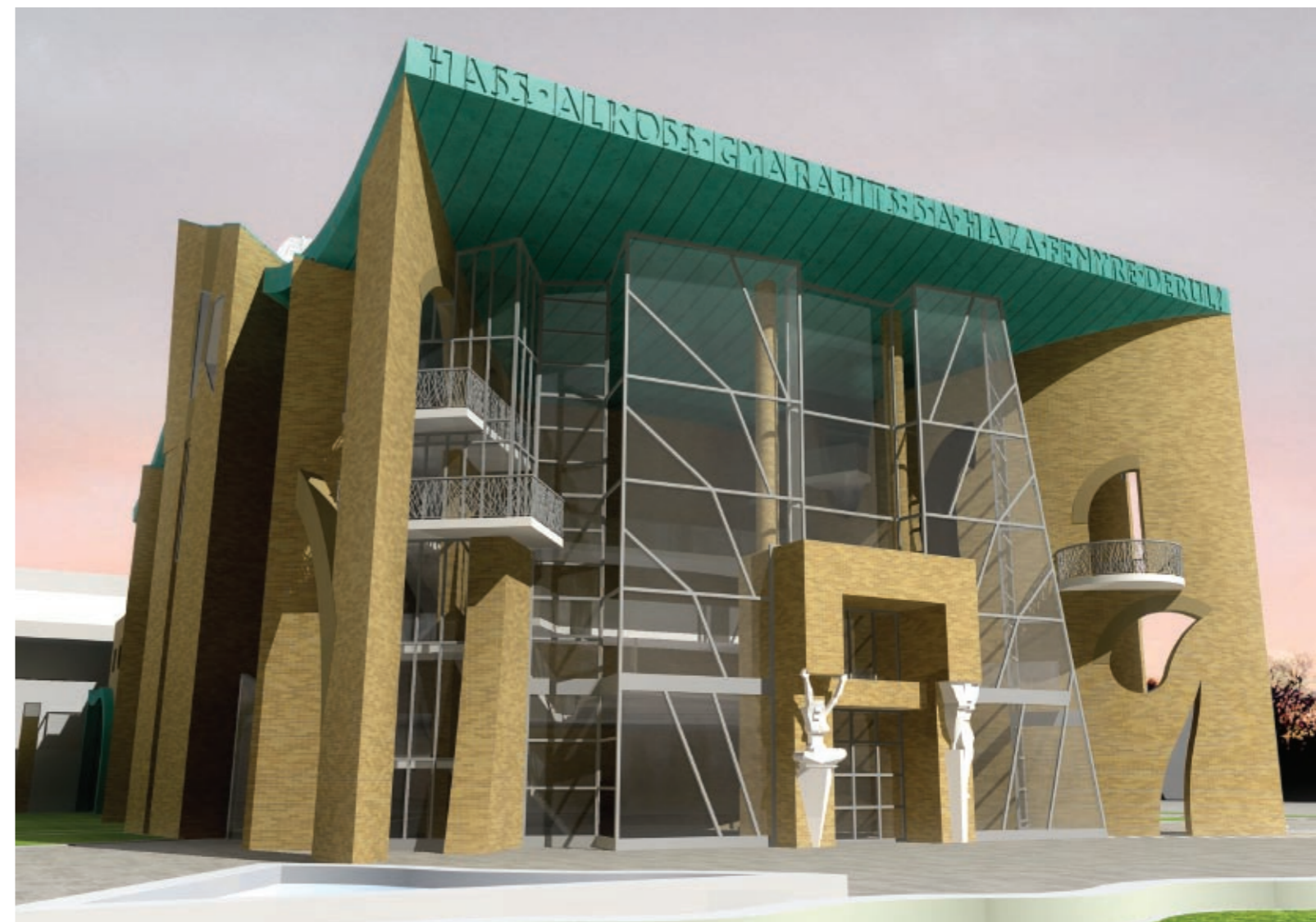
Hogyan látod a Pécsert a szerves építészet fogadtatását?

Munkásságom lényegi részének a pécsi belváros rehabilitációját tartom, ahol tíz éve gyakorlatilag nincs alkalmam dolgozni, szinte ki vagyok tiltva. Ott nekem mindig áttételesen kellett ezzel foglalkoznom, tehát nyilván egészen mások voltak a formai és tartalmi követelmények. Az organikus gondolkodás egy történeti belvárosban úgy képzelhető el, hogy az ember megismeri a város életét, történelmét és fejlődését, s úgy tekint rá, mint élő organizmusra, ahol a változások belső mozgatórugóit tökéletesen kell ismerni, ahogy egy orvosnak kell ismernie a szervezetet, s abba csak úgy szabad belenyúlni,

hogy a belső fejlődés, változás folytatódjon. Ahogy mondani szoktam, egy történeti városban a környezetből kell venni azt a municiót, amit az építész szelleme a házhoz hozzá tud tenni. A természeti környezet sokkal tágabb lehetőségeket biztosít, szabadabb formálást, szabadabb gondolkodást, s a természet elemeiből való építkezést. Ugyanakkor nyilván ezzel a gondolkodással nekünk olyan problémákra is választ kell találni, ami a Földön lakó hat milliárd emberre is érvényes. Amikor Rudolf Steiner a múlt század fordulóján kitalálta építészeti vonatkozású gondolatait, akkor még csak 8–900 millió ember élt a földön. Mindenképpen el kell fogadnunk az iparosított építésmódokat. Azt nem állíthatjuk, hogy termé-

szes anyagból lehet csak építeni. A nagyipar lehetőségeit fel kell tudni használni. Itt az a fontos, hogy az embert nem szabad sohasem szem elől téveszteni, hisz érte zajlik az egész folyamat. Bármilyen furcsa, az én munkáim közül is azok lettek a legjobbak, amelyek viszonylag szűkszavúak. Úgy hogy vannak Pécs belvárosában is olyan munkáim, amiket egész egyszerűen, ha le nem is tagadok, de nem szívesen mutogatok. Ez nagy tanulság, amit mindenkivel meg szeretnék osztani, mondjuk ősszel egy többnapos pécsi konferencián.

(A kérdések megfogalmazásában részt vett Erhardt Gábor és Gerle János.)

VÁNDORDIPLOMA

BARABÁSSY ALICE

1974 • Nagyvárad, diploma 1999, Kolozsvári Ioan Andreescu Művészeti Akadémia, design szak

Vándorállomások és Mesterek

2003–2004 • KÖR Építész Stúdió Kft. Ertsey Attila, Krizsán András
 2004 • DÉVÉNYI és Társa Építésziroda Kft. Dévényi Sándor, Halas Iván
 2004–2005 • KVADRUM Kft. Zsigmond László, Zsigmond Ágnes
 2005 • TRISKELL Kft. Csernyus Lőrinc
 2005–2006 • AXIS Építésziroda Kft. Salamin Ferenc, Erhardt Gábor
 2006 MAKONA • Tervező Kft. Makovecz Imre

Vándorlásomat egy számomra nagyon fontos, Makovecz Imrének tett ígérettel kezdtem, miszerint vándorlásom végeztével hazaköltözöm Nagyváradra. Én viszont tovább mentem.

Ennek bizonyítéka a vándordiplomám, saját családi házunk Backamadarason, Marosvásárhelytől 18 km-re, a Nyárad mentén.

Vándorlásom során nem adatott meg, hogy egy félévet töltsék Szűcs Bandinál, ezért a diplomamunkámhoz választottam mesteremnek. Szívesen el is vállalta.

Vándorállomásaim során megtanultam, hogy a faluképet mindenáron meg kell menteni, és ha egyik-másik, elvárosiasodott falusi ember el is utasítja ezt, egy falura költözött városi építésznek kötelessége és felelőssége is figyelembe venni.

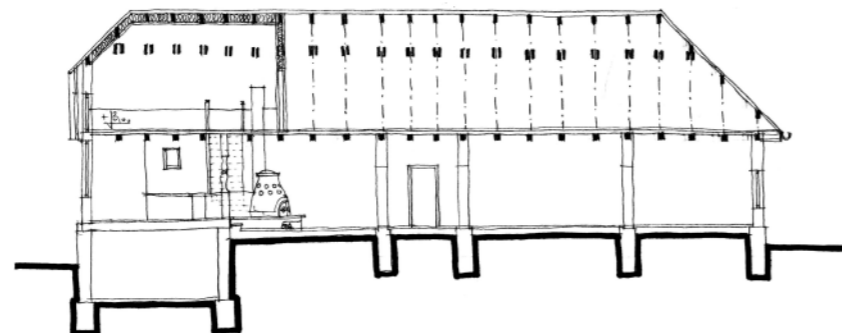
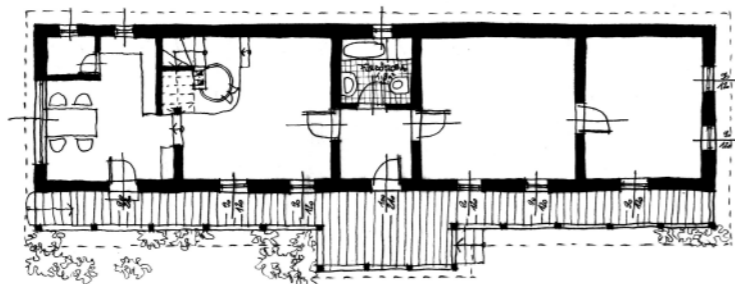
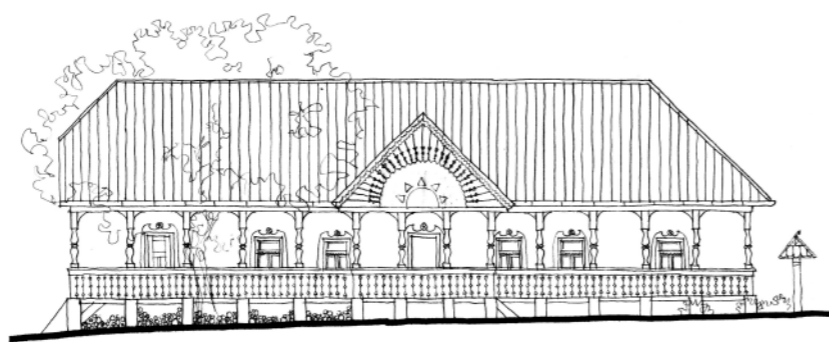
Ebből kiindulva mikor kiderült, hogy a bővíteni szándékozott vályogházunk menthetetlenül bontásra van ítélve, egyértelmű volt, hogy visszaépítjük eredeti formájában, az eredeti anyagokból. A ház képe nem minden részletében olyan, mint amilyen az eredeti volt, viszont következetesen ragasz-

kodtunk a helyi jelleg és az utcakép megőrzéséhez.

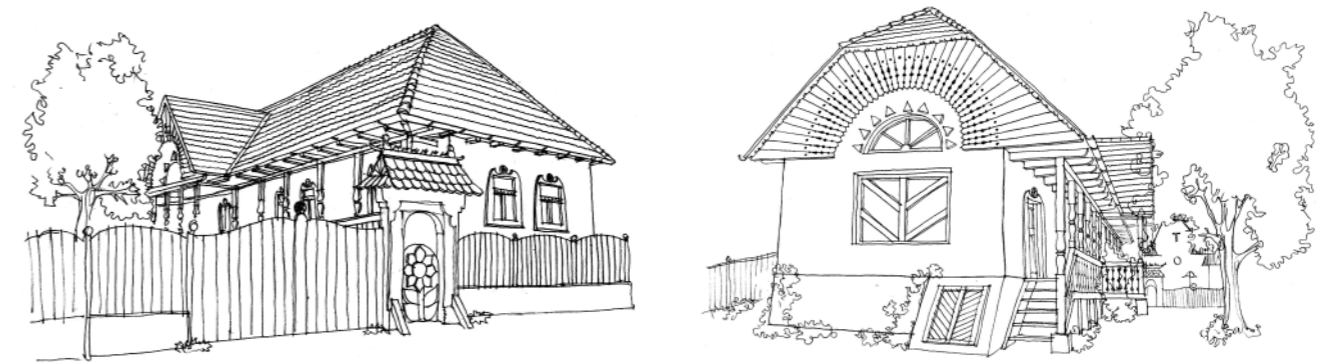
A tervezésnél nehezebb feladat volt maga az építés, mert amíg Magyarországon viszonylag elterjedt a vályogépítés, addig a keleti határokon túl csak az ilyen házak bontásán dolgoznak. Amíg sikerült a környéken megtalálni a vályogépítéshez értő szakem-

bereket, addig Török Ádám vándorépítész kollégám házépítő kalákát szervezett 2008 nyarán, melyen több vándoriskolás is részt vett: Varjasy Anikó, Kováts Ábel, Tóthfalusi Gábor és mások, akik csak lélekben voltak jelen.

Most még egyszer megköszönöm a szakmai, és nem utolsósorban lelki segítséget, amit tőlük kaptunk.

Itt és a szemközti oldalon: Backamadaras saját családi ház; homlokzat, alaprajz, metszet, vázlatok, valamint az épülő és a kész ház részletei

PAPP DÁVID BÉLA

1981 Budapest

2001 Kölcsey Ferenc Gimnázium, Budapest

2005 Ybl Miklós Főiskola, Budapest

2004– Vándoriskola, mesterek:

• Axis Építésziroda; Salamin Ferenc
2004 szeptember – 2005 március

• Hadas Múterem; Rudolf Mihály DLA
2005 március – 2006 március

• SÁROS és Társa. Építésziroda; Sáros László DLA 2006 március – 2006 október

• BauSystem Kft.; Vágány István 2006 október – 2007 március

• Dévényi és Tsa. Építésziroda; Dévényi Sándor 2007 március – 2007 december

2005– PTE, Pollack Mihály Főiskola, Pécs

2008– London, John Robertson Architects

Diplomamunka:

Balla László háza, Miskolctapolca, Kiss József utca 55. Felügyelő mester: Rudolf Mihály DLA

2004 telén Balla László a Hadas Múterem vezetőjét Rudolf Mihályt kereste meg családi házának tervezésével kapcsolatban. A tervezés kezdete a telek kis mérete miatt egy évvel elhúzódott, de a méret végül változatlan maradt. 2005 telén mikor a tervezés elkezdődött Rudolf Mihály tudván, hogy szükségem volna vándormunkára, felkínálta a lehetőséget, hogy megtervezzem a kis családi házat. Nagy izgalommal láttam neki a feladatnak olyannyira, hogy már a megrendelővel való első találkozás előtt voltak vázlataim. Az első találkozáskor azonban kiderült, hogy a megrendelő elképzelése nagyon szimpatikus, mondhatni optimális, ugyanis az egyetlen kikötése a házzal kapcsolatban az volt, hogy „legyen olyan Kós Károlyos”.

Azt hiszem ennél jobb vándordiploma-feladatot nem is kaphattam volna. A telek Miskolctapolcán a Kiss József utca végén terül el, közvetlenül egy kis vízmosás mellett.

Szomszédja három oldalról az érintetlen természet. A telek utcavégi helyzete, illetve a tájolás miatt a ház helye egyértelműen a telek északi sarka lett, főhomlokzattal merőlegesen az utcára, messziről látszik az utca végén.

A megrendelő egyelőre elégedett a végeredménnyel, és hát bevallom én is, a ház pedig engedélyezési tervből épül, szépül.

Miskolctapolca, Balla-ház

TERDIK BÁLINT

Vándornak jöttem: mestert keresni, szakmát tanulni.

Kőszeghy Attila értelmiséginek mondott, Sáros Laci szerint menthetlenül építész leszek, Tészta szemlélődés helyett cselekvésre biztatott, Sala több megérzést, kevesebb intellektualitást javasolt, Imre bácsi pedig jóra való, egészséges embert látott bennem. Utaztam, építkeztem, meg-nősültem. És a java csak most jön...

Tahitótfalu, családi ház

A ZSÁMBÉKI RAVATALOZÓ TERVE

A Vándoriskola felvételi pályázatai többségükben valós feladatok, azaz ideális esetben konkrét megrendelés is válhatnak a munkát szerző mesterek felügyelete mellett. Ilyen volt a 2008-as felvételi is, melynek mecénása Holnapy Márton atya, premontrei szerzetes, Zsámbék plébánosa volt.

A négy felvett vándor, Mike Diána, Varjasy Anikó, Kovács Pál és jómagam pályaműveinket egy kisebb kiállításon bemutattuk Zsámbékon az önkormányzat képviselői, helyi civilek és Bánhidi László főépítész részvételével zajló fórumon. A beszélgetésen több helyes és kritikus véleményt meghallgathattunk. Néhány héttel később Márton atya, Bánhidi László és Csernyus Lőrinc, a Vándoriskola vezetője az első tervek tanulságait leszűrve újabb pályázati fordulóra hívtak meg négyünket, amelyben már párokban dolgoztunk Varjasy Anikó Kovács Pállal, Mike Diána velem együtt látott neki a

közös munkának. A két újabb terv ismét a fórum elé került Zsámbékon, ahol nem született végleges döntés. Egy későbbi találkozáson Csernyus Lőrinc és Bánhidi László részletesen értékelte munkáinkat. A végső szó Márton atyáé volt, aki a mi tervünket látta továbbgondolhatónak. A terv részletes kidolgozását Csernyus Lőrinc felügyelete mellett végeztem, többször konzultálva Márton atyával. A ravatalozó a tervtanácsot is megjárta Zsámbékon, sikerrel. Lapzártakor a tervek már az engedélyező hatóság előtt fekszenek.

A ravatalozó a már meglévő kegyeleti park felett, a temető domboldalának felső részén helyezkedik el. A kör alaprajzú, fedett nyitott ravatalozó tér tengelye a zsámbéki templomrom felé mutat.

A kiszolgáló terek, előkészítő és vizes helyiségek a földbe vannak rejtve, ezeket elérni csak a ravatalozó térből,

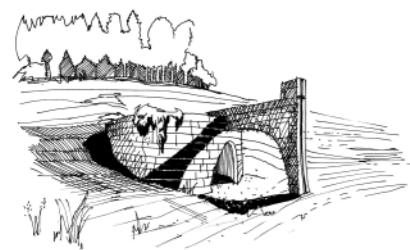
illetve az épület két oldalán felhasított nyílásokon át lehet. A tervezés folyamán igyekeztem kiemelni a ravatalozó teret a többi kiszolgáló helyiségből és a terepből. Ezt szolgálja az épület hossz tengelyén végigfutó, kőből épített boltív. A mellette felhasított, üveg-gel fedett födémáttörés a szerkezet könnyedségét eredményezi; a tér így felülről kap természetes fényt. Az elhunyt a kör középpontjában fekszik, az élet körforgását szimbolizáló boltív legmagasabb pontja alatt, mélység és magasság között, az éppen feléje forduló közösség közepén. Az iv a levegőbe fut, s az épületen kívül már hangtoronnyá, lélekharanggá változik. A ravatalozót zöldtető fedi. Fedett nyitott tere szükség esetén egy íves kapuzattal zárható. A magasból nézve az épület már említett boltíve és a ravatalozó tér falainak kiemelése egy körbe írt keresztet formál.

Dénes Albert

A TERVEZŐK BESZÉLGETÉSE HOLNAPY MÁRTON ATYÁVAL

Ha jól tudom, tanulmányaid során volt kapcsolatod az építészettel, továbbá pap is vagy és szerzetes is. Szeretném, ha mesélnél erről, ezek sorrendjéről: mi volt előbb?

Érdekes ez a hármas felvetés, valójában még nem is gondolkodtam róla

ebben a formában, ahogy fogalmaztál. Pesti vagyok, a Radnóti gimnáziumban érettségiztem. Akkor igazából föl sem vetődött bennem más, mint hogy építész legyek, noha a családban nem volt építész – édesapám általános mérnök, édesanyám orvos, mégis az építészet vonzott, ráadásul én nagyon szerettem a népi építészetet, és mindig úgy gondoltam, hogy a népi építészettel akarok foglalkozni. Végzős gimnazistaként a néprajz iránt is érdeklődtem, azt gondoltam az építészetbe könnyen integrálható ez a témakör.

Aztán teljesen másképp alakult a dolog. Akkoriban úgy volt a Műegyetemen, hogy mikor az ember egy év katonaság után elkezdte, egy patronáló évfolyam, a harmadévesek segítették az elsőéveseket. Akik a mi tan-

körünket patronálták, elvittek Guzsik Tamáshoz, aki megkérdezte, hogy én miért pont a népi építészettel akarok foglalkozni (valószínűleg Istvánfi tanár úr nem hallotta, hogy ez így történt). Guzsik tanár úr arra bátorított, hogy foglalkozzak a középkori építészettel és ezen belül természetesen a szerzetesi építészettel. Rögtön egy első feladatomban egy premontrei kolostor kutatása volt egy TDK munka szintjén. Hatvan mellett található ez a kis szerzetesi intézmény. Manapság már nem látszik rajta, hogy egyáltalán az volt, bár utóbb műemlékesek kutatták egyik részletét. A nagykövényesi premontrei kolostorról van szó, és annyit láttam csak, hogy megfordították a diszpozícióját, és a középkori ablakok kák, amik a déli oldalon szoktak lenni, fordítva voltak. Így azt a nem egészen

világgraszoló felfedezést tettem, hogy itt megfordították a templomot az idők során, vagy a falu költözött a másik oldalra. Így is volt egyébként – megfordult a szentély és a torony viszonya. Ezzel kezdtem el foglalkozni és ennek a munkának köszönhetően ismertem meg a premontrei rendet, még jócskán a rendszerváltás előtt. Nem állt szándékomban belépni a rendbe, de az akkori rendfőnökkel, meg a későbbi főnökömmel is találkoztam már akkor, bár csak kifejezetten anyaggyűjtés céljából. Dümmerling Ödön hagyatékaival is megismerkedtem. Ő Pest megyei felügyelő volt és nagyon jó intuíciói voltak, több barokk réteg mögött is meglátta a középkort. Az ő idejében, az 50-es évek végén Pest megyében sok templomról kiderült – az ő szaktudásának köszönhetően – hogy középkori eredetűek. Ezt a hagyatékot a rendben őrizték, mind a mai napig megvan. A rendi templomokról is nagy anyagot gyűjtött, amit jó lenne rendszeresen frissíteni, mert azóta egy része elavult. Így aztán a premontrei építészettel foglalkoztam, miközben nem gondoltam arra, hogy én premontrei legyek. Amikor harmadéves voltam, akkor jutottam el oda, hogy szeretnék pap lenni. Talán előbb volt a papság iránti vágy, mint a szerzetesség iránti. De bizonyára szerepe volt benne Guzsik Tamásnak, mert ő eleve titokzatos szerzetesi alak volt.

Mikor volt ez?

1981-ben kezdtem az egyetemet, és ez 84 körül volt. Amikor diplomáztam, akkor ez az elhivatottság valahogyan nem volt olyan erős, és volt egy pár megkezdett munka is. Többek között egy évfolyamtársammal, Kralovánszky Péterrel, illetve több akkori műteremtársunkkal dolgoztam együtt, akikkel a K. II. 56-os műteremben voltunk, amit manapság már talán a Lakó tan-szék bekebelezett. Akkor ez új dolog volt, hogy együtt dolgoztunk, együtt rajzoltunk, együtt jártunk egy Gödöllő melletti kis kápolnácskát – a hévízgyörkit – helyreállítani. Nagyon sokat

dolgoztunk ennek a lepusztult műemléknek a helyreállításán. Akkoriban még szóba sem kerülhetett, hogy kápolnaként állítsuk helyre, kiállítóteremként kellett „eladni”. 1988-ban, mikor elkészült, már föl lehetett szentelni. Szóval sokat dolgoztunk ott, sok olyan emberrel ismerkedtem meg, akikkel korábban csak esetleges, futó találkozásom volt: papokkal, művészettörténészekkel, régészekkel, építészekkel. Ezek a korai élmények és ezek nek az embereknek a hatása jelentős az életemben. Ebbe az irányba léptem tovább egy darabig, az Építészettörténeti tanszéken voltam tanszéki mérnök, és onnan léptem be a premontrei rendbe Gödöllőn.

Egyszer csak fogtad magad, és elmentél Gödöllőre?

Ez körülbelül így volt, a szüleimnek se nagyon mondtam, fogtam magam, elmentem, azzal a határozott szándékkal, hogy be akarok lépni. Nem maradtam ott rögtön, tehát nem úgy volt, mint egy klasszikus középkori történetben. Bár voltak furcsa helyzetek, bizonyos helyeken alig bírtak kinyitni előttem az ajtót, ahogy kísértek befelé. Ha az ember keresi a jeleket vagy netán ki meri mondani, akkor azok rossz ómenek voltak. Nem bírtak néhol kinyitni előttem az ajtót, minden ajtó tele volt zárral, lakatokkal. Hát így léptem én be a rendbe.

Mi következett ezután, hogy alakultak a következő éveid?

A rendnek csak a lelkipásztorkodó feladatait ismertem, hamar meg kellett tanulnom, hogy II. József óta az oktatásban is vannak hagyományai. Az újra induló gimnázium dolgaiban kellett segédkezni, miközben teológiát tanultam a piaristáknál. Budapesten, a Mikszáth téren, az épület legtetőjén volt akkor a Kalazantínium, ott tanultam a teológiát. Eközben egy nagy építkezés is megindult: Gödöllőn épült a kápolnánk. Nem sok beleszólásom volt a dolgokba, de azért sokat kellett foglalkoznom apróbb

építészeti munkákkal. Közben terveztem egy kápolnát Csörögre, az fejeződött be akkoriban, a 90-es évek közepén szentelték fel.

Nem volt ambivalens érzés, hogy magad mögött hagysz egy kihívásokkal, izgalmakkal teli szakmát azzal hogy szerzetes lettél? Vagy fel sem merült a dolgok ilyen szétválasztása?

Amikor beléptem a rendbe, az az érzés kerített hatalmába – erre nagyon emlékszem, pontosan vissza tudom idézni – hogy mindazt, amit eddig tanultam, azt itt majd valamiképp komplex módon fogom tudni használni, tehát minden, ami eddig az életemben volt, az majd innentől kezdve együtt lesz, ilyen formában, életmódban. És hát tényleg. Nem tervezek mostanában – szoktam néha nagy kinkeservvel, mert nehéz rá az időt összehozni – de azért érzem, hogy olyan szemléletet adott az embernek az építészkar, hogy még a levegőbe rajzolva is hozzá tud tenni valamit ehhez a világhoz. Tehát nem szoktam azt mondani, hogy építész voltam, nem temettem el ezt az éne-met.

Mióta vagy Zsámbékon? Hogy jutottál oda?

1991-ben léptem be a rendbe, 96-ban szenteltek pappá, addig ott voltam Gödöllőn, utána lettem plébános Zsámbékon. 1989-ben, a rendszerváltás idején kértük ezt a plébániát az akkori székesfehérvári püspöktől. Azért kértük ezt a plébániát, mert az 50-es években, éppen az akkori rendfőnököm kezdeményezésére, a Műegyetemen készült egy helyreállítási terv az öregtemplomra. Az akkori

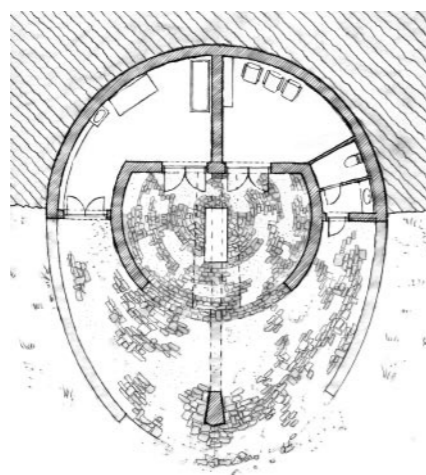
legjobbaktól voltak benne a munkában, nem is tudom, miből gondolták, hogy ez egyáltalán megvalósulhat. Pogány Frigyes az Építészettörténeti tanszékről, Balázs Éva, ugyanonnan, ő később korrektorom volt, Gilyén Nándor barátunk, aki most halt meg, aztán Kathy Imre vett még részt a munkában a Lakóépülettervezési tanszékről, Pelikán József a Tartószerkezeti tanszékről.

Tehát olyan stáb vonult föl, amelyben az akkori legkiválóbb műegyete mi tanárok voltak benne. Nem csoda, hogy nagy lelkesedés volt az akkori gödöllői rendtársaknál, hogy ha ez megvalósulhat, akkor sikerül majd itt megtelepednünk. Ez volt az 50-es évek közepén. Emlékszem, mindenkinek a szobájában volt egy kép a zsámbéki templomról, amit Fényi Ottó atyától kaptak, hogy ezt függesszék ki, ezért kell imádkozni. A helyreállítást akkor egy tollvonással megállították, de itt azért közben jelen voltak a premontreiek. A kántor premontrei volt, talán nem is tudták, hogy pap, ez ilyen tipikus rendszerváltozás előtti dolog volt. A plébános se tudta, hogy a kántor az pap, csak néhány szót szótában itt élő nővér tudta. Azután valahogy amikor beteg lett a plébános, meg-súgták neki, hogy ha beteghez hívják, csak küldje nyugodtan a kántort, szóval így volt jelen a rend. A nővérek is ekkor szerveződtek, az egyik itteni lány akkor lépett be a premontrei rendbe, még titokban. Egy kisközöség is kialakult, és amikor Fényi Ottó atya elérte a 80 éves kort, akkor az itteni plébánost, Ullmann Péter atyát választottuk meg rendfőnöknek. De a gödöllői perjel nem lehet Zsámbékon, muszáj volt áthelyezni, én ilyen helycserés támadással kerültem ide 97 szeptemberében, azóta vagyok itt, lassan 13 éve. Gödöllőn már belekezd-tünk az iskolai oktatásba, de itt vissza-kerültem a lelkipásztorkodásba, sőt, miután az egyik rendtársam ugyanak-kor került Mányra és megbetegedett, én kaptam meg Mányt is, két telepü-lésért feleltem. Azóta itt is kinőttek

iskolák, a nővérek alapítása a Szakis-kola és a Vácra költözött Főiskolától átvett Keresztelő Szent János Általá-nos Iskola és Gimnázium.

Mesélnél kicsit a mai Zsámbékról? Milyen közösségek vannak itt? Kik vesznek körül?

A török időkben elnéptelenedett Zsámbékra a szatmári béke után svá-bokat telepítettek be több hullámban. A lakosság teljesen németajkú volt. A II. világháború után a 90%-ukat kite-lepítették Németországba. Ezután eléggé vegyes faluvá változott Zsám-bék a különböző legújabb kori bete-lepítések miatt. A 90-es években, a rendszerváltozás koride települő nagy-családok változtattak az elsőkélyesedő vallási életben. Fiatal családok kerültek ide és egy városi lelki megújulást hoztak magukkal Budapestről, ami jó hatással volt az egész lelkipásztori munkára, és sok segítség van ebben.

De most kicsit máshonnan kezdem megközelíteni. Amikor a premontrei szentek életét kezdem vizsgálni, és látom az életük példájában a szegé-nyek iránti elkötelezettséget, a nővé-rek szegény-szolgálatát, egyre jobban értem, hogy az egyház tevékenységé-nek, a kezdetektől fogva nagyon fon-tos része a szegények felé való fordulás. És egyre több szegény van a mi környezetünkben is. Ezt azért említem, mert sokszor pont ezt nehéz megér-tetni azokkal, akik ide jöttek, közép-polgári rétegből valók, és akiknek a

házait most törlik föl és lopják meg azok a szegények, akiket egyébként az ő pénzükből mi támogatunk. Szó-val ez visszás helyzet. Plébánosként igen széles spektrumát ismeri meg a társadalomnak az ember. A mostaná-ban kiköltöző rózsadombtól kezdve, aki a Csillagerdőre épít házat, a legnyo-morúságosabb putrikban élő embe-rekig. Mindegyik réteghez van küldé-tésünk, de nem mindegyikhez tudunk jól szólni. Érdekes dolog, nekem ez új felfedezés, mint pesti értelmiségi gye-reknek, olyanok közé kerülni, ahol természetes dolog, hogy ha a gyerek iskolában van, akkor nem marad egy darab papír se a házban, amire írni, rajzolni lehet.

Ha jól tudom, tanítasz is.

Igen, többféle dolgot. Főnt a kastély-ban, a Keresztelő Szent János iskolá-ban tanítok általános iskolai korosz-tályt és gimnazistákat is hittanra, áb-rázoló geometriára, a szakiskolában kőműves tanulókat építészettörténet-re. Szerencsére most csak a tizenhar-madikos tanulókat, akik már tényleg tudják, hogy kőművesek akarnak len-ni, és érdeklis is őket a szakma. Tanítok külön, olyan gyerekeket, akik már ki-potyogtak az iskolákból, mert túlko-rosak, de nem fejezték be a nyolcadik osztályt – jobbára cigánygyerekek – matematikára és fizikára; csak alapszin-ten, hogy tudják, mi a mozgás, tudja-nak összeadni, ne felejtsek el gon-dolkodni, ha probléma előtt állnak, ne csak reflexből adjanak válaszokat, és tovább tudjanak menni, hogy szak-mát tanuljanak, elsősorban a mi szakiskolánkban, ahol ilyen hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozunk.

Hogy született a zsámbéki ravatalozó ötlete?

A ravatalozó már többször előkerült az elmúlt tizenvalahány év során. Sőt, amikor még a mostani rendfőnök volt a plébános, akkor is megvolt az ötlet, hogy a meglévő át kéne építeni, és akkor készült is egy terv – Kaló Judit csinálta –, ami bővítése lett volna an-

nak az épületnek, ami most is ravata-lozóként működik. Évente van ötven temetés, és mindig úgy éreztem, hogy az méltatlan környezet. Szóval mindig bennem volt, hogy méltóbb körülmé-nyeket kellene teremteni. A munkás-őr-szürke színe az ajtóknak tipikusan olyan, amit nem szeret az ember. Foly-ton piszkált, hogy ennek nem kéne így lennie. Sokszor fölmerült, hogy mit lehetne tenni, hogy ez szebb legyen, meg kulturáltabb, meg hogy ne járják át az egész temetőt autóval, felszánt-va a gyepet az esőben, s utána az ember a sárban caplat.

Hajdanában volt egy néhány ember az egyházközségben, még amikor én idekerültem, akikkel megszerveztük a közös munkát, lekaszáltuk, kigyom-láltuk az egész temetőt. De ma már az embereknek nincs kaszájuk, ez a fajta mezőgazdasági kultúra nagyon visz-szaszorult, úgyhogy most már 10 éve a Gyertyaláng Kft. vette át a temető gondozását, és meg vagyok velük elégedve. Persze kiegészítő munkákat mindig is végzünk, például a faültetést, mert a temetőt üzemeltető cégek nem szeretnek lobhullató fákat ültetni, én meg azt szerettem volna, hogy hársfák legyenek. Azért ültetnek örök-zöldet a temetőkbe, mert annak nem kell összesöpörni a levelét, meg van, aki nem szereti hogy a sírra hullik a levél. Azt gondoltam, hogy az új rava-talozónak a funkcionális szerepén túl, egyfajta jel szerepe is van. Elősegít-he a gyászolók érzését, hogy a halál nem végső lezárása az életnek, hanem valahogy szóljon a feltámadásról, amiben kiteljesedhet az élet.

Látsz valamilyen tendenciát a temeté-si szokások változásában? Ha épülni fog a ravatalozó, az mit fog előmozdí-tani a faluban? Lelkesedést egy közös cél érdekében?

Azt gondolom, a temetésekben van némi elmozdulás, persze nem mindig abba az irányba, amerre az ember szeretné. Amikor megkezdtuk a teme-tő új részén a temetést, azt szerettem volna, hogy legyen egy együtt kezel-

hető, karbantartható síremlék-zöldfe-lület, de nem sikerült megvalósítani. Ott, ahol a premontrei nővérek van-nak eltemetve, ott most sikerül meg-valósítani egy olyan elképzelést, ami követhető példa lehet. Oláh Katalin szobrász készített oda sírköveket, mindegyik nővérek az egyéniségé-hez illőt, és hant nélküli sírhelyeket alakítottunk ki. Készült tehát néhány ilyen szép sírkő. Az egyik nővérek megcsinálták még a 90-es években a sírkövet, most a rokonsága szól, hogy ők is olyat szeretnének, mint amilyen a többi nővérek van. De itt a kolera temetőben nem tudtam elérni, hogy szép dolgok legyenek, ne legyen műkő, meg hasonló. Azt gondolom, hogy azért ez is formálja az ízlést, ha egy ilyen épülettel odaállunk, akkor már nem lehet akármit csinálni, ez lassan átalakítja nemcsak a környeze-tet, hanem a szemléletet is.

Remélem hogy az építés közös egyházközségi munkára is ad alkal-mat. Egyrészt az anyagi helyzetünk se olyan, hogy ezt egy kivitelezővel egy-ből megépíthetnénk, másrészt a részletekre is jobban oda lehet figyel-ni, hogy úgy készüljön el minden, ahogy ti elgondoltátok. Annak a híve vagyok, hogy inkább lassan készüljön, nem félve attól, hogyha valami nem úgy sikerült, akkor azt visszabontjuk és megcsináljuk úgy, hogy jó legyen.

Mit gondolsz a szórásos temetésről?

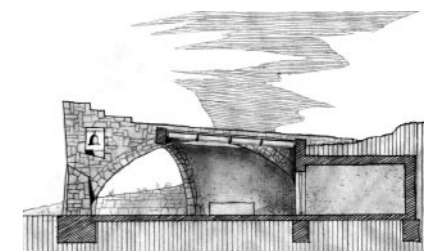
Hát érdekes módon éppen Guzsik Tamásnak volt ilyen temetése, szórtuk a hamvait. A szórásos temetést az egy-ház nem nagyon támogatja, meg azt sem, hogy valaki hazavigye a hamva-kat. A temető szent hely. Nem olyan, mint a templom, de hasonló, és ennek van egyfajta hagyománya, az embe-rek szent helyen hagyják a halottaikat. Korábban a templom köré temetkez-tek. Azt gondolom, hogy lesz idő, amikor visszakerül a temetkezés a templom környékére. Csak meg kell várni, míg elmozdulunk ebből a pa-nelprogramból, az urnatemetők léte-sítések. Ezt is még Guzsik Tamás ta-

nította, hogy a későbbi pogány utód sem fog az ősnak a sírján átgázolva a templom ellen törni, ha ott vannak a templomot körítő fallal körbevéve a sírok. A Török Ferenc tervezte Magyar Szentek templomának urnatemetője szép, méltóságteljes és nyugodt.

Azt mondtad, az épület próbál egyfajta emlékjel, emlékező hely is lenni. Talán más funkciókat is hordoz-hat magában? Gondoltál ilyesmire?

Voltak korábbi kápolnaszerű változa-tok, amelyek nem annyira működnek, szerintem. Ez olyan épület, ami akkor jó – és ez a terv most ezt magában hordozza – ha ez nagyon ravatalozó, de nem kápolna. Most, hogy mondom, el tudom képzelni, hogy a virrasztó zsolozsma ott lenne, de nem mise, inkább virrasztás vagy ehhez hasonló. Talán humanizálná a halált és a halot-tal kapcsolatos dolgokat. Az is jó, hogy ilyen barátságos környezetben van. Nagyon oda kell figyelni a részletekre, mert amire az építész nem gondol, azt az élet odaerősokolja előbb-utóbb. Nagy felelősség, mert ha az építész egy részlettel nem foglalkozik, majd foglalkozik vele más.

Annak örülök, hogy a ravatalozó frekvencián helyen van, éppen az öreg-templom miatt, és nagyon alázatosan, de ellenpontozza azt; és ahogy az alaprajzot nézem, ez ilyen hagyomá-nyos dolog. Kör alaprajz, centrális for-ma. Bényben voltam nemrég, ott is van egy kerek plébániatemplom. Ez fantasztikus ellenpont tud lenni. Em-lékeket idéz föl. És az, hogy nem akar középkori lenni, hanem teljesen mai, nekem ez nagyon szimpatikus. Örülök, hogy ez így kialakult, és érdekes lesz majd visszanezni ezeket a fázisokat, hogy milyen is volt ez a folyamat.

A DEBRECENI SZENT ANNA TEMPLOM PÜSPÖKI STALLUMA

A templom barokk oltároszlopain látható átlós háló számtalan előzménye ismert. Említsük meg az asszír, úgynevezett életfák fonatképeit, a körülöttünk kitapintható, de nem látható mágneszövő-fonatok különös térképeit. A földmágnesség változásával együtt alakuló láthatatlan alakzatok képe évezredek óta az örökkévaló, mindenható isteni létező „lélek-lenyomata” lehetett, és a keresztény szentlélek-képzetbe is átszivárgott. A honfoglaláskori tarsolylemezek készítői feltehetően perzsa minták alapján mintázták alakzataikat.

újra-felfedezésre várnak. Ezért – formálási fogyatékoságai ellenére – jelentős, hogy a barokkban még feltűnő ősi tapasztalatok most megerősítést kaptak.

A stallum az oltár közelébe került. Az oltár-építmény meghatározó vizuális eleme az aranyozott átlós hálószerkezet kétoldalt az oltár oszlopain. A letkezési idejükre jellemző barokk formaelemek alkalmazása egy ma készülő berendezésnél anakronisztikus lenne, ahogyan a barokk időszakban sem készítettek új berendezést évszázadokkal korábbi formaelemekkel.

Az aranyozott átlós szerkezetű vizuális jelenség nem köthető a barokk stílushoz. Több évezredes – ma általa-

ban dekorációnak tekintett és ekként alábecsült – előzmények köréből kiemelkedve szorosan kapcsolódik a honfoglaláskori tarsolylemezek átlósan fonatos mintázatához. A tiszabezdédi tarsolylemez fonatos szerkezetére utaló megoldás kedvező fogadtatása lehetőséget adott arra, hogy a barokk oltároszlopok hálómformáinak imitációi helyett azokkal harmonizáló formákkal készüljön el nemcsak a hátfal, de a püspöki szék is.

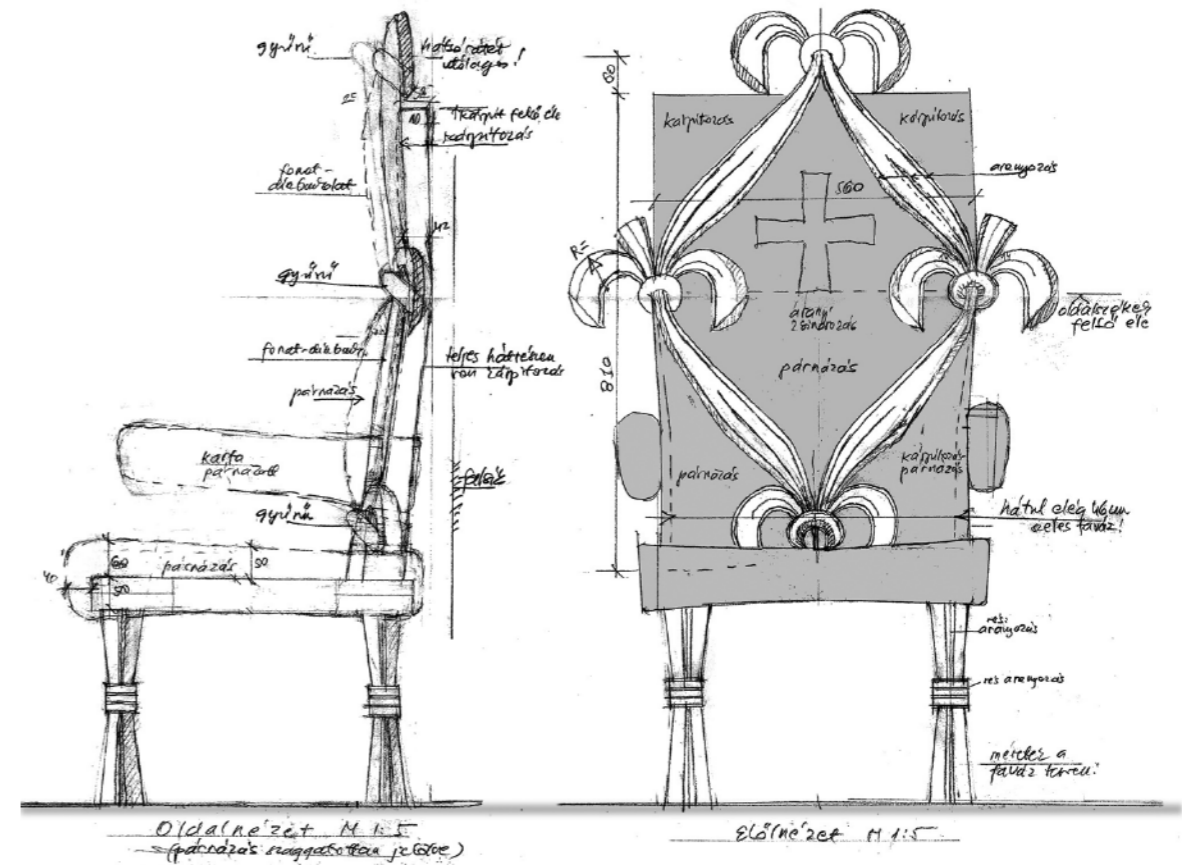
A hátfalszerkezet kivitelezésénél meghatározó anyag a tölgy. Próbaelemek elhelyezése után a műemléki szakértők bevonásával véglegesítettük a fa felület aranyozásának pontos helyét, hogy a fényes aranyozás csak jelzesszerűen jelenjen meg. A hátfal a templom falfelülete lett.

A székek ülőfelülete állítható: 3 centiméterrel növelhető-csökkenhető a magassága. Ügyelni kellett arra, hogy az ülőfelület síkja ne dőljön előre, és csak minimális mértékben dőlhet hátra. A kárpit anyaga vastag bársony jellegű, arany hatású bútorszövet, arra is tekintettel, hogy a templomtérben lévő további kárpitozott bútorok felújítása esetén a kiválasztott anyag a

De az életfák mellett szakrális műveletet végző asszír démonokra is figyeljünk. Már csupán a bezdédi tűzcsiholó eszközöket tartó tarsolyok és az egykori démonok „tarsolyainak” rokonsága miatt is. Ilyeneket látunk inka szertartási jelenetekben is. Vajon miféle port szórtak a tarsolyokból maguk elé, miként csiholták a láthatatlan lélek-tüzet láthatóvá? Közel egy évezred múlva kettős lángnyelvek alakjában vált érzékelhetővé e jelenség Jézus apostolai felett.

Az Édenkertbeli, egy irányból közelítve egy, három irányból három tudás-kigyó nyomai feledésbe merültek – éppen úgy, ahogyan az Újszövetség szövegéből a kettős lángnyelvek –, s

berendezések térbe illeszkedését segítse elő. A kárpit színe szürkés óarany, nem mintázatos és valamennyi kárpitozott felületen azonos. A kárpitozás kidolgozásánál a háttámla belső oldala és az ülőfelület kapott habszivacs alapon textil betétréteget, a terv szerinti domborúsággal illetve az ülőfelületnél minimális mértékben felhajló peremmel.

A hátfal-rács fa elemei formailag azonosak a püspöki szék átlós íves elemeivel, hasonlóképpen a kisebb hátlappal készülő székek átlós elemeivel. 48 darab azonos méretű átlós elem készült, ezekből lehetett kirakni a hátfal-rácsot.

A székek terve 1:5 léptékben készült. Valamennyi részletmegoldást egyeztetni kellett a Püspöki Hivatallal és a műemléki felügyelőséggel.

A kivitelezés során néhány látszólag csekély eltérés történt, amelyek azonban hozzáértő számára nehezen elviselhetők. A hazai viszonyok között így is csodának tűnik számomra az elért eredmény.

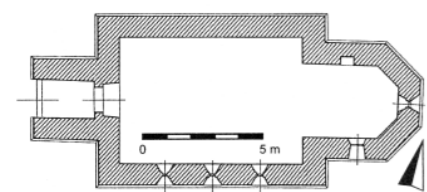

A VELEMÉRI TEMPLOM ARÁNYRENDSZERE

A magyarországi Árpád-kori templomok sorában kiemelkedő helyet foglal el a veleméri (1. kép): érdemi átalakítás nem történt benne, első és egyetlen kifestése pedig, amit egy kiemelkedő tehetségű művész, Aquila János készített 1377–78-ban, viszonylag jó állapotban fennmaradt. Különleges becsét a fentiekén túl az adja, hogy igazolhatóan fénytemplom: a fényjárása jelöli ki a legfontosabb méreteit és olvassa le a freskók üzeneteit.

A település első okleveles említése 1268-ból származik, és a Buzád nemzetségbeli Ponith ispán szerzett birtokaként említi. Orbán Róbert szerint az akkori Velemér jóval nagyobb területű volt a mostaninál: a mai Szentgyörgyvölgy és Márokföld is hozzá tartozott. A templomról egy 1360-as dokumentum szól először, mely megnevezi, hogy a Scentrynitas-nak, azaz a Szentháromságnak van szentelve. Bár alapvetően román stílusú, gótikus elemek tűnnek föl rajta, mint például a sokszögű szentélyzáródás vagy a bordás mennyezet a szentélyben, így építésének ideje a XIII. század végére tehető (Mezősiné 95. o., Nándori, Valter 2009).

A templom kutatói közül három személy nevét kell kiemelnünk. Az egyik Rómer Flóris, aki 1863-as országjáró útja során rábukkant az elhagyatott, tető nélküli, beázó épületre, melynek padozatát állati ürülék és tűzrakások nyomai borították. Azonnal felismerte a templom és kifestése művészi

1. ábra • A veleméri Árpád-kori templom alaprajza (Valter 2004, 248. o. nyomán)

értékét, kapcsolatait és befolyását latba vetve pedig elérte, hogy a szombathelyi egyházmegye 1865-ben befedette az épületet, s ezzel egy időre megállította a freskók pusztulását. Akvarelleket készített Storno Ferencsel a falképekről, amelyeket egy részletes tanulmány kíséretében publikált (Rómer 13-23. o.). Ez a munka képezi a mai vizsgálatok alapját is, hiszen Rómer és Storno még lényegesen jobb állapotban látta a freskókat.

A másik Kovács József, a templom néhai plébánosa. Ő tett kísérletet először a falképek összességének átfogó értelmezésére több szinten is, és vette észre, hogy az épületben mozgó fény az év kitüntetett pontjain a freskók exponált részeit világítja meg (Kovács 1977). A tudós pap megfigyelései és a vele való konzultációk inspirálták Pap Gábor kutatásait. A művészettörténész ismerte föl teljes mélységében a fényjárásának a templomban betöltött szerepét, annak kapcsolatát az épület méreteivel, valamint egyes falképek egyidejű, illetve az év kitüntetett pontjain történő megvilágosodásának jelentőségét, melyeket 1976-77-es és 2001-3-as napfordulókkor és napéjegylenlőségekkor végzett vizsgálatai során készült fénykép- és filmfelvételek segítségével látványosan demonstrálni is tudott. A kifestés nagy egységeinek új, mélyebb értelmezéséig sikerült eljutnia (Pap 1978, Pap 2005).

A templom alaprajza az 1. ábrán látható. A szentély és a torony szimetriatengelye észrevehetően nem esik egybe a hajóval, az egymáshoz képest elvileg szimmetrikusan elhelyezkedő falszakaszok hossza pedig eltérő. A hajó belső hosszúsága például az északi falnál 758 cm, a délinél 762 cm. Bár mai szemmel ez a fél százaléknyi eltérés a két falszakasz hosz-

szúsága között talán a gyenge kivitelezés jelének tűnik, a veleméri az Őrség leggondosabban épített Árpád-kori templomai közé tartozik. Összehasonlításképpen az 1200 körül készült felsőlövői (oberschützeni) Szent Bertalan-templom hajójának hossza északon 965 cm, délen 950 cm, szélessége keleten 575 cm, nyugaton 585 cm (Steiner), tehát ott közel 2%-osak az anomáliák. A történelmi Vas vármegye középkori egyházai közül például Döröske, Góborfalva (Goberling), Őrsziget (Siget in der Wart) és Vasboldogasszony templomának alaprajza is meglehetősen aszimmetrikus.

Az épület arányrendszere

Vizsgálat alá vettem, hogy a „csupasz”, még kifestetlen későromán veleméri templom méretarányaiban találok-e nyomát szisztematikus tervezésnek, ezért gondosan fölmértem az épületet. Miután a vakolatrétegek egyenletlen felvitele miatt a belső falfelületek nem simák, egy adott falszakasz hosszúsága helyenként 1 cm-es ingadozást mutat, attól függően, hogy milyen magasságban történt a mérés. A felvett adatok szisztematikus és statisztikus hibája együttesen is alatta marad a 2 cm-nek.

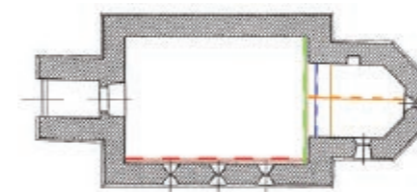
Méréseim szerint a hajó jelenlegi belső hossza a tengelyében 760 cm, szélessége a szentélynél 532 cm. A hosszúság és a szélesség hányadosa 1,429, azaz nagy pontossággal 10:7 arányban állnak egymással (2. ábra). Az emberiség a jelek szerint meglehetősen régóta kedveli szakrális terek esetében a 10:7-es oldalárányokat. A Kr. előtt 2300-ra datált majkopi kurgánban a szakrális temetkezésnek otthont adó fa sírkamra hossza 533 cm, szélessége 373 cm, tehát ott is a 10:7-es arány valósították meg az építők (Phillips, 30. o.) (A sírkamra 1065 cm-es,

20 egységnyi magassága is természetesen illeszkedik a rendszerbe.)

A szentély belső szélessége 306 cm, teljes mélysége 395 cm, e méretekben 9:7 arány jelentkezik. Ha az alaprajzon kiegészítjük a hajó keleti falát, s így előállítjuk a szentélynek a hajón teljesen kívül eső részét, azt tapasztaljuk, hogy abba olyan 306 cm átmérőjű kör írható, amely érinti annak minden oldalfalát, beleértve a virtuális falat is, szélességének és mélységének aránya pedig értelemszerűen 1:1 (3. ábra).

A torony alapját első közelítésben egy 336 cm élhosszúságú négyzet adja. Ez a méret csak a nyugati oldalon jelenik meg, hiszen a keleti fala része a hajó nyugati falának. A pontos mérések azonban felfedik, hogy a „négyzet” északi és déli oldala nem párhuzamos, nem merőleges a nyugati falra, és nem is egyenlő hosszúságú. A torony keleti falának virtuális külső befoglalója nem esik egybe a hajó nyugati falával, hanem ahhoz képest el van csúsztatva kb. 10 cm-rel (4. ábra).

Ha a toronyaljának – a torony templombejáratként szolgáló boltozott belső terének – a középvonalon mért hosszúságát (249 cm), ami a nyugati falától a hajó bejáratáig terjedő távolság (barna mérce a 4. ábrán), elosztjuk a belső térnek a kapunál mért szélességével (159 cm), akkor 1,576-ot kapunk, azaz a 11:7 arány bukkan föl. A templom építői egyértelműen törekedtek rá, hogy a torony belsejében ez az arány jelenjen meg. Ennek érdekében a torony és a hajó közötti átjáró elhelyezésének nem valamelyik kényszerítő lehetőségét választották: az nem illeszkedik a hajó nyugati falának sem külső, sem belső vonalára, és a torony virtuális keleti falának vonalára

2. ábra • Hosszúság/szélesség-arányok a hajóban és a szentélyben: 10:7, illetve 9:7

sem. Megjegyezzük, hogy szentély külső és belső szélességének, továbbá a hajó belső hosszúságának a torony élhosszúságának aránya szintén 11:7, ez az arány tehát kiemelt gyakorisággal jelentkezik a templomban.

Felfigyelhetünk rá, hogy a templom fő egységeiben a belső hosszúság/szélesség arányok rendre hetedes törtekkel fejezhető ki, és azok lépésről lépésre csökkennek a szentély belseje felé haladva: a toronyaljban 11:7, a hajóban 10:7, a teljes szentélyben 9:7, a szentélynek a teljes hajón, még annak falán is kívül eső részében pedig 7:7 (1:1) arányt találunk. Az arányrendszer üzenete egyértelmű: a templom végighaladva fokozatosan közeledünk az Egység felé, azt annak legszentebb részén, a szentély közepén érzjük el. Ez természetesen szimbolikus beavatási út is, a magyar műveltségben pedig a 7 a beavatás száma, amit például az égig érő fa hét ága jelképez, amelyeket a hősnek meg kell másznia célja eléréséhez (Berze Nagy 68-75. o., ld. még Bibó 20. o.).

A sorból feltűnően hiányzik a 8:7 arány. Szerencsére az arányok sorrendje elárulja, hogy hol kell azt keresnünk: a szentély határán. Természetesen meg is találjuk, bár ehhez ki kell mozdulnunk az alapsíkból: a hajó és a szentély közötti elválasztó-áthidaló szerepet betöltő diadalív magasságának és a szentély szélességének, illetve a diadalív ezzel megegyező terpszélességének aránya ennyi. (Amikor a templom arányrendszeréről legelső előadásomat tartottam Veleméren, és föl tettem a kérdést a hallgatóságnak, hogy vajon hol találjuk a 8:7 arányt, egy ismeretlen hölgy azonnal rávágta a helyes választ – úgy tűnik, az valóban magától értetődő.) Az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy a templom rendkívül átgondolt, szakrális geometriai tervezés szerint épült!

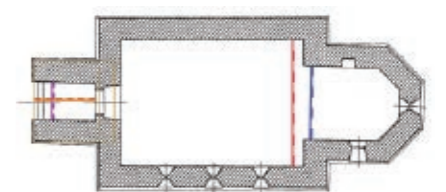
További hetedes arányok is megjelennek a templom fő alaprajzi méretei között. A hajó és a szentély szélességének aránya 12:7 (4. ábra), a hajó hosszúsága pedig 16/7-e a torony

3. ábra • A szentélybe 306 cm átmérőjű kör írható, amely érinti annak mind az öt valószínű falát, és a keleti hajófal külső síkját.

élhosszúságának. A hetedes arányok keresését nem kívánom minden háttaron túl erőltetni, hiszen egy akkora adathalmaz elemei között, mint amelyet a templom fő alaprajzi méretei képeznek, szükségszerűen felbukkanának hetedes arányok, még akkor is, ha azokat véletlenszerűen válogatjuk össze. Jelen esetben azonban a megjelent arányok között megtalálható belső összefüggés-rendszer egyértelművé teszi, hogy nem a véletlen játéka van szó.

A számoknak nem csupán mennyiségeket jelölő, hanem minőségeket is hordozó szerepének előtérbe kerülése nem tekinthető meglepőnek, hiszen a számmisztika, ahogy az asztrológia is, bevett és elfogadott tudomány volt a középkorban, s így nem csupán lehetséges, hanem szükséges azok eszmevilágának és eszköztárának alkalmazása az épület jelképrendszerének teljes mélységű megértéséhez. Az asztrológia megjelenésére a veleméri templomban a szentélyben találjuk a legszembetűnőbb példát. Aquila a négy evangélistát nem emberi alakban, hanem asztrológiai szimbólumaik segítségével ábrázolta (2. kép).

4. ábra • A torony „ideális” elhelyezkedése, valamint további hetedes arányok a templom fő egységeiben és közöttük: a toronyalja hosszúság/szélesség-aránya 11:7, a hajó és a szentély szélességéé pedig 12:7.

Terjesszük ki figyelmünket a templombelső függőleges méreteire is – a diadalív esetében már láttuk, hogy megéri. A toronyalja magassága 319 cm, azaz a szélességének kétszerese. Újabb azonosság a majkopi temetkezésnél használt arányokkal: a sír befoglaló formáját adó téglatest magassága ott is az egyik alapél kétszerese.

A hajófal magassága ma 558 cm. Az épületnek az ezredfordulón történt legutolsó restaurálásakor a jobb szelölés érdekében új tetőt alakítottak ki, aminek elhelyezése érdekében a hajófalat két téglasornival megemelték. Az eredeti falmagasság 530 cm körül lehetett, 1:1 arányban a hajó szélességével. A hajó eredeti tetőszerkezetének dőlésszöge, s így a hajótér teljes belmagassága ma már nem állapítható meg pontosan (Nándori).

A szentély magassága a boltívek találkozásánál 410 cm, azaz 4/3-szorosa a téregység szélességének. Tehát a magasság-szélesség viszonya a temp-

lom mindhárom fő szerkezeti egységében kis egész számok arányaként kifejezhető, ráadásul éppen az első négy természetes szám segítségével.

A belső méretek után vegyük szemügyre a külső méreteket is. A hajó 946 cm-es hosszúságának és 708 cm-es szélességének aránya 1,336, azaz 2 ezreléki pontossággal 4:3. A hajó belső és külső hosszúságának aránya 4:5. A külső és belső méretek összevetése megmutatja, amit az ablakoknál és a felső toronyajtónál végzett közvetlen méréseim is igazoltak, hogy a templom falvastagsága 89 cm, kivéve a hajó és a torony találkozásánál, ahol 97 cm. A nyugati hajófal megerősítésének nyilvánvalóan nem technológiai oka volt, a vastagságot minden bizonnyal azért növelték meg, hogy a fenti két arány pontosan előálljon.

A hajó külső szélességének aránya a belsőéhez, illetve a templom teljes külső hosszúságához rendre 4:3, illetve 4:9. Ebben a körben 4 számlálóju

törtekkel találkozunk. Míg a 7 a belső út minőségének hordozója, úgy a 4 a külső, a védelmet adó kereté, a szilárdság, ezért jelenik meg ez a szám többször a szakrális teret körülvevő elhatároló építmény külső méreteit is tartalmazó arányok körében. A templom arányrendszerének teljes feltáráshoz további vizsgálatok szükségesek, a fentiekben csupán az első lépések megtételére került sor.

A fény járásának kapcsolata a templom méreteivel

Most lépünk be a templomba, és a kifestést még mindig figyelmen kívül hagyva vizsgáljuk meg hogy a fény éves járása mi módon lép kapcsolatba az épülettel, mely keskeny résablakok miatt sötétkamraként működik. Az ablakok éles határokkal rendelkező leképeződéseinek mozgása (3. kép) önmagában is lenyűgöző jelenség, a fények vonulása azonban korántsem céltalan. A legfontosabb fényjelenségek természetesen a Nap járásának kitüntetett időpontjaiban, napfordulók és napéjegyenlőségek (Pap 1978, 13. o., Pap 2005), várhatók. Pap Gábor 1976-77-es vizsgálatai szerint a nyári napforduló idején a szentély résablakán a hajó tengelye irányában beeső fény a küszöbig ér el, nem lép ki a hajóból (Pap 1978, 11. o., Pap 2005). Más napokon az alacsonyabb napállás következtében az ablak leképeződése szükségszerűen kijut belőle. A művészettörténész ezt úgy fogalmazta meg, hogy a nyári napfordulás fényjárás kijelöli a templom hosszát (Pap 1978, 13. o.). Ugyanő vette észre, hogy aznap valamivel később a résablak leképeződése „kijelöli a szentély és a hajó (északi – N. Zs.) találkozáspontját” (Pap 2005).

A 120 cm magas résablakon kívül egy kerek ablakon át is jut fény a szentélybe (4. kép). Mivel a kerek ablak a déli falon helyezkedik el, és magassága csupán 48,5 cm, így csak alacsony napállásnál, szeptember 26-ától enged közvetlen napfényt az épületbe. Megfigyeléseim szerint az őszi napéj-

2. kép • Asztrológiai szimbólumaik által megjelenített, névelirattal azonosított evangélisták a szentély keleti falán: az oroszlán Márk, a sas János állandó jelképe.

gyenlőségkor a két ablak sajátos harmóniába kerül: a kerek belső résűjén pontosan akkor jelenik meg közvetlen napfény, amikor a résablakon át beeső a szentély északi faláról eltűnik, s csak már az utóbbi északi résűjébe szorul vissza.

Napéjegyenlőségekkor a résablak leképeződésének „feje”, a legfölső, összeszűkülő része éppen a szentségház fölötti virágra vetül, egy nappal utána vagy előtte azonban pontatlan a „találat”, mert a Nap akkor 21 ívperccel magasabban vagy alacsonyabban jár, s így az ablak tetejének leképeződése 2 cm-t elmozdul a tőle 300 cm távolságban lévő virágon. Egyértelmű, hogy a kőfaragó tudatában volt annak, hogy fénytemplomban dolgozik, és munkájával szándékosan emelte ki a napéjegyenlőségi fényjelenséget. Pap Gábor téli napfordulók végzett vizsgálatai is ezt támasztják alá: megfigyelései szerint akkor a keleti hajóablakon bejövő fény a szentségházban enyészik el (Pap 2005). A szentségház és a fölötté lévő faragvány a templom kifestésénél később készült (Mezősiné 91. o., Nándori), tehát az épület fénytemplom volta a közép-korban még közismert volt.

Ő figyelte meg azt is, hogy tavaszi napéjegyenlőségkor a középső hajóablakon beeső fény pontosan a nyugati fal, az északi fal és a padló találkozási pontjára vetül (Pap 2005). Jómagam a tavaszi napéjegyenlőség előtt két és utána egy nappal tudtam tiszta időben tanulmányozni a jelenséget, és azt tapasztaltam, hogy a fényfolt egy nappal az equinox után már nem érte el a sarokpontot, holott kettővel előtte még a falon mozgott. Mindez

arra készítetett, hogy utána számoljak: milyen érzékenységgel dolgozik a „fénymű”. A középső ablak teteje méreim szerint 337 cm magasan található a járószint fölött, az alapsíkra vett vetülete pedig 658 cm-re van a sarokponttól, így Pythagoras tétele szerint kettőjük távolsága 739 cm. Egy ilyen sugárral rajzolt kör kerülete 4645 cm, ezen egy ívperc középponti szöghez 0,215 cm-es ív tartozik. A szombathelyi Gothárd Asztrofizikai Observatórium honlapján található, az égitestek helyzetének meghatározására szolgáló *xephem* nevű program (Downey) segítségével végzett számításaim szerint Velemér földrajzi szélességén a fényjelenség észlelésének időpontjában, 9 óra körül, a Nap látóhatár feletti magassága március 20-a és 21-e, illetve március 21-e és 22-e között 22,5 ívpercnyit növekszik. Az ablak leképeződése ekkor tehát naponta kb. 4,8 cm-rel elmozdulva jelenne meg egy a beesés irányára merőleges felületen. Ilyen természetesen nincs, az ezzel szöveget bezáró valós felületeken fel erősödve mutatkozik az effektus. A padlón, illetve a falakon ténylegesen látható elmozdulást úgy kaphatjuk meg, ha a fenti értéket rendre elosztjuk a Nap látóhatár feletti magasságának (kb. 29,5 fok) szinuszával, illetve koszinuszával. A valós elmozdulás a

1. kép • A veleméri templom délnyugatról (Simon Attila felvétele)

3. kép • A hajóablakok leképeződési a hajó nyugati, illetve északi falán 2009 téli napfordulóján 8:24-kor. (A szerző felvétele)

járszinten eléri a napi 10 cm-t, a falon pedig 5,5 cm-t, a „fénymű” tehát nagy érzékenységgel dolgozik. Ezt erősítették meg a nyári napforduló idején mutakozó jelenségekre vonatkozó számításaim is.

A tavaszi napéjegyenlőségi fényjelenségek sorába tartozik, hogy amikor a középső ablak leképeződésének tetőpontja éppen a nyugati és az északi hajófal, valamint a padló által létrehozott sarokba vetül, akkor a nyugatié a bejárat és a nyugati hajófal találkozásának vonalát világítja meg. A bejárat látszólag ésszerűtlen elhelyezésének ez adja a magyarázatát: a hajó felé eső oldalát a fény járása, a toronyalja irányába esőt pedig az utóbbiban megjeleníteni kívánt 11:7 hosszúság/szélesség arány jelöli ki, s egyúttal 33 cm-es vastagságát is meghatározza.

A templom legfontosabb méreteit meghatározó fényvetületeket az 5. ábra összegzi.

A hajó résablakai valamivel alacsonyabbak szentélybeli társukénál, kb. 108 cm-esek, szélességük 18-20 cm.

4. kép • A szentély déli falán egy kerek-, a hossz tengelyében pedig egy résablak foglal helyet. A szentségház az északi falban található.

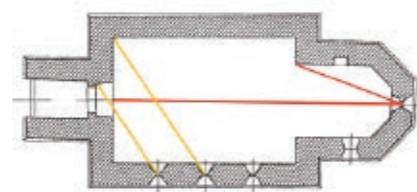
Németh Ilona, a templom gondnoka figyelte meg, hogy a nyári napforduló felé közeledve az egyre magasabban járó Nap fényéből egyre kevesebbet engednek közvetlenül a hajóba, majd előbb a keleti, azután a középső, végül a nyugati ablakon át sem képes behatolni direkt napfény. A közvetlen napfény teljes hiánya csupán egyetlen napra, a napfordulóéra korlátozódik: egy nappal utána pár percre már ismét besüt a Nap a nyugati ablakon keresztül. A hajó ilyenén „elsötétedése” a fényben leggazdagabb napon egyrészt arra irányítja rá a figyelmet, hogy ekkor a szentély résablakán beeső fény „mondanivalója” a fontos, másrészt naptári szerepet tölt be a napforduló jelzésével. (Ez igen lényeges, hiszen a középkorban Sárlos Boldogasszonykor, a napforduló után 11 nappal kezdődött az aratás (Bálint 19. o., Molnár V. 1995, 148-149. o.)) A Nap éves járásának legfontosabb állomását tehát kétszeresen is jelzi a „fénymű”: a templomhossz kijelölésével és a közvetlen napsugarak kiszorulásával a hajóból.

Szót kell ejtenünk az ablakok részüjéről is, hiszen kiemelkedő szerepet játszanak a fényjárás szabályozásában. Valamennyi más-más meredekségű és egyedileg kiképzett alakú, hogy csak pontosan a meghatározott időintervallumban engedje bejutni a fényt a templomba. A keleti hajóablaké a legkeskenyebb, ezen akad el leghamarabb a beeső napsugár, a középsőé a leglankásabb, míg a legmeredekebb nyugati engedi azt be a legtovább a hajóba.

A részükre fölvitt vakolat a benne lévő mész- és csillámszemcsék (Lente 101. o.) miatt jó fényvisszaverő. Nem csekély mértékben ennek köszönhető, hogy napfényes időben a templomban soha sincs sötét. A reggeli órákban hajóablakok külső részüinek nyugati része vet fényt a diadalív fölötti freskókra, míg délután a részük keleti részéről szóródik a nyugati fal képeire.

A hajóablakok térközei nem egyenlők: a nyugati közép vonala kb. 186, a keletié kb. 191 cm-re található a középsőtől. E látszólagos szabálytalanság okát már tudjuk: ezeknek az ablakoknak pontosan ott kell lenniük, ahol most vannak, hogy a fény megmutathassa a hajósarkokat napéjegyenlőségkor, illetve álló délből, és kijelölhesse a hajó bejáratának helyét. Fentebb a szentélyablakokkal kapcsolatban tárgyaltuk, hogy a „fénymű” pontos működése érdekében azokat is rendkívül célirányosan helyezték el és állították be.

A látogató maga is aktív részesévé válhat a fényjátéknak. Ha valaki világos színű ruhában a bejövő napsuga-

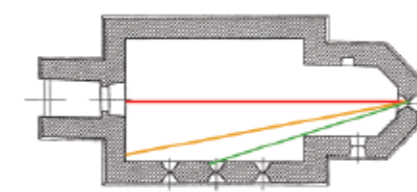
5. ábra • A templom fő méreteit kijelölő fényvetületek a Nap járásának kitüntetett pontjaiban. Vörös: nyári napfordulókor, okker: napéjegyenlőségkor.

rak útjába áll, akkor az öltözékéről visszaverődő fény segítségével megvilágíthatja a kifestés egyes részeit. Különösen látványos, amikor valaki felragyogtatja Szent Erzsébetnek a hajó déli falán lévő, közvetlen megvilágításban sohasem részesülő, mindig ellenfényben lévő pompás képmását.

A nyári napfordulós fényjárás és a kifestés kapcsolata

A fényjárás és a kifestés kapcsolatának rövid áttekintése is külön cikket tenne ki. A témáról már jelentek meg lényeges tanulmányok (Kovács, Pap 1978, Németh). Jelen írásban a nyári napfordulókori megvilágításokkal kapcsolatban teszek közzé új megfigyeléseket.

Nyári napfordulókori, azaz a fényben és kegyelemben bővelkedés idején a kora reggeli nap sugarai a Mária köpönyege (5. kép) alatt meghúzódó bűnösökre vetülnek, jelezve, hogy ekkor számukra is van irgalom (Pap 1978, 10. o., Pap 2005, Pap 2009, 20. o.) Tapasztalataim szerint Pap Gábor fenti megfigyelése – pontatlanul – úgy került át a köztudatba, hogy nyári napfordulókori a kelő nap sugarai világítják meg a bűnösöket, holott ezt a művészettörténész nem állította, sőt egyértelműsítette, „hogy a napfelkeltekor mit tesz a nap, azt az ‘alkalmasan’ választott ablaküveg (Pap megfigyeléseikor sárga drótüveg volt az épület ablakaiban – N. Zs.) jóvoltából nem állt módunkban megfigyelni” (Pap 1978, 13. o). Bár a templom körül magasra nőtt erdő ma már megakadályozza, hogy az alacsony napállás létrehozta fényjelenségek megfigyel-

6. ábra • A xephem program alapján számított fényvetületek 1976 nyári napfordulóján. Zöld: 4:00-kor, sárga: 5:00-kor, vörös: 5:40-kor.

hetőek legyenek, a fényjárás számítások segítségével rekonstruálható. Ehhez szükség van az épület tájolásának ismeretére. Méréseim és számításaim szerint hajó északi fala, s vele

együtt a tengelye a keleti iránytól 19,5 fokkal a földrajzi észak felé, azaz a 70,5 fokos azimut irányába mutat. (Ezzel a többszörösen ellenőrzött adattal javítottam az egyik korábbi munkámban

5. kép • A szentély keletre nyíló résablaka Krisztus arcmásával Veronika kendőjén

6. kép • A hajó északi falának részlete a csillaggal. (Simon Attila felvétele)

közölt értéket.) A szentély tengelye kb. 2 fokkal nagyobb azimut felé irányul. Egy irány azimutja a földrajzi északkal bezárt irányszögét jelenti az óramutató járásával egyező irányban haladva: pl. a keleti irányé 90 fok, a délié 180 fok, a nyugatié 270 fok.

A xephem program (Downey) segítségével kiszámítottam a Napazimutját 1976. június 21-én 5:00-ra és 5:40-re, a Mária köpenyge alatti bünösök, illetve a templom küszöbének Pap Gábor által megfigyelt megvilágítódására megadott időpontra. Az utóbbira 70° 44' adódott, azaz, a várakozásnak megfelelően, ekkor a templom hossz-tengelyben áll a Nap (6. ábra, vörös vonal). Az előbbire kapott értékkel, 63° 58'-cel is vonalat húztam a résablaktól (6. ábra sárga vonal), mely éppen ott éri el a nyugati falat, ahol a bünösök vannak Mária jobb karja alatt, tehát a számítások pontosan visszaigazolták Pap megfigyeléseit.

A veleméri templom északkelet felé lejtő domboldalon áll, így, ha nem venné körül sűrű erdő, akkor minden bizonnyal a kelő Nap be tudna sütni az épületbe. Az erdő gátolja, hogy az ezt esetleg akadályozó domborzatot észleljük. A Google Earth-ről, illetve a környék turisztatérképéről nyerhető szintadatokból azonban kiolvasható,

hogy az épület előtt északról délkeletig tartósan lejt a terep, tehát a kelő Nap fénye az egész év folyamán be tudna világítani. Nyári napfordulókora a 4:00-kor kelő Nap azimutja 53° 22', ezzel az irányszöggel is vonalat húztam a szentély keleti ablakából (6. ábra zöld vonal). Az eredmény megdöbbenett: a kelő Nap sugarai a szentély falát éppen elkerülve a hajó déli falára vetülnek, ott is a középső ablak bélétebe. Kizártnak tartom, hogy ez a véletlen műve lenne, egyértelmű, hogy a fényjárás rendkívül gondos tervezésének újabb tanúbizonyságát látjuk.

Az égi pályáján továbbhaladó Nap fénye néhány perc múlva a középső és a nyugati hajóablak között található, ma már erős kopottsága miatt azonosíthatatlan férfiszentet világítja meg. 5:00-ig, amíg a szentélyablak leképeződése eljut a Köpenyes Mária-képig, a fény még érinti a nyugati hajóablakot és a tőle nyugatabbra látható, mára már az azonosíthatatlanságig megkopott női szent képmását.

A kifestés logikája alapján megkísérelhető a két szent azonosítása. A Köpenyeges Mária közbenjáró, aki a bünösökért könyörög Krisztusnál. Úgy vélem, hogy a két szent is közbenjáró, Mária csupán a harmadik, igaz a legbefolyásosabb a közbenjá-

rók sorában. Molnár V. József szerint a női szent Árpád-házi Szent Margit lehet, „akinek imái az eget ostromolják” (Molnár V., 2009). Rómer Flóris és Kovács József, bár egészen más megfontolások alapján, de szintén úgy vélte, hogy Aquila (akkor még „csak” Boldog) Margitot ábrázolta a nyugati hajóablak és a Köpenyes Mária között (Rómer 22–23. o., Kovács 18. o.). A férfiszentet Rómer Imre hercegnek (Rómer 22. o.), Kovács Szent Henriknek véli (Kovács 18. o.). Az általam követett logika is a tisztaság megtestesítőjét, Szent Imrét valószínűsíti a napforduló első, tiszta fénye által megvilágított szentként a déli falra, akinek közbenjáró képességét Legendájából jól ismerjük. (Gondoljunk a vezeklő német Konrád számára kieszközölt bünbocsánatra.)

Bízom benne, hogy jelen írás hozzájárul ahhoz, hogy minél többen meg akarjanak ismerkedni a veleméri Szentháromság-templommal, hazánk e minden szempontból páratlan, nagyon is élő műemlékével.

Köszönetemet fejezem ki Németh Ilonának, a veleméri templom gondnokának, hogy nyitvatartási időn kívül is lehetővé tette számomra az épületben történő megfigyeléseket.

5. kép • A Köpenyeges Mária-ábrázolás a hajó nyugati falán. (Simon Attila felvétele)

HIVATKOZÁSOK

- Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1977.
- Bibó István: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. *A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára IV. (Társadalom- és Néprajzi) Szakosztályának Közleményei* 28. szám, Szeged, 1935.
- Berze Nagy János: *Égigérő fa*. 2. kiadás. TIT Baranya Megyei Szervezete, Pécs, 1961.
- Downey, E. C.: xephem program. www.gothard.hu/almanach/ephemerides/
- Kovács József: Nézzük meg együtt a veleméri románkori templom freskóit. *Művészet* XVIII. évf. 3. szám, 977, 14-19.
- Lente István: A veleméri középkori falfestmények restaurálásának története. In: Horváth Sándor (szerk.): *Velemér múltja és jelene*. Velemér Község Önkormányzat Képviselő-testülete, 2004, 98-107.

- Mezősiné Kozák Éva: Velemér kora gótikus temploma. In: Horváth Sándor (szerk.): *Velemér múltja és jelene*. Velemér Község Önkormányzat Képviselő-testülete, 2004, 84-97.
- Molnár V. József: *Egészség*. Melius Alapítvány, Pécs, 1995.
- Molnár V. József, magánközlemény, 2009.
- Nándori Klára: In: *A veleméri templom restaurálásának tervdokumentációja*. Nemzeti Kulturális Örökség Hivatala Tervtára, OMF 10211.
- Németh Zsolt: A veleméri Árpád-kori templom arányrendszere, fényjárása és képi üzenetei. In: Molnár Zoltán, Németh Zsolt, Vass Csaba (szerk.): *Nyolcvan év Is-ten tenyerén. Tiszteleg Molnár V. József előtt*. 2010. (nyomdában).
- Pap Gábor: Velemér – egy téridő-gráf működési vázlata. *Művészet* XIX. évf. 6. szám, 1978, 10-15.

- Pap Gábor: A bölcsesség házat épít magának. DVD. MAG, 2005.
- Pap Gábor: A bölcsesség házat épít magának. *Kagylókört* LI. szám, 2009, 16-22.
- Phillips, E. D.: *The Royal Hordes. Nomad Peoples of the Steppes*. Thames & Hudson, London, 1965.
- Rómer Ferenc Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága, Budapest, 1874.
- Steiner, Hilde: *Katholische Filialkirche St. Bartholomaeus im Friedhof von Oberschützen*. Katholische Pfarrgemeinde, Bad Tatzmannsdorf.
- Valter Ilona: *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon*. Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség, Budapest, 2004.
- Valter Ilona, magánközlemény, 2009.

Pour László – Kiss Zoltán

ORGONA AZ ÉPÍTÉSZETBEN

A történelmi egyházak egyik több évszázados múltra visszatekintő kincse az egyházi zene. Ezen belül jelentős szerepe van az önálló zeneirodalommal rendelkező orgonának. Az orgona az európai keresztény kultúrkör sajátja. A kezdetben világi célokat szolgáló hangszert a keresztény egyházművészet emelte olyan magasságokba, hogy a modern koncerttermekben is kitüntetett helyet foglal el.

Egy orgona megépítése vagy felújítása komoly anyagi áldozatot kíván, ám a valóban szakértő kezek munkája nyomán megvalósult instrumentumok élettartamával csak a jól megépített épületek időállósága vetekedhet.

Mivel az orgonákat nem csak akusztikai, hanem esztétikai szempontból is az adott térhez kell igazítani, ezért orgonaépítőkként gyakran kerültünk kapcsolatba a templomot tervező építésszel, akivel együttműködve alakult ki egy-egy hangszer megjelenési formája.

A közös munka során bepillantást nyerhettünk azokba a gondolatokba, melyeket a megvalósult épület magában hordoz. Mindemellett rá kellett döbbernünk, hogy az építésszel szemben az orgona világa. Ez pedig nagy hiányosság, ha az építész templomtervezési feladatot kap. Eddigi pályafutásunk során sajnos többször megfogalmazódott bennünk, hogy mennyivel jobb lett volna, ha az épület megálmodója a tervezés előtt ismerte volna az orgona sajátos igényeit.

Gondolatainkat az Aquincum Orgonagyár Kft.-nél eltöltött 25 éves szakmai gyakorlatunkra alapozzuk, ahol vezető szakemberekként több mint 80 orgona tervezésében, építésében, felújításában vettünk részt. Munkánk során megtapasztalhattuk apró, pén-

züket összekuporgató közösségek hősies odaadását orgonájuk iránt, ugyanígy sokszor láttuk tehetősebb helyek felelős vezetőinek meglepedését a talmival.

Őszintén reméljük, hogy sikerül felkeltenünk az érdeklődést és a tiszteletet e különleges hangszer iránt, s hogy javaslataink nyomán tovább bővül azok száma, akik méltó módon viszonyulnak az orgona ügyéhez, s talán másokat is segíteni tudnak annak felismerésében, amit legszebben Charles-Marie Widor, francia orgonista és zeneszerző fogalmazott meg: „Orgonán játszani annyi, mint az örökkévalóság megérzéséből és megértéséből fakadó erőt kinyilvánítani.”

Az orgona, mint berendezési tárgy

E több mint kétezer éve keletkezett hangszer eredete a pánsip és a duda ötletének ötvözetéből alakult ki, melynek legkorábbi nyomaira éppen Magyarországon, Aquincumban bukkantak a régészek. A korai kereszténység még nem használta ezt a hangszert, hiszen az antik világban többek közt épp a keresztényüldözés kivégzőhelyein, a római cirkuszi játékokon szórakoztatására. A templomokba csak később került be az orgona. Szigeti Kilián az 1981-ben elhunyt organológus bencés szerzetes szerint: „Az ókori görög-római birodalomban az orgona részben szórakoztató hangszer volt, részben a császári bevonulások kísérő hangszere. Bár világi jellegű hangszer volt, de ha a császár egyházi szertartáson működött közre vagy vonult be, az orgona akkor is felhangzott. Így része lett a császári szertartásoknak. Mivel a császári udvar rituális szokásai fokozatosan átmentek a liturgiába (tömjénezés, fáklya-gyertya, ruhák, vonulások, trónusok, stb.), az

orgona is lassan rituális hangszer lett. Elsősorban reprezentatív, császári vagy püspöki (pápai) tekintély emelésére, tehát insigniaként szerepelt. Rómában ez igen nagy valószínűség szerint Vitalianus pápa (657–672) idején történt meg.”

Az évszázadok zenei stílusváltásai és a technikai fejlődés magával ragadta e bonyolult hangszer fejlődését is, melynek során elsősorban méretei miatt vált külön hangszertársaitól. Megnövekedett mérete mozdíthatatlanná tette, így a templomokban is állandó helyet kapott. A különleges anyagokból, sok kézműves munkával előállított orgona költségessége más, magán célú alkalmazását csak elvétve tette lehetővé, így a templomok kizárólagos hangszerévé vált. Ezért a mai gondolkodásban mind akusztikai, mind látványbeli szempontból automatikusan a szakrális terek élményéhez kapcsolódik. Nem véletlen az sem, hogy a rajta megszólaltatható zene-művek legnagyobb része egyházzenei eredetű, illetve liturgikus céllal született.

Mérete után a másik szembeötlő tulajdonsága, hogy gyakorlatilag nincs két egyforma orgona. A többi hangszerrel ellentétben ugyanis hangzását és külső megjelenését mindig a helyi adottságok határozták meg, ezért minden példánya egyedi építésű. A különböző korok, tájegységek építészeti stílusjegyei jól nyomon követhetők az orgonaházakon. Európában a XV. századból is maradtak fenn ma is működő orgonák, hazánk legrégebbi ilyen hangszere a soproni Szt. György templom 1633-ban épült orgonája.

Művészettörténeti szempontból azonban nem állhatunk meg a hangszer pusztá látványának elemzésénél. Az orgona az évszázadok során, különböző hangszínek változatos alkalmá-

zásával teljesen sajátos hangzásbeli stílusjegyeket hordott magában, melyek mindig az adott kor és tájegység zenei kultúráját tükrözték. Tehát az egyes stíluskorok nemcsak az építészetben, hanem a zenében és ennek következményeként az orgonaépítésben is mind a külső megjelenés, mind a hangzás tekintetében felfedezhetők. Így, ha egy hangszer a hozzá tartozó szekrényvel egy időben épült, hangja szervesen kapcsolódott annak külső megjelenési formájához. Tágabb értelemben, ha egy orgona a templommal együtt épült, tökéletesnek mondható művészi egység jött létre.

Az élő, tehát folytonosan változó zenei igények a gyakorlatban a hangszerek átépítését, folyamatos „megújulását” hozták magukkal, elrugaszkodva az orgonaház, illetve a templom stílusától. Ezért mára már különlegesnek tekinthető, amikor az épület, az orgonát magába foglaló orgonaház és az orgona hangzásának stílusa egységet alkot. Ilyenkor a korabeli műveket megszólaltató orgona hangja a hanghullámok révén nemcsak fizikai síkon kerül kapcsolatba az építész által megálmodott épülettel, hanem a stílus egység miatt ráébredt a hallgatóságot arra, amit az építészet a fizikai valóságon túl kifejez. Ezek a hatások természetesen ugyanígy visszafelé is érvényesülnek, tehát az épített környezet óriási jelentőséggel bír az adott zenei stílus fizikai valóságon túlmutató megismerésében. E két, egymást kölcsönösen erősítő folyamat pozitív hatásainak tulajdonképpen csak a szemlélődő hallgató befogadóképessége szabhat határt. Előadóművészi szempontból nézve e kérdést, az is elmondható, hogy a stílusok egysége fokozott inspirációt adhat az orgonistának egy – az orgona stílusához igazodó – mű interpretálásában.

Ezért is érthető elvárás a szakirányú műemlékvédelem részéről, hogy a meglévő, akár többszörösen átépített hangszerek restaurálásánál az eredeti orgona felkutatásával, zenetörténeti elemzésével lehetőség szerint a hely-

reállítás eredménye a lehető legmesezebbmenőig közelítse meg az építészeti állapotot.

A mai orgonaépítész izgalmas dilemmája, hogy egy meghatározott stílusú, régi orgonaszekrénybe szűkszerű-e olyan hangszert építeni, ami a kor általános elvárásainak megfelelően a lehető legszélesebb körű zeneirodalom megszólaltatására alkalmas, vagy inkább az adott építészeti környezethez igazodjon külső és belső tulajdonságait tekintve egyaránt.

A fenti probléma megértésére jó példa a zirci apátsági templom karorgonájának esete, ahol Peking Péter győri orgonaépítő 1770-ben készült hangszeréből csak a díszesen faragott barokk szekrény maradt fenn. Szerkezetét és sípjait a 20. század elején – a kor igénye szerint – lecserélték, de ugyanez vonatkozik a templombelső díszítéseire is, melyeket teljesen átfestettek. Mondható tehát, hogy a kor stílusában átfestett templomhoz jól igazodott az akkori orgona hangzása is. 1995-ben azonban rekonstrukciós munka kezdődött, melynek során az eredeti festések, aranyozások feltárása és restaurálása mellett újjáépült a karzaton álló nagyorgona és a karorgona is. Míg a nagyorgona tervezésében az 1902-ben készült sípok hangjának meghatározó szerepe miatt a századforduló hangzásvilága volt az irányadó, és így különvált a templom 18. századi rekonstrukciójától, addig a szentélyorgonát a barokk enteriőrnek megfelelően német barokk stílus-hangszerként készítettük el, az említett stílus egység jegyében. A kétorgona koncertlehetőségei alkalmával a művészek nem ritkán jobban ragaszkodnak a kisebb, de autentikus instrumentumhoz, ahol tökéletesen átélhetik a tér és a zene szoros kapcsolatának élményét. (1. kép)

Meglévő térbe új orgonát tervezni a legnagyobb kihívás orgonaépítő és talán építész számára egyaránt. Az orgonaépítő gondolkodását erősen befolyásolja az a műszaki tartalom, amit majd neki kell megkonstruálnia

és a rendelkezésre álló anyagi lehetőségekből kigazdálkodnia. Gondolatában hasonló szituációkat próbál feleleveníteni, korábbi, látott tapasztalataiból igyekszik meríteni, és így – bár akusztikai és műszaki szempontból szakmailag a legjobbat nyújtja – a hangszer megjelenése sokszor semmitmondóan egysíkú. Ha pedig valami „merészet” próbál megvalósítani, könnyen kiderülhet ebbéli járatlansága, mert a mesterségbeli tudás elsajátítása mellett inkább csak a világjárt, sokat látott orgonaépítőnek van némi esélye esztétikai érzékének fejlesztésére. Érthető tehát, hogy ezekben a helyzetekben általában javasolják, műemlékként védett épületekben pedig kifejezetten előírják az építés-

1. kép • A zirci apátsági templom karorgonája az 1770-ben készült barokk szekrényben.

tervező bevonását. Stílusbeli dilemma ebben az esetben is jelentkezik, hiszen az adott, korábbi építésű térben kell valami újat megjeleníteni: a látványbeli disszonanciát az archaizálás, vagy inkább a mereven elkülönülő, teljesen modern megjelenési forma jelenti? Ennek eldöntését jelentősen befolyásolják az anyagi lehetőségek is, hogy a hangszer nem csekély költségei mellett adott esetben a megrendelő fel tudja-e vállalni egy faragott és aranyozott orgonaszekrény elkészítésének költségét.

A 20. század első felében épült Debrecen-Szabadságtelepi református templom orgonaszekrényét század eleji eklektikus sémák alkalmazásával és a templombelső motívumainak egyszerű átültetésével konstruálhattuk. A természetes egyszerűséggel díszített templombelső nem támasztott különleges igényeket a hangszerrel szemben. (2. kép)

Ezzel ellentétben az ausztriai Neudau templomának szentélye egy 14. századi gótikus kápolna, melyhez 1771-ben barokk főhajó épült, faragott mellékoltárokkal. A különböző stílusokban létrejött belső térhez Georg Keller építész teljesen modern stílusú orgonaházat tervezett. A szekrény natúr fa felületei mellett rozsdamentes acél- és üvegdíszítéseket alkalmazott. A klasszikus orgonaformát a sípok szigorú rendje eleveníti meg és kap-

2. kép • A debrecen-szabadságtelepi református templom orgonája.

csolja a meglehetősen vegyes berendezésű enteriőrhöz. (3. kép)

Új építésű templomok esetében természetesen jóval szabadabb lehetőség nyílik a hangszer kialakítására, mivel az általánosan elfogadott és igényelt modern, sokstílusú orgona külső megjelenési formája is szabadabban kezelhető. Ebben az esetben csak az akusztikai szempontok és a minél szélesebb spektrumú orgonairodalom előadhatóságának igénye az irányadó. A kisebb méretű terek hangszereinél ez utóbbi kérdés leegyszerűsödik az alapvető szakrális szempontokra. Minimális etikai elvárás, hogy az orgona tervezésénél a hangszer készítője a megrendelő közreműködésével megkeresse az építész, hogy közös együttműködéssel valósuljon meg az elhelyezés és a homlokzat látványa. Az építészek által tervezett orgonák az esetek döntő többségében meglepően újszerű és izgalmas megoldásokat adnak az orgonaépítő kezébe, melyeknek megvalósításában leginkább az orgonaépítő alkalmaz-

Piliscsabán a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen egy nagyméretű hangversenyorgona épült 2002-ben a Stephaneumban, melynek homlokzata Makovecz Imre elképzelése alapján valósult meg. A meglehetősen kis alapterületről magasba törő hangszerből, mint egy fa bontakozik ki a

3. kép • Az ausztriai Neudau modern orgonája a gótikus szentélyből nézve.

sípok erdeje. (4. kép) Az orgonától szokatlan formai elrendezésben szinte lehetetlen lett volna a belső szerkezetet az AutoCAD tervező program térbeli alkalmazásai nélkül megkonstruálni. Meglepődve tapasztaltuk, hogy a neves építész nem csak lenyűgöző alázattal nyúlt a számára ismeretlen témához, hanem időt nem kímélve vetette bele magát a hangszeres királynőjének rejtelmébe, a sípméreték arányainak tudományába.

A sípos orgona mai helyzete

Magyarországon a 90-es évek változásai nyomán a korábbi egyházellenes politika múlásával a keresztény egyházak anyagi lehetőségei is megváltoztak. Az elmúlt évtizedek alatt lelki megerősödött gyülekezeteknek módjuk lett korábbi, ingatlanjaikkal kapcsolatos lemaradásaikat pótolni. Sok helyen állami támogatásból újjították fel templomaikat, de jelen volt a külföldi egyházak segítsége és nem utolsósorban az egyházi vagyonok kárpótlásaiból adódó anyagi lehetőség. Ugyancsak örvendetes, hogy az ebben az időben feléledő kisebb keresztény közösségek aktív létszám-emelkedése több helyen új templom építését vonta magával a kortárs építészeti kiemelkedő értékeit gyarapítva.

Mindezek komoly lelki erőt adtak az orgonaépítőknek is, akinek szakmája a második világháború után, a kommunizmus alatt szinte kiveszni látszott. A rendszerváltás óta több orgonaépítő műhely is született, melyek mára európai színvonalon működnek. Így az új templomok berendezésének gondolatánál van kihez fordulni orgonaépítéssel kapcsolatban.

Az orgona új templomban való elhelyezésének szép példája Tótszerdahely, ahol 1994-ben a centrális szerkesztésű templomtérben Káldi Gyula építész a liturgikus tér mögött, külön erre a célra alakított ki orgonakarzatot. A legnagyobb homlokzati sípok a sekrestye félköríves falán – a fal látványbeli tömegének enyhítésére – légiés könnyedséggel lettek felfűzve. Ez az orgonaépítésben szokatlan, de rendkívül elegáns megoldás sok fejtörést okozott a sípok kiszolgáló levegőjáratok megkonstruálásában, de a szép eredmény feledtetett minden nehézséget. (5. kép)

Elmondható, hogy a sípos orgona – szerkezeti kötöttségei ellenére – igen sok lehetőséget ad különböző formai megoldásokra. Ezek átláthatósága érdekében viszont néhány alapvető orgonaépítészeti ismeretre szüksége lehet a belsőépítésznek. 1975-ben két magyar nyelvű könyv is megjelent az Ecclesia, illetve a Zeneműkiadó gondozásában. Pécsi Sebestyén és Gergely Ferenc orgonaprofesszorok írásaikban kitértek a hangszer elhelyezésének kérdésére is. Kifejezetten építészeti szempontból azonban Trajtler Gábor evangélikus egyházzenei igazgató foglalkozott e témával, aki az új evangélikus templomok tervezésével kapcsolatban 1997. október 14-én tartott előadása mellett orgonaismereti jegyzetet is készített építészek számára.

Az újonnan épülő templomok esetében gyakran előfordul, hogy sípos orgona elhelyezése az épület tervezésekor fel sem merül. Jobb esetben is többnyire csak periférikus szempontként kezelik a kérdést, ez pedig a hangszer későbbi megvalósulására

4. kép • A Pázmány Péter Katolikus Egyetem hangversenyorgonája Piliscsabán, a Stephaneum Auditorium Maximumában.

5. kép • A tótszerdahelyi katolikus templom orgonája a liturgikus tér mögötti karzaton.

meghatározó hatással lehet. Építészszerűségeink szerint egy templom tervezésekor az egyik fő szempont, hogy az épület – különösen annak belső kialakítása – minél jobban szolgálja a transzcendens világhoz való kapcsolódást. Ebből kiindulva érthető, hogy miként maradhat ki a berendezési tárgyak közül éppen a több évszázada kimondottan templomi hangszerként számon tartott, a transzcendens világot leginkább megidézni képes sípos orgona.

A helyzetet súlyosbítja, hogy egyre általánosabb, hogy maga a megrendelő egyház utasítja el az orgona gondolatát, megelégedve egy utánzattal, a digitális orgonával. Érthető, hogy ebben az esetben az építész igyekszik egyszerűen egy 1,5 x 1,5 méteres hely biztosításával megoldani a hangszer kérdését. Egy ilyen közönséges műszaki cikkkel nem kell építészeti szempontból foglalkozni, nem szerves berendezési tárgy, úgy tekinthető, mint egy mikrofon vagy hangszóró. Trajtler Gábor fent említett írásában így fogalmaz: „Az elektrikum csak orgonapótlék, nem orgona. Hangszórón keresztül bocsájt ki mesterségesen keltett orgonaszerű hangot, és nem levegő által megszólaltatott sípokon keresztül hangzik, ami pedig az orgona lényegéhez tartozik. Ahogyan az építész nem nemes anyagokat használ a templom építésénél és berendezésénél: követ, téglát, márványt, fát és fémet és nem hullámlemez, műanyag lambériát, gipszkartont és PVC-t, fröccsöntött berendezési tárgyakat, ugyanezzel az elvárással vagyunk a templom szent hangszerével szemben is.”

Az orgonát egyedi előállítás és a kézműves munkával készülő alkatrészei a legdrágább hangszerré teszik, de méreteinek sokfélesége miatt nem csak nagy templomokhoz, hanem kisméretű kápolnákhöz, imatermekhez is alkalmazható, ami árban is jelentős eltéréseket mutat. A legkisebb értelmes, liturgikus célra is megfelelő sípos orgonát a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület győri székházának kápolnájába készítettük. A mindössze két sípsort tartalmazó, vitrinszekerény méretű hangszer lágy hangszínei mellett a sípos megszólalás akusztikai hatásával kellően tömör alapot ad egy kisebb gyülekezet énekéhez, túlszárnyalva az elektronikus készülékek valós képességét. (6. kép)

6. kép • Az egyik legkisebb orgona a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület győri székházának kápolnájában.

Tapasztalataink szerint építészeti szempontból a problémát leginkább a leendő orgona konkrét méreteinek meghatározása okozza. Ehhez a helyi liturgikus igények megfogalmazása mellett elengedhetetlenül fontos orgonaépítő bevonása a tervezésbe, hogy a főbb paraméterek ismeretében a tervezett enteriőrnek megfelelő orgonaházban műszakilag is elhelyezhető legyen a hangszer. A megrendelők gyakran félnek egy előzetes orgonaterv elkészítésétől, illetve egy esetleges elköteleződéstől az orgonaépítő felé. Ez bizonyos szempontból érthető. Ugyanakkor megfontolandó, hogy – éppen egy ilyen drága hangszer esetében – nem érdemesebb-e már az épület tervezésekor végiggondolni az elhelyezés lehetőségeit.

A tervektől a templom, majd az orgona megépüléséig néha hosszú évtizedek telnek el. Sokszor csak külső testvérgyülekezet segítségével ad lehetőséget az építkezés befejezéséhez, melynek szép példáját élhette meg a siófoki evangélikus gyülekezet. Makovecz Imre első templomának megépítése a nyolcvanas évek végén elképzelhetetlen lett volna a finnországi, oului testvérgyülekezet támogatása nélkül. A jelentős anyagi segítséget az ajándékba kapott faanyag és a templom teljes berendezése jelentette. Az orgona építésére csak 14 évvel később kerülhetett sor.

A templom kelet-nyugati irányú tengelyének északi oldalán épült meg a torony az angyalszárnyakkal díszített főbejárattal. Az előtér feletti toronyaljában hagyományos karzat található, mely klasszikus orgonaelrendezésre ad lehetőséget. A mai liturgikus és egyházzenei szemlélet azonban megkívánja a kántori szolgálattevőtől, hogy lehetőség szerint közvetlen kapcsolatot tudjon teremteni az éneklő gyülekezettel és adott esetben egy szentélyben felálló kórus (schola) énekeseivel. Egy szentélyorgona módot ad alternatív együttzenélésre is, amikor a hívek, a kórus és alkalmasint az orgona váltakozva szólaltatja meg

egy ének különböző versszakait. Itt a siófoki templomban az orgonának csak a karzaton volt megfelelő helye, de alkalom nyílt a játszószekerény elhelyezésére lent, a szentély mellett, a falba süllyesztve. Szerencsés helyzet, hogy közvetlenül mögötte, a bejárat előterének belső falán, a billentyűket és szelepeket összekötő finom mechanikus szerkezetet fel lehetett vezetni a földemen keresztül a karzatra. Így a karzat mellvédjén álló sípműveket precíz mechanikával tudja vezérelni az orgonista. A karzatra került két orgonatest diszkrétén húzódik meg a fa tetőszerkezet tartói között, térbeli szerkesztésével megcsillantva ezüstösen fénylő sípjait. Alattuk a falba épített játszószekerény felső részében is sípok találhatóak, a kórus közvetlen kíséretének céljából. (8. kép)

Szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy azok az építészek, akikkel eddig együtt munkálkodtunk, kivétel nélkül alázattal és őszinte érdeklődéssel fogadták tőlünk azokat az ismereteket, amelyek nélkülözhetetlenek egy jó hangszer megépítéséhez. Ritkán adatik meg egy építész életében, hogy templomot tervezzen. Milyen fontos lenne, ha az építész tudatában helyet kapna a keresztény egyházi zene e jellegzetes hangszerének alapszintű építészeti ismerete, vagy legalább tudatában lenne, hogy a belső tér kialakítása közben nem árt erre gondolnia, s valamelyik jó nevű orgonaépítő mester személyében van kitől tanácsot kérnie. Ennek fontosságát akkor is igaznak tartjuk, ha a templom építetője nem tervezi sípos orgona építését, hiszen érdemes belegondolnunk, hogy a régen épült templomok jó része még ma is áll, függetlenül attól, hogy megépülésük óta hány nemzedékváltás zajlott le.

Jelenlegi vállalkozásunk, az Apertum Tervező Iroda Kft. tevékenységével is e nagybecsű hangszerek létrehozásában, illetve megőrzésében szeretnénk segítséget nyújtani. Így tevékenységünk alapvető célját és értelmét abban látjuk, hogy egy orgona megépü-

lését, vagy megújulását az érintettek ne nyomasztó teherként, hanem szép és nemes, jövőt és közösséget formáló feladatként éljék meg. Olyan feladatként, melyet eleinktől ránk hagyott örökségként kaptunk.

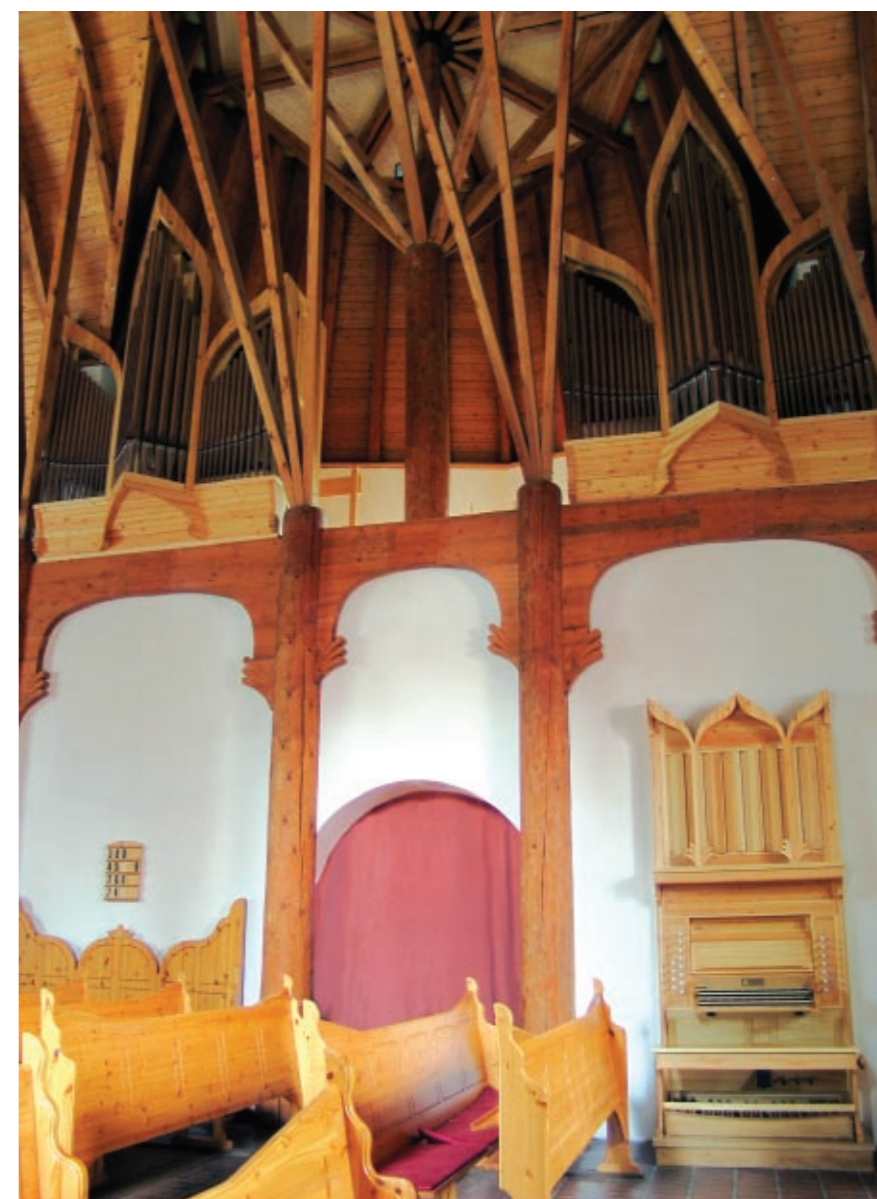
7. kép • A pátyi Szent Imre Templom belső látványtervének részlete a karzattal és orgonával.

7. kép • A pátyi Szent Imre Templom belső látványtervének részlete a karzattal és orgonával.

8. kép • A siófoki evangélikus templomban az orgona játszószekerénye, a falba épült be-

8. kép • A siófoki evangélikus templomban az orgona játszószekerénye, a falba épült be-

Kuli László

FOLYTATNI A TERMÉKETLENÍTÉST

Az *Országépítő* 2009/3-as számában megjelent Wesselényi-Garay Andor cikkben megfogalmazott „posztorganikus építészet” meghatározás – bár ebben a szórendben először került leírásra – mégsem új dolog. Ekler Dezső már 1997-ben, mikor vándoridőmet töltöttem nála, körülírt egy kialakulóban lévő építészeti áramlatot, amit ő „cool”, azaz „hűvös” építészetnek nevezett el. Az irányzat fő jellemvonásának ő is a téglá használatát tartotta, amit sajátosan szarkasztikus humorával úgy fejezett ki, hogy a cool házak minimalista ábrázolásmódú homlokzatertein mindig „vízszintesen esik az eső”, utalva a téglaburkolat vízszintes szaggatott vonalakkal való jelölésére.

Nem szerencsés egy úgynevezett poszt-irányzatot kívülről elnevezni, mert az ilyen irányzatokban mindig dolgozik egy protestáló akarat, egy kifejezett, hangsúlyozott elkülönülési vágy. Magyarán: jobb megvárni, míg néhány építész maga határozza meg munkáit posztorganikus építészetként, és ezt feltétlenül fontosnak is érzi kidomborítani. Ekkor beszélhetünk majd posztorganikus építészet-ről, addig ez csak álokoskodás.

Elismerem: a téglá hangsúlyos és intelligens alkalmazása lehet egyfajta közös nevező építészek és építészeti felfogások között, mégsem hiszem, hogy a cikkben név szerint felsorolt társaságból egységes csapatot lehetne gyúrni, mégsem hiszem, hogy csak ennyi elég lenne a hiteles kortárs magyar építészethez. Ez olyan, mint ha a magyar labdarúgó válogatott keretben csak az kapna helyet, aki tud ollózva hátrafelé kapura rúgni. (Bár ez a képesség kétségtelenül elmond valamit az illető labdaérezkéről, de magasabb értékelési szempontok ebben a kiválasztási mechanizmusban nem kapnak helyet.)

A *Folytatni a Teremtést* című kiállítás áttekintése valóban elbizonytalanítja azt a szemlélőt, aki stílusként értelmezi az organikus építészeti mozgalmat, de a kíváncsi építésznek vagy műkritikusnak egyértelműen kifejezi, hogy ez az irányzat inkább szemléletmódként és munkamódszerként határozta meg önmagát, azaz: annyi „stílus-irányzat”, ahány „organikus” építész. Ahogyan a létszemlélet is magasabb rangú egy ideológiánál, úgy ez a hozzáállás is kiemeli magát a stílusok kavalkádjával birkózó építészeti attitűdök közül. A cikkíró erről akarva-akaratlanul nem vesz tudomást, ahogy a Vándoriskola létezéséről sem, cikkében kizárólag a Mesteriskolát említve posztgraduális kurzusok csúcsaként.

A posztorganikus „irányzat” kitalálása az organikus mozgalom halotti bizonyítványánakudvariasformában történő átnyújtása, hiszen a társaságból kiemelve néhány személyt, úgy lehet *leírni a pályáról* a többieket, hogy közben nem kell róluk véleményt alkotni. A cikk célját és hatását elemezve motoszkál bennem a kisördög: a posztorganikus téziszről kifejtett írás inkább a *Postinor* nevű, úgynevezett „esemény-utáni tabletta” hatásmechanizmusát utánozza egyfajta „szellemi fogamzásgátlóként”. Vagyis az organikus kiállításra (▷OR) betévedt (▷IN) gyanútlan ifjú építész a látottak után (▷POST) elolvassa a cikket és máris elkerülhető a nem kívánt szellemi megtermékenyülés, megtudja, hogy amit látott az nincs, viszont van remény, mert itt a TÉGLA! Komolyan gondolja-e valaki is, hogy az Anyag, a Mátéria fogja meghatározni a kortárs magyar építészetet? Ha igen, akkor tényleg nagy a baj. Az Evestrum (az anyagban lakó erők sugárzó képe) pontosan ellenkező irányultságú az Ideával, tehát nem alkalmas szellemi folyamatok

értékelésére, elemzésére, pláne nem minősítésére. (Ha hiszünk Hamvas Bélának.) Tehát az, hogy valami miből épül, az csak egy adat, fontos adat, de nem meghatározó. Hogy ki miért nyúl a téglához, az lehet kérdés, arról érdemes diskurzust folytatni, ott már érdekesebb dolgokhoz kerülünk közelebb! Szembekötősdinél itt kezdik kiabálni, hogy: „meleg, meleg, forró!” (nem azt hogy: „hideg, hűvös, kúú!”)

A téglá, mint építőanyag értékelése mindenkiben másképp vetődik fel. Az ökoépítész bizonyára az újrahasznosíthatóságot és a természetes alapanyagot hangsúlyozza, a szociológus boldogan fedezi fel a párhuzamot a téglafal struktúrája és a társadalom rétegződése közt, a divatépítész német és belga téglakatalógusok méregdrágatermékeinektextúráitválogatja aktuális mesterművéhez, a gépész elégedetten bólogatva méltatja az anyag hőtároló képességét és a statikus is boldog, hogy végre valami masszív anyaggal lehet számolnia. A felsorolt és még azon kívül hosszasan sorolható fizikai és metafizikai tulajdonságokon kívül bennem az is felmerül, hogy a téglá az egész magyar építőipar önbecsülését is képes lehet helyreállítani. Vissza tudja adni a kétkézi munka és szaktudás tiszteletét, használatához nincs szükség kimódolt, eurokonform, méregdrága technológiákra, segédanyagokra. Ezért tervezek minden házamba – ahol indokolt – fertőzéspalaki MAGYAR téglát, amit kiemelkedő szakmai intelligenciával megáldott MAGYAR kőművesek raknak aztán egymásra, és amelynek végeredménye egy olyan fal, mely képes kiváltani az IDŰNKÍVÜLSÉG (Zeitlosigkeit) érzetét a nyájas szemlélőben. Ennek azonban vajmi kevés köze van a posztorganikus építészeti téziséhez...

Czigler László

A FOKGAZDÁLKODÁS VISSZAÁLLÍTÁSÁÉRT

„Midőn e sorokat a tisztelt közönség színe elé bocsátom, nagyon jól tudom, hogy darázsfészekbe nyúlok; mert sok ember anyagi érdekeit kell érintenem s másoknak szakképzettségét megtámadnom.

Amaszerencsétlen Tisza-szabályozási rendszerhez akarok szólni, melynek ferdésegeit megfoghatatlan közönnyel nézi sok jóra való ember, és hallgatással tűri sok károsult hazánkfia – mert mi tagadás benne, nálunk sokan tudatlanságból vagy indolenciából még nagy respectussal viseltetnek efféle nagyobb munkában az úgynevezett szakemberek iránt, kiknek kilencz-tizedrésze annyit ért dolgához, mint a hajdú a harangöntéshez.” (báró Vay Alajos: Észrevételek a Tisza és mellékfolyóinak szabályozásáról. Budapest, 1885.)

1846. augusztus 27-én Tiszadobon volt a szervezett Tisza-szabályozás első, ünnepélyes kapavágása. Úgy számoltak, 10 év alatt végeznek a nagy munkával és ringó búzamező lesz az egész Alföld. Az eredeti tervekben a jelenlegi gátmagasság egytizede (!) szerepelt.

Negyven évvel később Vay Alajos így összegezte véleményét:

„... nem mondom én azt, hogy a Tisza-szabályozásnak nincsen semmi haszna, sőt készséggel elösmerem, hogy helyenként van, – de van ám kára is, még pedig igen nagy kára, mely előtt szemünket behunyni a Tisza-vidéki magyarság ellen elkövetett bűnnel egyértelmű lenne.

...Ország-világ tudja, hogy a Tisza-szabályozás befejezve nemcsak nincsen, sőt ha az eddigirendszert továbbra is fog folytatni, nemcsak újra beletelik vagy negyven év, s a szabályozás mégsem lesz befejezve – és pedig azon egyszerű oknál fogva, mert nemcsak a Tisza-part töltéseit, hanem még a mellékfolyókéit is kénytelenek leszünk egyre felemelni, és a töltésemelésnek hol itt, hol ott soha

vége nem lesz. A most működő Tisza-szabályozási mérnöknek fia örökölni fogja apjának jövedelmező hivatalát, s ezután fiának fia követheti – egész a végtelenségig. ... meggyőződésem, hogy a Tisza-szabályozási költségek a Tiszába vannak dobva, és oda dobják azt ezentúl is, ha a töltésezési rendszerrel fel nem hagynak.”

Hol tartunk ma, 164 évvel később? Ma már tízszer akkora gátakkal próbáljuk útját állni az egyre magasabb árhullámoknak, de ez sem elég. A gátakat magasítani tovább már nem lehet, egyharmaduk előregedett, „ál-lékonyági problémák” vannak. Árvíz-nél már rá sem lehet menni a töltésre, homokszákokkal kell megtámasztani, hogy a víznyomás el ne tolja azokat a helyükről. Sőt, már árhullám nélkül is, csak úgy maguktól megrepednek, mint az Szolnokon és Pélyen történt múlt ősszel. A gátak magasítása törvényszerű folyamat, hisz minden árvíz-nél a hullámtérbe kirakódott iszap-tól az ártér talajszintje is emelkedik, ezért ugyanakkora víztömegű árvíz egyre magasabb vízszintet okoz.

A gátmagasítás árvízvédelmi kényszere és statikai lehetetlensége közti ellentmondás feloldására született meg az ÚjVásárhelyi Terv. Vésztározók sorát építenék meg a Tisza és mellékfolyói mentén. Ide vezetnék be az árvíz-csúcsot. Reményeik szerint 80–100 cm-rel csökkenne az árvízszint, ha minden vésztározó megépülne. Kár, hogy csak az elmúlt két évtizedben két és fél métert emelkedett az árvízszint. Emiatt a vízügy kénytelen újabb és újabb területeket ártérre nyilvánítani, köztük belterületi lakóingatlanokat is. A múlt évben ez országosan 117 ezer ingatlant érintett.

A tározókba kieresztett vízből a lebegő hordalék ki fog ülepedni a növényzetre, az elpusztul és rothadásnak

indul. Emiatt a vésztározók területére „álmodott” ökológiai, természetközeli stb. gazdálkodást tudománytalan fantazmagóriának, az erre alapuló (párt)programokat kamuzöld propagandafogásnak kell tekinteni.

A tározókban lévő vizet öntözésre akarják felhasználni. Vannak, akik erre alapozva szeretnének „Kertmagyarország programot” indítani. Csakhogy erre a víz minősége nem lesz megfelelő, hisz nyáron a tározók vizének jelentős része a felhasználásig elpárolog, az oldott só koncentrációja emiatt megnövekedik. Az ezzel való öntözés csak a szikesedést gyorsítaná.

Tekintsünk el egy pillanatra a szikesedés problémájától. Ha a Vásárhelyi Terv első ütemének mind a hat tározója megépülne, akkor is csak a teljes feltöltéshez szükséges rekord árvíz mellett, és az öntözési vízigénynek összesen kb. 10%-a áll majd rendelkezésünkre, elméletileg. Nem rekord árvíz-nél a párolgási és a szivárgási veszteséget is figyelembe véve, 0–2% öntöző vízkészlettel kell számolnunk. Az öntözésre felhasználható víz mennyiségét tovább csökkenti, hogy több tározónál másodlagosan rekreációs célú hasznosítást is terveznek. A Tisza tó vízkészletére korábban tervezett Jászsági és Nagyunsági öntözőrendszert azért sem használják, mert nyáron ez a Tisza tó teljes vízkészletét igényelné.

Tisztában van vele a vízügy, hogy a tározóépítés csak ideig-óráig (sem) ható átmeneti kényszerlépés, ezért szakmai berkeikben már formálódik a „Még Újabb Vásárhelyi Terv”. Akarnak a Tisza mellé egy újabb folyót, egy tartalék folyót. Persze ennek a partjára is kellenek töltések, amit lehet majd tovább magasítani, aztán újabb tározókat építeni. A Tisza-szabályozásnak „soha vége nem lesz. a most működő

Tisza-szabályozási mérnöknek fia örökölni fogja apjának jövedelmező hivatását, s ezután fiának fia követheti – egész a végtelenségig”.

Széchenyi azért állt ki e nagy munka mellett, hogy termőterületeket nyerjünk. Termőföldünk lett is, termett búza rendesen. A humuszos, tápsókban gazdag földön, a világ legjobb minőségű, legmagasabb sikértartalmú búzája volt a mienk. De ez már múlt idő. A mostani búzáknak jó része már csak takarmányozásra jó. A minőségi romlás alapvető oka a szikesedés, ez már 1,2 millió hektárt érint. (Az ország területe: 9,3 millió hektár.) A szikesedés nem más, mint csapadék-szegény területen, a talaj felső rétegében, felszínén történő sófelhalmozódás, ami csökkenti a talaj termőképességét, szélsőséges esetben növényzet nélküli, „vakszikot” hoz létre. A talajban lévő növényi tápanyagok főleg vízben oldódó formában fordulnak elő. Nyugat-Európában, még az Alpoknál is több csapadék hullik, mint amennyi elpárolog, ezért a tápanyagok lefelé mozognak, kimosódnak a gyökérszóróból, és a talaj tápanyag-szegény lesz. (Nem véletlen, hogy a műtrágyázást Nyugat-Európában találták ki.) A Dunántúlon a csapadék és a párolgás hosszú távon egyensúlyban van (az ariditási index = 1), ezért nincs sem kimosódás, sem szikesedés. Az Alföld területén azonban már évi átlagban 250 mm-rel kevesebb csapadék esik, mint amennyi elpárolog. A különbséget a talajvíz párolgása fedezi, ezért a tápsók ionjai a vízzel együtt felfelé mozognak. A talaj felszínén a víz elpárolog, a szikso ott marad. „A rendszer-váltás óta Magyarországon 500 ezer hektárral csökkent a termőterület.” (MTA Talajtani Kutató Intézet) Szárabb klímájú területeken az öntözés az öntözővíz sótartalma miatt hosszú távon a terület elszikesedését, teljes tönkremenetelét okozza. „A nemzet mely elpusztítja talaját, önmagát pusztítja el.” (Franklin D. Rooseveltt)

A valamikori „termékeny félhold”-hoz tartozó, virágzó mezőgazdaságú

Mezopotámia helyén ma Irak sivatagai vannak. A félsivatagos Kazahsztán öntözött gyapotföldjei negyven év alatt váltak terméketlenné.

Az árvízi védekezéssel három Balatonnyi vizet vezetünk ki az országból, így nem csoda, hogy gyakori az aszálykár. Ha véletlenül kicsit több csapadék esik, akkor viszont belvízkár van, hisz a gáttal körbezárt terület lefolyástalan, így a víz összegyűlik a földeken, bepang és posványosodik. Az aszály és a belvíz évente változó mértékben többszáz ezer hektárt érint.

Amíg a Tisza-szabályozás egy végtelenített történet, addig a mezőgazdasági termelésünk a szabályozás okozta szikesedés, aszály és belvíz miatt időben korlátos, véges történet. A Tisza-szabályozásnak helyenkénti haszna mára elfogyott, maradt a kára, „még pedig igen nagy kára, mely előtt szemünket behunyni a Tisza-vidéki Magyarország ellen elkövetett bűnnel egyértelmű lenne.”

Egyetlen lehetőségünk: ki kell lépni a végtelenített beruházási ciklusból, és a termőföldet tönkretevő negatív folyamatból. A fokgazdálkodás egy több száz évig kipróbált és garantáltan működő, kis költséggel egyszerűen fenntartható, nagy biomasza termelésű, változatos termőhelyű, sokféle terméket produkáló komplex rendszer volt, mely egyszerre oldotta meg az árvíz, belvíz, aszály és szikesedés problémáját.

De mi is az a fok? A vízszint apasztására szolgáló természetes és/vagy mesterséges vízkivezető hely. Például a Balaton vizét apasztó Sió patak eredési helyét, „fokát” mai napig Siófoknak hívjuk.

A fokgazdálkodás nagy folyóink mentén működött a török időkig. Az idegen megszállás alatt mi magunk tömtük el a fokokat, hogy az így létrejövő mocsarakkal nehezítsük az ellenség mozgását. A nagy kiterjedésű mocsarak helyén azelőtt legelő, gyümölcsösök, a magasabban fekvő területeken kertek, szántók, erdők voltak. (Egy nagyállattartó nomád nép

miért honfoglalt volna legeltetésre alkalmatlan mocsárvidéket?) Ezt az „ősinek”, és „természetesnek” kikiáltott mocsár-világot szárították ki Vásárhelyiek ahelyett, hogy a jól működő rendszert állították volna vissza, néhány év alatt, csekély beruházással. Vásárhelyi a „fejlett világ” módszereit másolta szolgáiban, és nem vette figyelembe az ottani negatív tapasztalatokat sem. „Épen az a hiba követetett el a Tisza-szabályozásnál is, mely a Maasz, Waal és Leck folyók szabályozásánál lett elkövetve; csakhogy azóta – amikor azokat szabályozni kezdték – mintegy nyolczszáz év múlt el, tehát megfoghatatlan, hogy mi magyarok nem okultunk a hollandiak és belgák kárán, pedig jól tudjuk a históriából, hogy egyszer száz falunál, másodsor hatvan falunál többet pusztított el a Maasz, Waal és Leck folyók árja, midőn töltéseik több helyen kiszakadtak.” (Vay Alajos)

Tiltakozott a gátépítés ellen a parasztság és az okosabb földbirtokos is. A Károlyi család kifejezetten ellenezte. Debrecen város civis polgárai hortobágyi legelők víz utánpótlását féltették, a Dél-Alföld városai pedig attól rettegetek, hogy a megnövekedett árvízszint a földdel teszi egyenlővé településeiket. A hortobágyi állatállomány jó része az első aszályosabb évben szomjan és éhen pusztult. Szegedet 1879-ben elmosta az árvíz. Felmerült, hogy újjá sem építik a várost. Beszédes József (vízépítő mérnök, Vásárhelyi kortársa) is ellenezte, hogy gátak között kivezessük az országból az éltető vizet; Ő is irányítottan szét akarta teríteni az Alföldön. „Házad udvarából ne ereszd ki az eső, vagy hó levét, amíg nem használd: ugyanígy határodból, vármegyédből, országból a vizet ki ne bocsássad, mert ez ingyen az Isten becses ajándéka.”

Széchenyi előtt ott volt Beszédes terve is. Azért döntött Vásárhelyi terve mellett, mert a töltésezett, lerövidített Tiszánál könnyebb volt kialakítani a hajóvontató utakat.

Hogyan működött a fokrendszer? Ha jött az árhullám a folyót kísérő

övezeteken vágott nyílásokon, a fokokon keresztül, csatornák („vájások”), erek, patakok, holtágak, morotvák, halastavak segítségével szétterítettük a vizet, ideiglenesen elöntve a mélyebben fekvő réteket, legelőket, gyümölcsösöket. Az árhullám fokról fokra haladva fokozatosan ellaposodott, így a Tisza vízszint-ingadozása 3 méter volt a jelenlegi 13 helyett. A szétterített víz nagy része beszivárgott a talajba, feltöltve annak tápanyag- és vízkészletét, aszályos időben biztosítva a növényzet vízszükségletét. Az árhullám levonultával a víz felesleg visszatért a folyóba, megemelte annak vízszintjét, biztosítva a hajózáshoz szükséges vízmélységet. A visszatérő víz a szikesedést okozó sókat is feloldotta és magával vitte. A folyó által hozott iszap a fokok közelében ülepedett ki, apadáskor a folyóba visszatérő víz ezt is magával sodorta. A belvíz is ezen a hálózaton keresztül vezetődött el. A víz követve a folyó vízszint-ingadozását folyamatosan hol ki-, hol be-mozgott a fokokon, ezért nem alakult ki pangó vizes, posványos területek. A fokokhoz gyakran a ki-be mozgó víz energiáját oda is, vissza is hasznosító malmokat telepítettek. (Ezt, az általunk már az Árpád korban használt technikai elvet a „fejlett világ” csak pár évtizede alkalmazza az árapály erőművekben.)

Ez a rendszer meghatározta a térség élővilágát is. A halak a sekély (10–20 cm-es), oxigéndús, gyorsan átmelegedő vizű kiöntésekben ívtak, a Tisza halbősége legendás volt. A halfajok közül a fogas, kecsge, harcsa, csuka, ponty dominált. A víz levonulta után ugyanennek a területnek a dús fűvíz legelője lett a (bio)szürkemarha exportunk alapja, amelynek harmincad vámjá (3%-os adó!) volt az egyik legfontosabb királyi bevétel. „...annyi a marhacsorda, kecske- és juhnyáj, akkora a bőség mindenféle vadban, hogy nemcsak Magyarország érzi ennek előnyét, de a vele szomszédos tartományok is részesülnek belőle. A marhák egyrészt Itáliának Velence környékére

eső teljes területét, másrészt Ausztriát, Morvaországot, Bajorországot, a Sváb hercegséget és Németország népét egész szélteben ellátja élelemmel. ... mindenfajta gyümölcsből határtalan a bőség” – írja visszaemlékezésében Oláh Miklós, *Ecce Hungaria* című művében, 1536-ban.

Az ármentes magaslatokon voltak a szántóföldek és a kertkultúrák. A fokgazdálkodás által biztosított közel egyenletes talajvízszint védett az aszálykár ellen. A Kárpát-medencében benntartott víz a nagyszámú vizes élőhely és az erdők intenzív párolgatásának eredményeként megemelte a levegő páratartalmát, gyakoribbak voltak az esők és csökkent a légköri aszály kialakulásának lehetősége. A Duna-Tisza közén sem kellett félni az elsivatagosodástól, hisz egyik oldalról a Duna, a másik oldalról a Tisza fokrendszere pótolta a talajvizet, és gyakoribb esők öntözték a földeket.

Vissza tudunk-e térni a fokgazdálkodáshoz? A vízügy szerint települések, fontos közművek kerülnének víz alá. Csakhogy ezen állítás a jelenlegi mértékadó árvízszinten alapul, míg a fokgazdálkodásnál a víz szétterítése miatt lényegesen alacsonyabb lesz a legmagasabb vízszint. Az Alföldön a települések a helyi „magaslatokra” épültek, ha ilyen nem találtak, akkor csináltak, ilyen például a Szeged közeli Ásotthalom. A 2000-ben a beregi árvíznél a csarodai középkori templom még a mai, sokkal magasabb árvízszintnél sem került víz alá. A települések jelentős részét ma már körgátak védik, ezek egy lényegesen alacsonyabb árvízszinthez bőségesen elegendőek. Adott helyeken pedig gazdasági döntést kell hozni, hogy mi az olcsóbb, a lakosok biztonságosabb helyre költöztetése vagy az ingatlanok megvédése. Az Ipoly legutóbbi áradásánál négy darab kétmillió forint elöntött a víz. A vízügy a lakóingatlanok gátas megvédésére egyből el akart költeni négyszázmillió forintot. Szerintem legjobb lenne az ősi módszert követni és a fokgazdálkodás

helyreállítása során kitermelt földből helyi „magaslatokat” létrehozni. Egy-két méter szintkülönbség az Alföldön elegendő, hisz ha egy árvíz teljes vízmennyiségét 1 millió hektáron szétterítjük, az akkor csak 50 cm-nyi vízborítást jelent.

Az úthálózat jelentős része régen a fokgazdálkodással el nem öntött területeken vezetett, zömében ezt a hálózatot aszfaltozták le. Utat építeni a vizes élőhelyekre csak az újabb kor politikusaitól telik, mint ahogy azt tették az M7-essel végig a Balaton déli partjának berkein.

A fokgazdálkodás alapvetően a szikesedéssel sújtott belvizes, aszályos területeket érinti. Szikes talajon hamarabb jelentkezik az aszálykár, hisz a növények gyökerei a talaj magasabb sókoncentrációja ellenében nehezebben (energiaigényesebben) tudják felvenni az éltető vizet. E területek többségén jelenleg gyomtársulásokat, parlagfüvet stb. „termesztünk”, így e területek gazdái, a kötelező művelési ág előírásai mellett is csak nyerhetnek a változással. A középkori halbőséget nehéz volt akkor jól kihasználni, de ez ma már a hűtővagonok, hűtőkamionok korában nem akadály. Vevő lenne bőven, hisz a világ tengereinek, óceánjainak halállománya vésszenen fogyatkozik. Amíg ma a haltenyésztés rendkívül beruházásigényes tevékenység, addig a fokgazdálkodásnál az első költség a lehalászásnál jelentkezik.

Jelenleg az állattartás takarmányigényének jelentős részét szántóföldi kultúrában termesztik, nem kis művelési költség mellett. A fokgazdálkodásnál a magasfüves társulások biomasza termelése (fű, széna) kb. háromszorosa egy átlagos legelőének, így egységnyi terület háromszor akkora állatállományt képes eltartani. A legeltetés önköltsége minimális.

Az eddig takarmánytermelésre leköltött területek felszabadulnának és más magas élőlétszámú, kertészeti kultúrákra hasznosíthatóak. A szikesedés megszüntetése után, az optimális talajtápanyag-összetétel

helyreállításával, újra ízletes, magas beltartalmi értéket képviselő termékekkel tudunk megjelenni a piacon. Búzáink újra magas sikértartalmú lesz.

A fokgazdálkodásnál nagy mennyiségű és változatos gyümölcs és zöldség termelés volt; csak almából 64 fajtát termeltünk a kora nyáritól a télálló fajtáig. A mostani, vegyszerekkel agyonmérgezett talajok helyett a helyreállított mikrobiális talajélet fokozza a növények ellenálló képességét. A változatos növényzet gazdag madárvilágnak ad otthont, amely ingyen, rovarirtók (mérgek) nélkül tartja korában a rovarkártevőket. Természetesen e termékeket nem feldolgozatlanul, hanem minél több hozzáadott értéket képviselő feldolgozott áruként célszerű piacra vinni. A helybe telepített feldolgozóipar jelentős számú

munkahelyet teremt. Az így előállított termékek gyakorlatilag szermaradványtól mentes biotermékek tekinthetők, melyek korlátlanul és jó áron értékesíthetőek.

Széchenyi a búzatermelés érdekében támogatta az Alföld víztelenítését, csak hogy a búza az egyik legkevésbé feldolgozott termék, a legkevésbé hozzáadott értéket képviseli. Minden társadalmi feszültségnek gazdasági alapja van. Lehet a problémákat alalmaznaosztással (segély) vagy kakastollal (megfélemlítés) „kezelní”, de a hosszú távú megoldás alapja az emberi élethez szükséges javakat biztosító munkalehetőség megteremtése.

Ha a Tisza és az Alföld ökológiai rekonstrukciójának keretén belül, vidékfejlesztéssel egybekötve, az uniós forrásokat felhasználva, a jelenkor

igényeihez és feltételrendszeréhez igazodva helyreállítanánk a fokgazdálkodást, akkor a legnagyobb árhullám is csak a gátak alját nyaldosná, az aszály ellen is jobban védve lennénk, a belvíz nem állna a földeken és újra teremne „halat, vadat s mi jó falat” a mára terméketlenné váló szikföld. A mostani, munkahelyet alig teremtő, feldolgozóipar nélküli, néhány monokultúrában termesztett növényre alapuló tájkiszákmányolás helyett vissza kell térnünk a zsákutcából a mozaikos, sokféle terméket produkáló, a lakosságnak tisztességes, emberhez méltó megélhetést biztosító, fenntartható gazdálkodásra.

Ceterum censeo: A TERMÉSZETTÖRVÉNYEIT MÉG KÉTHARMADOS PARLAMENTI TÖBBSÉGGEL SEM LEHET MEGVÁLTOZTATNI!

TAMÁS GÁBOR 50 ÉVES

Március 23-án nyílt meg a Két Hollós könyvesboltban (Budapest, VIII. Kenyérmező utca 3/c.) a Tamás Gábor 50 születésnapja alkalmából általa rendezett, saját és felesége munkáit bemutató kiállítás. A nagyszámú vendégsereg előtt Pap Gábor nyitotta meg a tárlatot, majd a Muzsikás együttes zenéjét hallhatták az egybegyűltek. A Leták és Tamás Építésziroda Kft. (XI. Ábel Jenő utca 4/a) a terveket katalógusban is bemutatja, amelynek bevezető tanulmányát is Pap Gábor írta, ennek nem az egyes épületeket elemző részből idézünk néhány kiragadott, Tamás Gábor munkáira általában jellemző megállapítást:

- Tamás Gábor, ha akarná se tagadhatná le, hogy tevékenységének fő ihletője a magyar népi építészet.
- A szervesség és az egyetemesség, mint a népi műveltségünkben definitív módon érvényesülő két vezérelv, számtalan megtestesülésben érhető tetten Tamás Gábor – és Leták Sarolta – eddigi munkásságában.
- Ha mellőzzük belénk kövesedett előítéleteinket, és engedjük, hogy

közvetlenül hassanak ránk az általa teremtett terek, legalább két fogalom még óhatatlanul elő fog tolni tudatunk mélyéről. Az egyik így mutatkozik be: „születés”, a másik így: „megtisztulás”. Ezek a terek a szó legszorosabb értelmében születnek. Pillanatról pillanatra szakadatlanul. Hogyan? Úgy, hogy lépten-nyomon előbújnak egymásból. És mert velünk egy-ütemre lélegzenek, hát

belőlünk is. Röviden: éljük őket. A megtisztulás döntő mértékben a tűz, illetve a víz elemének mozgósításával történik épületeiben.

- Ami igazán és talán elsősorban jellemző Tamás Gábor épületeire, az a „kint és/vagy bent” problematikájának jellegzetesen egyéni megoldása. (A kiállítás április 20-ig látogatható.)

Budapest, családi ház, részlet

KÖNYVAJÁNLÓ

Miklóssy Endre

Ágoston István: *A nemzet inzellérei*
Szeged, 2001

Vannak emelkedő korszakok a történelemben, ezeket érdemes közelebbről megismernünk. Erőt és tanulságot meríthetünk belőlük. Kétségkívül ilyen a 19. századi magyar reformkor, és tágabb értelemben mindaz, ami előkészítette és aminek eredményeképpen létrejött. Ez volt Magyarország polgárosodásának és felzárkózásának nagy korszaka. És nem „magától”, a gondolkodási lustaságból használt „történelmi szükségszerűség” miatt, hanem hozzáértő és felelős emberek cselekedeteinek összességéből.

A nemzeti politika és kultúra e korban munkálkodott nagy építőit aránylag jól ismeri a köztudat. De alig ismeri azt a szakmai gárdát, amely a pusztulásunk évszázadait követően a modern Magyarországot felépítette, vagyis az *inzsellérekt*. A szó a német *Ingenieur*-ből ered, a szellér ugyanis az a földdel munkálkodó ember, akinek nincsen saját földje, tehát csak megbízása van a mások számára végzett munkára – de itt ez a megbízás a nemzet közösségétől származik. Becsülettel eleget is tettek neki. *Látták, hogy a felemelkedés egyetlen útja a tudás* – mondja róluk Ágoston István.

Haza és haladás – Kölcsey szavával – ekkor még nem váltak el egymástól. A haladás a haza haladása – hiszen mi másé is lenne? Így azután a történet a kezdeményező szándéktól már eleve eltért. A 18. század vége felé az abszolutizmus ugyanis az erőforrások növelése céljából kezdte el az elvadult ország korszerűsítését, vízrendezéssel, kataszteri rendezéssel, várostervezéssel és a katonai célú első országos felméréssel (Josephinische Aufnahme), amihez nagyszámú mérnökre volt

szükség. A külföldről érkezett mérnökök idővel nem bírták a rengeteg munkát, ezért szerveződött 1782-ben Pesten az első hazai műszaki főiskola, az *Institutum Geometricum*, megelőzve Napóleon hírneves *École Polytechnique*-jét. De a magyarokkal kezdettől bajok lettek – a jelentéseikben sehogyan se voltak hajlandók a kötelező német nyelvet használni. Többeket emiatt el is távolítottak az iskolából, például 1786-ban Magyar Istvánt majd később Laáb Gáspárt is. Volt olyan köztük (Vedres János), aki még a bort is csak a *magyarka* nevű szőlőből volt hajlandó elfogadni, és tüntetőleg csak magyar posztból készült öltözékben járt.

Származásukat tekintve ezek a mérnökök valóságos keresztmetszetét adják a magyar polgárosodás bázisának. Művelt közép- és kisnemesi családból, református papi és tanítói családokból származtak, és a feladatukat a maga társadalmi komplexitásában kívánták teljesíteni, messze túl a szorosan vett szakmai feladatokon. Egyikükről, Zsigmondy Vilmosról, személyes pozsonyi ismerőséről mintázta Jókai Berend Ivánnak, a polihistor mérnöknek az alakját. (A Zsigmondy-család egyik leszármazottja később a Nobel-díj jutott.) Vedres István szindarabokat írt és Szeged kulturális életét szervezte jeles barátjával, első regényírónkkal, Dugonics Andrással. Schéner György elsőként fordította magyarrá Shakespeare-t, Bodoky Károly Gyulán az első takarékpénztárt alapítja. A mezőgazdaság korszerűsítésével is sokan foglalkoznak közülük, a futóhomok megkötésén fáradozó polihisztortól, Balla Antaltól kezdve (ő készítette az első állandó Dunahíd tervét is) a földbirtok reformját felvető Bogdánfy Ödönig. Báró Vay Miklósnak, e korai Széchenyi Istvánnak a krumpli meghonosításában vannak különleges érdemei. Mivel-

hogy a termelők sehogyan se kaptak rajta, ezért szigorúan őriztetni kezdte saját krumpliföldjét. *Ha ez ennyire értékes, akkor érdemes foglalkozni vele...* – felkiáltással az éj leple alatt előbb lopkodni kezdték, majd termelni. Így kezdődött Szabolcsban a krumpli sikertörténete.

A társadalmi feladatokról a szabadságharc alatt se feledkeztek meg, szinte minden akkori mérnök nemes szerepet vállalt benne. Hollán Ernő, a vasútépítés későbbi nagya, a bevehetetlen erőd, Pétervárad parancsnoka lett, s Komárom-mintájú kapitulációs okmánnyal biztosította végül embereinek a szabad elvonulást. A mérnökök közül Asbóth Sándor vitte legtöbbször a katonai pályán, emigrációjában az amerikai polgárháború hőse és tábornoka lett; az arlingtoni temetőben nyugszik. Nagyobb egyszintenciális baja, úgy tűnik, egyik mérnöknek sem lett a vereség után, mert kiválóan működött köztük a szolidaritás, kihúzták egymást a bajból, és szakértelmük is nélkülözhetetlenné tette őket. (Az embernek 1956 jut az eszébe, amelyből a mérnökök szintűgy derekasan kivették a részüket. Viszont a vereség után kétségkívül rosszabbul jártak.)

Mindezt csak a kép teljessé és színesebbé tétele érdekében kellett elmondanunk. Hisz a könyv elsősorban a komoly mérnöki munkáról szól. Szakról a tudományos és technikai eredményekről, amelyeknek nemzetközi hírnevet kellett volna szerezniük alkotóknak, ha nyelvi és más szempontból nem vagyunk annyira elszigeteltek. Akad néha kivétel is. Az 1850-es években Vas megyei házi őrizetében lévő Hollán Ernőt a rendőrfelügyelet nagy elképedésére angol főrendek látogatták meg, köztük a leendő hadügyminiszter, hogy hadtudományi oktatásában részesüljenek.

A teljesség igénye nélkül néhány adat: Kiss József, a Ferenc-csatorna 18. századi építője, gőzgépet és szivattyút használt a munkájához. Varga János már 1828-ban tanulmányt írt a vasútról. Balla Antal 1784-ben tervezte említett Dunahídját. Vásárhelyi Pál dogozta ki a vízhozammérés korszerű elméleti alapját. Zsigmondy Vilmos hívta fel a figyelmet az Alföld termásvíz-kincsére és fúrta az első kutakat. Katona Antal valósította meg a szivattyúzás nélküli öntözés rendszerét kis gyűjtőcsatornákkal. Valóságos, ma is látható szenczáció a Feketeházy János által épített Szabadság-híd, „a világ legszebb Gerbercsuklós szerkezete”, amelyben ennek az esztétikailag igénytelennek tartott megoldásnak megtalálta a tökéletes formáját. Mihailich Győző, a vasbeton-építés 20. századi nagy magyar egyénisége jól illik e sorba korai nagyfeszítvű vasbeton szerkezeteivel.

Máig ható, nagy jelentőségű munka a fiemei kikötő és a hozzá vezető vasútvonal Hajnal Antal tervei szerint történt kiépítése, ami a várost Adria legjelentősebb kikötőjévé tette. Lechner Lajos különös figyelmet érdemel várostervezői tevékenysége miatt. Részt vett Budapest első rendezési tervének kidolgozásában (1873), amely a körút-sugárút koncepciót rögzítette, ez mai napig a főváros egyik legfontosabb szerkezeti eleme. Ezidőtájt a városépítőket Európa-szerte Haussmann-nak, Párizs átépítőjének neobarokkja nyugtázta le. Lechner nagylehetőségét egy tragédia alapozta meg, Szeged 1879. évi árvízi katasztrófája. Lechner nem rondított bele a történelmi városzövetbe, noha az szinte teljesen elpusztult, hanem nagy ötletességgel alkalmazta a neobarokk ideált Szeged kialakult szerkezetének a modernizálására – az országutakból lettek a sugárutak, a palánk melletti teresedésből és az olaskerteket határoló útból a körutak. Az újjáépítést közművesítéssel kötötte össze, így lett Szeged az Alföld legkorszerűbb városa.

E két évszázad meghatározó mérnöki munkája mégis a vízrendezés volt.

Nyugat felől, a 18. század dereka óta kezdődött ez a munka, mégpedig az Esterházy nagybirtokon. Mikovinyi Sámuel volt az első jeles tervező: mocsár-lecsapolás, patakrendezés, melioráció, birtokrendezés, kertépítés kötődik a nevéhez. Böhm Antal lépett az ő nyomába, akit Beszédes József követett. A mérnökök egyre nagyobb és nagyobb feladatokra vállalkoztak. Az első nagy feladat a Sárvíz rendezése volt, ahol a malmok hajtóvize által okozott visszaduzzasztás hatalmas területeket mocsarasított el. Beszédes nagy kezdeményezése az volt, hogy öcsatornára helyezte a malmokat. A teljes munka 1825-ben lett kész, és 2 év alatt meg is térült a földtulajdonosoknak a befektetés. Ez a látványos siker alapozta meg aztán Sárköz vízmentesítését – a Sárvizet Halász Gáspár tervei szerint rövid, 4 km-es csatornával közvetlenül vezették Szekszárd fölött a Dunába. Ezt a bajai Duna-szakasz követte, egyetlen töltéssel több mint 50 km²-nyi jobbagy földet sikerült ármentesíteni.

A Dunán túl számos más vízszabályozási munka is készült. Könyvünk ezekről is részletesen és szakszerűen számol be, a Fertő és a Rába-Rábca szabályozásától a felső dunaszakasz szabályozásáig és a Balaton ügyéig, amelynek a földtulajdonosok sürgette lecsapolását végül a vízépítő mérnökök ellenvéleménye torpedózta meg.

Az igazi nagy feladat azonban az Alföld vízszabályozása volt. Temesvár csak 1739-ben szabadult meg a töröktől, és a zivataros évszázadok alatt lakatlanná és művelhetetlenné vált az egész Bánát, egyetlen összefüggő mocsártengerré, noha egész Európának itt vannak a legjobb termőföldjei. A török kiűzése után megindult nagyszabású telepítéseknek elsődleges feltétele volt a lecsapolás. Így lett a Temesköz az Alföld vízmentesítésének első állomása és próbaköve. Az egymás közelében folyó, de eltérő eredetűknél fogva különböző árhullámokat hordozó Temes és Béga együttes szabályozása bizonyult a legfontosabbnak, amit árapasztó csatornázással si-

került megoldani. A térség ontani kezdte a búzát, amit a bécsi piacra az időtájt vontatott hajókkal lehetett szállítani. Kiss József műve, az 1802-ben átadott Ferenc csatorna a Duna-Tisza közén, Bácska déli részén ezt a feladatot könnyítette meg. Ez idő tájt indult meg a Tiszavölgy vízügyi feltérképezése és készült el Lányi Sámuel műveként a *Tisza-mappáció*, az egész akkori Európa talán legtökéletesebb vízügyi felmérése.

A Tisza szabályozását a közvélemény Vásárhelyi Pál érdemének tudja be. Anélkül, hogy elvitatni kívánná a könyv a legnagyobb magyar vízépítő mérnök teljesítményét, valódi tudománytörténeti felfedezésként, megmutatja az előzményeket. Főképpen Huszár Mátyás érdemeit, aki, úgy tűnik, nehéz természete miatt esett ki a további munkából, elveszítve Széchenyi bizalmát is, és ő adta át 1829-ben a feladatot Vásárhelyinek, aki akkor már komoly hírnevet szerzett a Vaskapu szabályozásánál végzett munkájával.

A Tisza-szabályozás komoly feladat volt, végrehajthatóságában Deák Ferenc is kételkedett. De fél évszázad páratlanul gondos felmérései álltak már a szakma mögött. A birtokosokat sikerült meggyőzni az ügy fontosságáról és végrehajthatóságáról. Így 1845-ben megszerveződött a Tiszavölgyi Társulat, és a munka Vásárhelyi korai, váratlan halála dacára már 1846 augusztusában elkezdődött. A szabadságharc kitörése, majd vereségünk a földmunkát komolyan hátráltatta és az csak a 60-as években indult el nagyobb méretekben. (És vezetett a vele kapcsolatos gondatlanság Szeged pusztulásához. Ebben viszont nem mérnökök voltak ludasak.)

A szabályozás több évtizedes munkája a mellékfolyókra is kiterjedt, fontos feladat volt a hatalmas mocsarak – Sárrétek, Ecsedi láp – lecsapolása. Számos vita is kísérte a munkát, amelyek két csomópont köré rendezhetőek. Az egyik a hajózás. Vásárhelyi eredeti terve az ármentesítéssel egyenlő fontosságúnak tartotta, de később, a

nagy vasútépítési boom idején, a profitorientált társaságok erősen mellőzték a csatlakozó hajózás kiépítését, viszont nem mellőzték a sikerük érdekében a korrupciót. Így azután pompás víziútjaink mindig is kihasználatlanok maradtak, végül Trianon kettévágta, a kommunizmus beruházási lobbirendszere pedig teljességgel elsorvasztotta őket.

A másik kérdés az volt, hogy mi legyen a vízzel. Beszédes József már a 19. század elején, máig ható érvénnyel írta le az intést: „házaudvarából ne ereszd ki az esővizet”. Az Alföld ugyanis csapadékban szegény terület, vizet csak a hegyekből kap. Itt csak egyik gond az árvíz, a másik az aszály. Hamarosan felmerült ezért, hogy a vízlevezetést öntözéssel kell kombinálni. Csakhogy ennek útjában állt a nagybirtokrendszer, aminek nem állt érdekében a termelés intenzifikálása, és érdekeit politikai eszközökkel érvényesíteni is tudta a kisebb birtokosokkal szemben. Csak az 1930-as évektől került napirendre az öntözés, de akkor ismét a nagybirtok igényeinek megfelelően, mint rizstermelés. Kert-Magyarország,

aminek a víz az első számú feltétele, továbbra is álom maradt.

A könyv, amely hallatlan anyaggyűjtéssel és munkaráfördítással készült, a kifogástalanul eredeti szakmai tényfeltáráson kívül színes társadalomképet is rajzol a korról, erről a másfél-két évszázadról, a benne élt és arcukat alakító mérnökök életén és munkásságán keresztül. Van benne egészséges szegedi lokálpatriotizmus is, olyan, amire sok más helyen is szükség volna. Önérzetesen ír városáról, a magyar vízépítés Mekkájáról: „Győr, Szeged asszimilál, Buda, Pest, Pozsony viszont nem.” A vízépítést ekképpen kapcsolja a nemzetépítéshez... Ez a könyv arról az időről szól, midőn „a történelmi Magyarország szinte minden zugában forrt a munka és szárnyalt a lelkesedés”. Melegen figyelmébe ajánlom minden ma élő mérnöknek és tervezőnek, mert tiszta képet nyújt arról, hogy mit jelent a jól végzett munka.

Bertalan Lajos emlékére halálakor obeliszket emeltek, de 1976-ban ledöntötték, mert *útjában állt a város fejlődésének*. 2001 óta azonban az új Tiszahíd, amely épp itt ível át a folyón, az ő nevét

viseli. Elődeink munkája nem akadályozta a fejlődésnek, hanem előfeltétele.

A megörökített életművek: *Kiss József, báró Vay Miklós, varassányi Vedres István, Huszár Mátyás, Bodoki Henter Mihály, Bodoki Henter Károly, Bodoky Lajos, Bodoky Kálmán, Beszédes József, kismárki Lányi Sámuel, kézdi Vásárhelyi Pál, gánóczi Kecskés Károly, Hieronymi Ottó és Károly, nemeskéri Asbóth Sándor, temesi Reitter Ferenc, bélteki Képesy József, Herrich Károly, Zsigmondy Vilmos, Zsigmondy Béla, zelenei Boros Frigyes, Péch József, brogyáni és kvassói Kvassay Jenő, Malina Gyula, Zielinszki Szilárd, vajdahunyadi Bogdánfy Ödön, Sajó Elemér, Lampl Hugó, Böhm Ferenc, Balla Antal, Magyar István, Laáb Gáspár, Sexty András, dabasi Halász Gáspár, Vörös László, Lechner József, Lechner Lajos, Giba Antal, Varga János, Molnár Pál, mezőszentgyörgyi és nagyzsényei Katona Antal, aggszentpéteri Korizmic László, madunitzi Mihálik János, Mitskei Imre, kislódi Hollán Ernő, Mokry Endre, schleideni Sojka Gusztáv, Bertalan Lajos, Hajnal Antal, Feketeházy János, radnai Wallandt Ernő, Gerster Béla, Benedek Pál, Benedek József, Mihailich Győző.*

Krizsán András – Somogyi Győző
A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészet

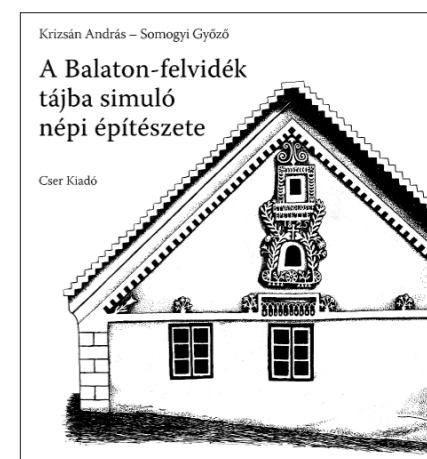
Könyvünk rekvem egy csodavilágért, a Balaton-felvidék hajdan született és ma is élő népi építészetéért. Somogyi Győző (Munkácsy-díjas festő, grafikus) rajzai bemutatják e jellegzetes építészeti stílust. A képeket nézegetve megértjük megőrzésének fontosságát. Krizsán András Kós Károly-díjas építész tanulmánya kíséri a rajzokat, amelyből megismerhetjük e tájat és építészeti jellegzetességeit. Szó és kép egymást kiegészítve hozták létre e különleges könyveket. Krizsán András szavai képeket varázsolnak elő képek nélkül, Somogyi Győző keze nyomán

pedig úgy telik meg étellel a táj, hogy megszólal szavak nélkül is. Kettejük összefogásából különös, egyedülálló élmény birtokosává lesz az olvasó.

A könyv művészeti album, építészettörténet és gyakorlati útmutató azoknak, akik akár régi házat alakítanak át vagy újítanak fel, akár új házat szeretnének építeni úgy, hogy belesimuljanak a környezetükbe.

A reprezentatív kötet mérete: 205 x 240 mm, keménytető, vászonkötés és borítóval; terjedelme: 110 oldal
Ára: **4995 Ft**

A könyvből 100 db számozott és dedikált, kézzel kötött példány is készült.
Áruk: **7995 Ft**.

A könyvek 20% engedménnyel megrendelhetők a Cser Kiadó honlapjáról: www.cserkiado.hu vagy megvásárolhatók személyesen 1114 Budapest, Ulászló u. 8. szám alatt.

IN MEMORIAM

MADAS LÁSZLÓ

1920–2009

2009 karácsonyán, kilencven éves korában elhunyt Madas László, Bedő Albert-díjas és Goethe-díjas erdőmérnök, az Országos Erdészeti Egyesület Tiszteletbeli Tagja, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjének birtokosa, Visegrád díszpolgára a Pilisi Parkerdőgazdaság egykori igazgatója. Az elveinek megfelelően alakított mintaszerű erdőgazdálkodáson belül teremtette meg a hetvenes évek sok jelentős, faszerkezetű épületének ragasztott íves tartóit gyártó üzemet és kezdeményezett olyan rekreációs beruházásokat, amelyek révén munkalehetőséget tudott biztosítani az állami tervezőirodai rendszerből ki-eburdalt Makovecz Imrének. Az azóta gondatlanságból és hozzánemértésből nagyrészt tönkretett pilisi épületek – amelyek Makovecz Imre nemzetközi tekintélyét megalapozták –, nem kis részben Madas László pártfogásának, kezdeményezéseinek és inspirációinak köszönhetik létüket. Húsz éve írott, *Viszonyom a természethez* című vallomását tanulságai és változatlan időszerepessége miatt érdemes megemlékezéssel újraolvasnunk:

A pilisi erdők bükkösei és tölgyesei több tízezer esztendeje állnak ott, ahol ma is zöldellnek. Éppen napjainkban igazán csoda ez, amikor a maradandónak látszó is olyan illékony, amikor az improvizáció uralma szertefoszlatja az állhatatosságot és elhesegeti a jövőért való felelősséget. Az erdő legidősebb tanúfái 150 évesek lehetnek és a múlt reformkorában keltek ki az akkori anyafákról lehullott magvakból. Most ugyanolyan időket élünk, és a megvényt fák alatt ugyancsak megtelepedett az új generáció. Vajon megélnék ezek is újabb 150 esztendőt? Most, amikor

néhány fiatal erdész barátommal az erdőt járom, és a sok fa közül kiválogatjuk az ígéreteseket, amelyeknek még 100 esztendeig a helyükön kelle-ne maradniuk, a jövőért érzett felelősség üli meg az ember lelkét. Közben az is kísért, hogy az erdő nem csupán egymás mellett álló fák csoportja, hanem a legfejlettebb életközösség (ökoszisztéma), amelyben a fákon kívül cserjék, a gyepek, a moha és a talajszint növényei, a talajon és a talajban élő gombák, baktériumok, vírusok és moszatok, véglények, fonálféreggek, atkák, hangyák, darazsak, rovarok régiója, madarak, rágcsálók, kis és nagy emlősök, növényevők és ragadozók élnek együtt egy sokezer éves életközösségben, amelyben az egymáshoz kapcsolódás állandó mozgást kiváltó egyensúlyi helyzetben léteznek.

A mai civilizált társadalom ettől a csodálatos erdei életközösségtől azt kívánja, hogy legyen jövedelmező nyersanyagforrás, tömegmértékű park és tájvédelmi övezet. A feladat szinte megoldhatatlan, mert egymásnak ellentmondó igények fogalmazták meg az érdekeket. A remény mégis arra készíti az embert, hogy terveket készítsen a jövőt illetően.

A magyar nyelv ugyanazt a szót használja az élő és a holt fa megjelölésére. Ezért állhat elő az a fonák helyzet, hogy a fakereskedőnek mást jelent a fa, mint a természetvédőnek. Az egyiknek a fa áru, amelyet adni-venni lehet, a másik azt kiáltja, hogy a fa a természet egy darabja, egy kis természetes oxigéngyár, portisztító és zajvédő zöld fal, ami nélkül nem élhet az ember. A latin *arbor* és *lignum*, vagy a német *der Baum* és *das Holz* szavak szabatosan elhatárolják egymástól a két különböző állapotú fát. Ettől ugyan az alapvető konfliktusok nem oldódnak meg, de azt világosan tudni lehet,

hogy az *üzlet* ott kezdődik, amikor az élő fából holt fa lesz.

Mivel a jórészt sarjeredetű pilisi erdők fájának nagyobbik része gyenge minőségű, ezért olyan fafeldolgozó ipart hoztunk létre, amely a rossz minőségű alapanyagból is képes magas értékű készterméket előállítani. E célnak megfelelő üzemekben a felfűrészelés, darabolás, hosszitoldás, ragasztás műveleteinek a végén új alapanyagként jelentkező táblákból és tömbökből olyan végtérmekeket lehet előállítani, mintha a Pilis erdeiben csupa hatalmas és jóminőségű fa állna. 1967-ben egy versenytárgyaláson elnyertük az akkor épülő Budapest Szálló háromezer négyzetméternyi falburkolatának az elkészítését, amely vállalkozásnak a sikere megalapozta a pilisi fafeldolgozás jövőjét. Beléptünk ugyanis az építő-és vendéglátóipar mozgásterébe, rangos építészekkel kerültünk kapcsolatba, és résztvettünk több jónevű szálloda, étterem, sörsöző, kultúrház belsőépítészeti munkáiban falburkolatok és berendezési tárgyak gyártásával, majd bekapcsolódtunk a budapesti temetők ravatalozóinak rekonstrukciós munkáiba, végül ráálltunk fafeldolgozásunk eredményét hosszú távon biztosító koporsógyártás kifejlesztésére és nagybani gyártására. Korszerű faiparunk ma már jövedelmező nyersanyagforrássá tette a pilisi erdőket, az erdei ökoszisztémák megőrzése mellett.

Már a 60-as években számoltunk azzal, hogy a tömegturizmus hullámai bennünket is el fognak érni. Úgy véltük, hogy a pilisi táj fejlesztésében érdekelt valamennyi szervezet összefogásával ki lehet dolgozni egy olyan programot, amely a 66 ezer ha-nyi területen valamiféle térbeli rendet teremti, lehetővé teszi valamennyi funkció érvényesülését, gondoskodik az

érintkezési felületek korrekt kapcsolatáról, és mindez együtt biztosítja a táj kiegyensúlyozott fejlődését, ill. a megjelenő értékek fennmaradását. Egyik rangos tervezőintézet vállalkozott a program elkészítésére. A különböző szakterületek: infrastruktúra, településfejlesztés, városrendezés, turizmus, szabadidőipar, a műemlék-, természet- és környezetvédelem, munkaerő, energia, mezőgazdaság, erdőgazdaság, közigazgatás hozzáértő szakértőiből összeállt csapat megszerkesztette a Pilisi Táj Fejlesztési Programját. Az elkészült mű páratlan volt a maga nemében, és azóta sem készült hozzá hasonló.

A Program a tömegturizmus kezelését a környezetvédelem érdekeinek figyelembevételével javasolta megvalósítani. Az üdülő- és kirándulónépszerűség igényeit egyrészt a települések belterületein, másrészt szálláshelyek létesítésével az erdőszéleken, vízpartokhoz csatlakozó és utakra fűzött változó funkciójú fogadóállomásokon, vízparti strandokon és kulturális szórakozást nyújtó közszékhelyekben vagy műemlékegyüttesekben tervezte kielégíteni. A pilisi erdők mélye képviselte a csendes zónát, amely zavartalan nyugalmat kínált a természetjárás és kutatás számára. A Program megvalósításában fontos szerepet kapott Visegrádnak kirándulóközponttá történő kiépítése. Ezt a ma 1600 lelkes egykori királyi székhelyet hétvégeken 20–25 ezer kiránduló lep-tele el, és a túlszűfoltosság szinte elviselhetetlen terhet rótt a lakosságra. Egy országos pályázat elnyerése lehetővé tette, hogy Visegrádot és 500 ha-nyi erdős környékét magas színvonalú idegenforgalmi fogadóállomássá alakítsuk ki. Ennek során az erdőszet érvényesíteni tudta a természetvédelem és a tájésztétika érdekeit, a természet és erdei környezetének harmóniáját, a létesítmények tájbaágyazását és funkcionális egymáshoz kapcsolását, a fának mint építőanyagként nagyfokú alkalmazását. Autóutakat és gyalogos sétányokat, szennyvízcsatornákat és

vízvezetékrendszert, villamos- és telefonkábel-befektetést, autós-kempinget és juratatáborot, erdei vendégfogadókat és falusi tanyát, vadóvodát, lovasiskolát, erdei termálfürdőt és sípályákat épített az erdészet egy jól összeállított terv alapján. A tervek nagy részét Makovecz Imre készítette, akivel a sors ezekben a lázas tempójú időkben sodort egymás mellé. A tehetsége, a természetben gyökerező stílusérzéke, a megálmodotthoz való szilárd ragaszkodása, megalkuvás nélküli igazságkeresése, kerek egészségtudta formálni a természetet a mester-ségessel. Tudta, hogy az erdő maga a templom és az emberi alkotások csak mellékoltárok lehetnek benne. A gyermekek számára hívogató, barátságos fészkeket teremtett, mert meggyőződése, hogy amelyik gyermek jól érzi magát az erdőben, és a füvek, a fák, az állatok jó barátai, abból emberséges felnőtt lesz. Amikor először kigyulladt a szentjánosbogarakat idéző lámpák fénye és az öreg bükkfák alá telepített közös főzőhelyen a táborúz lángja vörösre festette a fából készült cserény egymáshoz simuló szárnyait, valamennyien éreztük, hogy új mesevilág született az emberek örömeire és hasznára. Az erdészet saját kezelésbe vette azokat az erdei vendéglőket, kempingeket és létesítményeket, amelyek az embereknek a természethez való kötődését fölerősítik. Természetvédelmi és történelemtanító táborok szerveződtek, és az ország minden részéről érdeklődő gyermekcsoportok érkeztek. Fiatal erdészek, madarászok, régészek foglalkoztak a gyermekekkel, akiket az éjszakai vadlesek, gomba- és növényismeret, madárvédelem, madárgyűjtés, lovaglás, sziklamászás, íjászat és a játszórtekek játszószerkezei a természetben való biztonságos tartózkodáshoz edzettek. Visegrád kétezer éves római emlékei éppúgy bekerültek az élményforrások közé, mint a középkor visegrádi építményei. A Duna partjáról felfutnak az utak a hegyekre, ahonnan a kirándulók szemé elkalandozhat akár 100 km távolságra

is, és a városi ember lelke kiszabadulva az utcasarkok és közlekedési lámpák korlátai közül, kinyílhat a természet szépségeinek a befogadására.

Egyértelműnek látszik, hogy a természetet leginkább az embertől kell megmenteni. Az ember valójában tudathasadásos életet él. Mi vagyunk az egyetlen állatfaj, amely a környezetéből furcsán kilógva kényelmetlenül érzi magát. Lehetséges, hogy sajátos, kettős természetünknek köszönhető mindez, lévén egyszerre biológiai és kulturális lények. Az évmilliókig tartó biológiai evolúció termékei vagyunk és ugyanakkor a kulturális evolúció is hatránk, amelyet pedig az eredmények igen gyors, esetenként az emberi élet időtartamán belüli előrehaladás jellemmez. Egyik lábunkat a biológiai evolúciós múltban vetjük meg, a másikkal óvatosan egyensúlyozunk a viharzó kulturális jelenünkben. Talán az emberi élet ezen alapvető ellentmondása rejlik mai gondjaink hátterében. Egyedül állunk az állatok között környezetünk szennyezésének és kifosztásának, ezáltal veszélyeztetésének a mértékével. Környezetünk lerombolására az utóbbi százegynéhány év kulturális haladása tett képessé bennünket. A környezetrombolással szemben biológiai kialakult gátlásaink nincsenek. A jelenlegi környezeti gondjaink másik forrása fajunk pusztaság létszáma és az ebből származó túlszűfoltosság az emberiség egyik legsúlyosabb problémája, ami szintén a biológiai és kulturális evolúció konfliktusából származik. Miután a kultúra révén beavatkozunk egy különben hatékonyan kiegyensúlyozott biológiai rendszerbe, nincs más hátra, minthogy további kulturális beavatkozásokkal megpróbáljuk visszaállítani a biológiai egyensúlyt.

Mindenekelőtt jogi biztosítókat kívántunk megszerezni a pilisi táj értékeinek a megőrzésére. Sikeresült a Pilisi Tájvédelmi Körzettel nyilvánítani, amelynek rendeltetése lett:

a) Védje a táj jellegzetes arculatát, kedvező természeti tulajdonságait, és őrizze meg természeti értékeit.

b) Őrizze meg a táj kultúrtörténeti értékeit, biztosítsa a tudományos kutatómunkához szükséges természeti feltételeket, segítse elő a természeti és kultúrtörténeti értékek megismerésére irányuló ismeretterjesztést. A legjelentősebb természeti értékek fokozottabb védelmére 6200 ha nagyságú területet szigorúan védetté nyilvánítottak. A tájkezelésével az erdészetet bízták meg.

A pilisi erdő adottságai és eredményei felkeltették a nemzetközi figyelmet és érdeklődést is. 1981-ben az UNESCO *Az ember és a bioszféra* programjának részévé vált a Pilis, amennyiben a világ 240 bioszférezervátumának egyikévé deklarálták. Az indokok között szerepel, hogy mintaszerűen oldotta meg egy világváros tömegeinek kulturált üdülését a természetben, fontos feladatot teljesít az ifjúság figyelmének a környezet felé való fordításában, és sikeresen oldja meg a természetszerű erdőgazdálkodás feladatait. Reméltük, hogy ez a nemzetközi kiemelés további biztosítékot fog nyújtani a táj védettségének.

Ma a legnagyobb veszélyt a természetes ökoszisztémák felbomlása és megsemmisülése jelenti. E folyamatnak legszembetűnőbb jele, hogy egyes növény- és állatfajok végnapjait élik, más fajok túlszaporodnak, erdeink pusztulásnak indulnak. További katasztrófális jelenség a tájrohamos elszennyeződése, aminek oka az ember nemtörődőmsége éppen úgy, mint a gazdasági szervezetek önző, rövidtávú érdeke, amely nem törődik a cselekvéseik hosszútávú ökológiai és humán hatásaival és azok kockázatával. Végül megállíthatatlan folyamatnak tűnik a mesterséges (urbánus) ökoszisztémák terjeszkedése a tájban, ami szinte halálos gyűrűbe fogja a természetet.

A környezetvédelem mindennapi gyakorlata hasonlít a háborúk kézitűsájához, amikor ember ember ellen harcol, ez esetben azért, hogy hosszú távú ökológiai és humán érdekek ér-

vényesüljenek a pillanatnyi, gátlástalan önérdek ellenében. Talán a kisebb-nagyobb részsikerek buzdítják az embereket arra, hogy ne adják fel a harcot, mert annak kimenetele sokszor rajtunk múlik, esetleg valamennyiünkön.

Reményt keltett, hogy sikerült visszatelepíteni a hollót a Pilisbe. A múltkor figyeltem hosszan a párválasztásukkor bemutatott művészi repülőmutatványaikat, amikor is 24 pár kavargott a ragyogó kék légtérben. Mindenekelőtt fel kellett számolnunk azt a sok évtizedes gyakorlatot, mely foszforral mérgezett tojások ezreit helyezte ki a ragadozómadarak és a dűvadak irtására, ami mérhetetlenül aljas beavatkozás volt a természetes életközösségbe. Ezután az Állatkertből hollópárokat szereztünk és azokat lassan visszavadtuk. Ami messze meghaladja az erőnköt, az a mesterséges ökoszisztémák megjelenésének és terjeszkedésének megakadályozása a tájban. Budapest létrehozta az ország legszennyezettebb levegőjű, legzajosabb, legtöbb szemetet produkáló, a Duna vizét legjobban szennyező ökoszisztémáját. Ellene nincs mentség.

A Dunai Cement Művek 1964 óta rombolja a Börzsöny előhegyét, a Naszályt, és évente több ezer tonna cementport bocsát a levegőbe, amelyet Vác felé fú a szél. 1981-ben megindult a Nagymaros-Visegrád vízlépcső építése, és innen közelről úgy látszott, hogy háborítatlanul halad a megvalósulás felé. Éveken keresztül csupán helyi jelentőségű vitákat folytathattunk, hogy Visegrádot és Duna-partját, ha nem is ökológiai, de legalább infrastrukturális hátrányok ne ériék, csak amikor a vízlépcső léte vagy nemléte a politikai hatalom megdöntésének egyik próbakövévé vált és a dominókockák egymást lefeketették, akkor csillant fel a remény, hogy a táj talán megmenekül egy új mesterséges ökoszisztéma végzetes következményeitől. Közben a pilisi táj legértékesebb magjának a feldúlását jelentő terv készült a pré-

dikálószei szivattyús csúcserőmű megépítéséről. A terv szerint a 10 millió m³-es víztározó medence a Keserű-hegy tetejére került, amely területet a Tájvédelmi Körzet szigorúan védetté, a Bioszféra Rezervátum pedig magterületté nyilvánította. Ez a mesterséges ökoszisztéma a pilisi tájra sokkal nagyobb csapást jelentene, mint az alatta veszteglő vízlépcső. Mivel ennek az ipari létesítménynek a tervét nem titkosították, ezért már kezdettől fogva elkezdett küzdelmet folytatni a koncepció ellen. Amikor végül nyilvánosság elé került a vita, a közvélemény nyomása lassan visszakoázásra kényszerítette az előterjesztőket. Ma úgy tűnik, hogy az egész programot – az elkészült kiviteli tervekkel együtt – levették a napirendről és a hazai villamosenergiatermelést új alapokra helyezik. A kört bezárja a Dorogon kiépült nagy kémiai ipartelep, amely nemcsak bűzös gázokat bocsát a levegőbe, hanem mérgező hulladékot is termel, a Dorogi Szénbányák *Eocén programja* pedig a pilisi medence karsztvízkészletének a megsemmisüléséhez vezethet.

Az egészséges környezethez és az ép természethez való alapvető jogunkat szervesen és hatékonyan be kellene építenünk a politika, a gazdaság, az oktatásügy, a tömegtájékoztatás, a közlekedés, a közérkölc és a közműveltség struktúrájába, mert független garanciák nélkül a demokrácia önmagában hatástalan a környezetrombolással szemben. Évek fognak eltelni, amíg érvényesülnek majd a frissen született jogállamiságunknak az egész társadalmat megreformáló jótékony hatásai.

Addig alighanem beveszem magam az Erdőanya völgyének bükköseibe és elüldögélve egy mohás kövön figyelem a csodálatos erdei életközösség finoman kiegyensúlyozott életét, míg újra elkezdek hinni az örökkévalóságban.

(Ez az írás először az *Országépítő* legelső, 1990/1 számában jelent meg.)

EMLÉKEZÉS BEKE PÁLRA Szindbád Józsefvárosban

Azt hiszem, Pali sosem akarta megváltani alapjaiban a világot, hanem elfogadni ami ízlésével összeegyeztethető, s ami ehhez illeszthető, de alakításra szorul, azt változtatni.

Az alakítás-formálás lehetőségét kereste pályájának kiválasztása során is. Próbálkozott előbb újságíróként Pécsen, majd népművelőként a szülőhelyén, a Józsefvárosban, de dolgozott a Nemzeti Múzeum közművelődési csoportvezetőjeként, s elete legnagyobb részét a hajdani Népművelési Intézetben és annak jogutód intézményeiben: osztályvezetőként, igazgatóként. A hazai közösségfejlesztés egyik megalapítója volt, a 80-as években az alakuló Közösségfejlesztők Egyesületének első elnöke.

„Szórakozva dolgoztam végig az életem – írja önmagáról –, és ebben az sem zavar, hogy sok minden feleslegesnek, később zsidókatának bizonyult.” Abban munkálkodott, hogy mások és ő is jól érezzék magukat ahol élnek, abban, amit csinálnak. Az életigenlés volt egyik legfőbb jellemzője: jól akarta érezni magát a bőrben, a munkában. És mások jóérzését szolgálni.

Mindig csapatban dolgozott, a külföldi munkákra, ügyekre, ha lehetett a legközvetlenebb társaival együtt csapatokat épített. Autóbuszjal járt – jártuk az országot, előbb a faluházak építésének segítéséért-népszerűsítéséért, aztán éveken keresztül a művelődési ház mozgalom legnagyobb országos szakmaújító programja, a „Nyitott ház kísérlet” kibontakoztatásáért – bemutatásáért, amely mozgalom a hazai közösségfejlesztői szakma „bölcsője” lett. Hosszú évekig fiatalok körében szervezett csapatokat a települési ifjúsági önkormányzatokat népszerűsítendő. E máig nyomokat hagyó kezdeményezés révén az országban legalább félszáz településen

elkezdődött a fiatalok felkészítése, megszervezése arra, hogy lehetőséget követeljenek és felelősséget vállaljanak a saját életük kereteinek kialakításában. *Működő demokráciát csak a fiatalok tudnak majd építeni* címmel írta sokakat felrázó tanulmányát.

A 80-as években a franciaországi szakmai kapcsolatok dinamizálták a hazai népművelést – ebben is állandó szervező, útitárs, kapcsolatépítő volt. Az ottani tapasztalatok adták neki a legfőbb ihletet az *Önkormányzó társadalom* című tanulmányfüzet megírására. Utóbb az egyesületi fenntartású közösségi házak összefogását szervezve megint csak országjárásra hívta az érdeklődő kollegákat.

Az élhető, természetes környezetet tartotta fontosnak – amiben, ha lehet, nem a heroikus erőfeszítések, hanem emberi méretű akaratok képesek a helyüket megtalálni. Nem görcsölni, ám, ha nem megy egyik helyen, keresni újat, másikat. Keresni, s ha nincs, tehát nem találunk ilyet készen – többnyire hogyan is találunk –, akkor az embernek önmaga és közössége által megteremteni azt. Ezek nagyon jellemző törekvései voltak Palinak.

Ebben partnereket keresett-talált az építésekben is. Természetes és barátságos világot építeni. Nem véletlen – annak megismerését követően – az organikus építészethez való vonzódása, s az is, hogy igazán jól érezte magát abban a környezetben. Igen sok falu, városrész és épület megújításában, megtervezésében dolgozott együtt ennek az építészeti műhelynek az idősebb és fiatal mestereivel is.

Nagyon fontosak voltak számára erdélyi apai gyökerei. Csapatokban hívott, vitt sokunkat, még a kockázatokat is rejtő 80-as években is: megismerni, megérteni, megtalálni az ottani kapcsolatokat.

Nem akart mindenkit mindenkivel összehozni, de mégis alapvetően sokkal inkább az összekötés, mint a szétválasztás jellemezte. Nemigen hallot-

ta őt senki a környezetéből indulatosan hangoskodni, erősebb érzelmeit befelé dolgozta fel. A ma oly sokat hirdetett versenyt, a rivalizálást nagyívben kerülte. Nem a mások rovására lenni. Nagyon szemérmes volt ebben is, mint mindenben.

Gyakran írt: szakcikkeket, települések és intézmények fejlesztési javaslatait, falu- és közösségi házak megújításának terveit, más műfajú tanulmányokat és könyveket is. De írásban és szóban is mesélni tudott a legjobban. Munkáról, szakmai utazásokról, tapasztalatokról, evezésről. Hogy néha – ahogy sokan mi is – kicsit színezte is a történeteket? Ebben a sokszor tónustalan szürkére szomorodó világban ezzel is kedvet, lendületet, hitet sugárzott; azt, hogy érdemes elindulni, kezdeményezni, cselekedni. Azt kereste, hogyan lehet élvezhetően és hasznosan élni.

„Ez a szakma szép és gazdag életet ajándékozott nekem. Emberek, barátok, tájak, helyzetek, események és történetek sokaságát. Tulajdonképpen az egész országot, és aztán egy másikat...” Utóbbiakkal a francia utakra és barátokra utal, akik különösen kedvelték Palit.

Barátságos, szeretni való ember volt. Szindbád a XX – XXI. század fordulóján – Józsefvárosban. Ahova az utóbbi években – Márai könyvcímét idézve – hazatért.

Életrajzi, szakmatörténeti könyvét Shakespeare *Vihar* című művének rájellemező idézetével kezdi: „*Havártok hát bocsánatot, / Nekem is megbocsásatok*”

Méltóságkereső a címe ennek a sok mindent összegző könyvének, amely cím nagyon kifejező munkájára, emberi kapcsolataira, egész életművére. 66 évet tudott erre szánni.

Nem lett készen, nem fejezte be, nem zárta le, hanem itt hagyta a további keresést. Nekünk.

Péterfi Ferenc

PAIZS LÁSZLÓ

1935–2009

2009. október 1-én bekövetkezett hirtelen halála óta még nem sirathattuk meg, nem tudtuk lélekben eltemetni azt a nagyrabecsült és szeretett mestert, vérfagyasztó humorral megáldott barátot, akit Paizs Lászlónak hívtak. Talán közel fél évvel a halála után s a művei között kiderül, egyáltalán meg lehet-e ezt tenni.

A Vas megyei Szentpéterúron született 75 éve. Szombathelyen érettségizett, ahol a Savaria Múzeumban működő rajszakkörben készült a művészi pályára. „Műanyag” képek és szobrok alkotójaként vált ismertté itthon és külföldön, s nyugodtan tarthatjuk megrendítőnek, hogy elsőnek Szombathelyen, a Claudius Szállóban került „köztérre” egyik akril plasztikája (1972-ben), mely ma, a szállodát is elérő privatizáció következtében megtekinthetetlen. Csak reméljük, hogy megvan valahol, ha ismeretlen helyen is. Paizs akkoriban egyszerre hívta ki maga ellen a kultúrával is politizáló hatalmat, és vívta ki művésztszársai elismerését, a lengyelországi Poznantól Újvidékig illetve a nyugaton. Szombathely után hamarosan Kőszegen, Zalaegerszegen – a tágabb szülőföldjén tehát – köztéri művet avattak tőle, míg Budapesten először csak 1980-ban, a Kongresszusi Központnál történt meg ez. Nyugat-Dunántúl természetesen volt-e nyitottabb a művészi kezdeményezések, kísérletek, újítások iránt – vagy a Nyugattal összekötő kapunak számított, ahol az akkor hivatalos államművészettel nem lehetett előhozakodni? Ezt bizonyára kiderítik majd a kutatók. De az is tény, hogy első kiállítását – egy klubban – Győrben rendezhette, 1966-ban. Már a második, melyet (a privát szférát egyébként el nem ismerő szocializmusban) saját költségén mutathatott be a fővárosi Fényes Adolf Teremben 1971-ben, sajátos minősítést kapott: Türrt művészetként léphetett Budapest közönsége elé. Valljuk be, ez a minősítés a legna-

gyobb akkori kultúrpolitikusnak nem válik dicséretére (a jelző jelentése ugyanis: eltűnjük a művészetet), és sem a kultúrához, sem a művészethez nincs köze. Paizs Lászlónak pedig épp e kettőhöz volt a legtöbb.

Igazi minősítést az 1971-es kiállítását megnyitó személyiség, a Képzőművészeti Főiskola akkori rektora, Somogyi József szobrászművész jelentett, aki a huszonkét, áttetsző műanyagba öntött tárgydarabot – melyeket Paizs ott bemutatott – művészetnek minősítette, miközben a nagy nyilvánosság előtt (a sajtóban) még mindig azon „patologikusan rögeszmések” közé tartozott, akik ártalmára vannak a világnak.

Az eddig elmondottakból kiderülhetett, Paizs László pályájának indulása – a hivatalosságot és nyilvánosságot tekintve – nem túl barátságos viszonyok között történt. De voltak életre szóló barátságokat megalapozó események, s barátok, akik mellette álltak. 1972-ben a BME Berceányi Kollégiumában Paizs kiállítását szintén egy földije, Makovecz Imre építész nyitotta meg, annak a Magyar Művészeti Akadémiának alapító elnöke, melynek – munkássága utolsó előtti elismeréseként, Munkácsy-díja, érdemes művésszé nyilvánítása után – 2000-tól Paizs is tagja volt.

Ha jól megnézzük, ma sem más a helyzet.

Életművét még a 2007-ben kapott Kossuth-díja nyomán sem tekinthette át, sem ő maga, sem senki más. Küzdött érte pedig az utolsó pillanatig (milyen megdöbbentő is ez: küzdenie kell egy ilyen fontos pillanatért és a nyilvánosságért egy életmű alkotójának!), szinte kiszökve az intenzív osztályról, próbálva elérni nagy nemzeti intézményeink ifjú és idősebb vezetőit a célja érdekében. Hiába. Hogy történhet meg ez, azután, hogy a rendszerváltoztatás óta rehabilitálták a kultúrpolitika által egykor ellehetetlenített alkotókat s azt a művészetet is, mely – a 60-as évektől, tehát szinte egybeforrva Paizs pályájával – fenn-

tartotta a művészet fogalmát Magyarországon? A válasz már nem politikai jellegű, inkább egy ismét és magától egyoldalúvá váló, szakintézményi döntés. Egyszerű és hátborzongató: a kortárs művészet elméletéből és gyakorlatából kihullott az életmű fogalma és ténye, ismeretlenné vált az azt összetartó és mozgató belső kohézió, hogy átadhassa helyét a társadalomba sok szálon kapcsolódó és arra sokféleképpen nyitott művészi gyakorlatnak. Projektek, pályázatok, témák váltak a művészet fenntartóivá, az alkotó ember pedig azok kiszolgálójává lett (természetesen tisztelet a mindenkori kivételeknek). Hogy a rendszerváltozás ténylegesen bekövetkezett, ám nem a politikában, hanem egy annál lényegesen érzékenyebb területen, az emberiség számára hosszú ideig a maga létezése metafizikai dimenzióit bizonyító művészetben (pontosabban:) és kultúrában, az a művészeti életben bekövetkezett változásból kétségtelennek látszik. Paizs maga vonzódott az ilyen egyszerű és hátborzongató témákhoz, hiszen megélte azt, miként tüntetheti el egy ideológia az (alkotó) embert, s saját tevékenysége is ludas a történet illetén fordulataiban. Művészete ezt a kettősséget prezentálja nekünk: a létezés és a nemlét vitalitását és tragikumát hordozza magában.

Életműve tehát két o értékű „adminisztratív” művészetfogalom között született.

Azt, hogy létezik életmű, egy egyszerű ember testének-lelkének-eszének összességéből fakadó művészet, Paizsénál jobban keveseké bizonyíthatja. 1966-ban, amikor a Fiala Képzőművészek Stúdiójának kiállításán egy Negatív formák című képet mutatott be, jelezte nemcsak a konstruált világ/képi rend fontosságát (a jövőét, az akkori jelen ábrázolása helyett), hanem a geometrikus alakzatok belső formáival az élő alakokét/testekét is, melyek, persze, megbontották a tiszta idea rendjét. Paizsnak a konstruált és élő világ együttesében az utóbbi

„rendbontása” kedvére való volt. Ugyanott (az Ernst Múzeumban), 1967-ben, az utolsó pillanatban a hivatal ki is vette a kiállításból – sok pályatársa művéhez hasonlóan – az Anyagok és formák című, fekete cérnával összevizsgálgatott rohafosztlányokból és cérnamaradványokból álló képét. Ezekkel az emberi testről leválasztott, de azzal szorosan összefüggő darabokkal a festő kilépett ugyan a festett képek világából, ami akkor avantgárd tettek minősült, de megőrizte – utalás szintjén – a figurativitást. A fonallal és a zakó- és kosztümvászon-darabokkal a vászonra, a festménynek a művészettörténetben kanonizált alapjára reflektált is (ha az vászon, hát legyen minden vászon, hiszen semmi nem indokolja, hogy csak olajfesték kerülhet rá ahhoz, hogy képpé váljon), s a testhez kötődő tárgyakkal foglalkozván rálátást is szerzett az emberre s az akkor eltárgyasuló kultúrájára. Hiányoltuk is erősen Paizs e műveit az Iparművészeti Múzeum 2009-es „cérnakiállításán” – Megyeri László varrott papírszobraival (1950-es évek), Keserű Ilona varrott képeivel (1968-69), Várnagy Ildikó varrott „textilszobraival” (1970-es évek) együtt –, mely a képzőművészet és iparművészet összefonódottságát a cérna használatán keresztül igazolta sikeresen. Hogy az „ősök” művei ott hiányoztak, azt már az életmű fogalmának eltűnésével s így az életművek nem ismeretével hozhatjuk összefüggésbe.

A konceptuális, egyben mágikus tett (a festék és az ábrázolt figura kiküszöbölése a képen, helyettesítésük testre utaló tárgyakkal) ugyanakkor az új médium, a tárgy vizsgálata is volt. Ha a festett alak csak „ruha” egy vászonon, nem az-e a testet helyettesítő tárgy (ruhadarab) is? Ha mindkettő csak „ruha”, csak helyettesít, akkor mi a kép s mi a művészet? (Ezt kérdezték akkoriban az építészek is, a falat tekintve az épület ruhájának.) Maga a vászon? Vagy az élő test, mint hordozó és egyúttal kommunikáló felület/forma? Ezek is lehetséges válaszként

kínálkoztak (konceptualizmus, testművészet). Vagy bármely tárgy lehet műalkotás, ha a hozzáfűzött gondlattal megjelenítve többet sejtet önmagánál (tárgyművészet)? A festészet (az ábrázolás, kifejezés, konstruálás-megjelenítés) tanulható mesterességét kiküszöbölő, köznapi médiumból ambivalencia ered: a profán tárgy mint társadalmi darab megfosztja a műalkotást az egyediség emelkedettségétől, egyúttal radikálisan számúzi az emelkedettség minden hamis és valódi változatát a művészetből, ám a hozagondolt-hozzátett vonatkozásai mégis alapvető emberi-társadalmi tényeket (és értékeket) fednek fel és engednek felfedezni (fluxus). A tárgy konkrét voltából ironia ered Paizs műveiben, ugyanakkor a tárgyban rejlő egyetemesség új, horizontális dimenziói nyíltak meg a művészetben.

Paizs ezt a művészi eljárást a történelem tárgyaira is alkalmazta. Az egykori eseményt közvetítő médiumot (újságpapírt) választott tárgyaül, melyen a nyomtatott hír (A trónörökös-párt meggyilkolták) az I. világháborúra emlékeztet. A staniclivé tekert újság – ez az újrahasonosítás ott, ahol szegénység van, mindennapos gyakorlat – semmivel sem jelent többet tárgyi mivoltánál. A személytelen médium nem kommunikálja a híren túli irtózatot, zacskóvá változtatva már maga a hír is másodlagossá, sőt, az életnek az eseményen túllépő gesztusa révén – mely Paizs figyelmének tárgya – (vérfagyasztóan) humorossá válik. Paizs ekkor plexibe kezdte foglalni (azaz „megörökítette”, kimerevítette) a tárgyat-médiumokat, illetve társadalmi hasznosításuk módjait, melyekben azok könnyedén túlléptek eredeti, mások (hatalmak, ideológiák vagy designerek) által beléjük táplált céljaiktól. Az így megőrzött tárgy új típusú emlékmű, a történelem mellett az azt illeto társadalmi gyakorlaté is egyben. Tanulmányozásra való, mint az iskolai szemléltető eszközök, ahonnan a műanyagba öntés ötlete származott. A plexibe öntött zacskóból – pattoga-

tott kukorica helyett – szétmászó szarvasbogarak horrorisztikus látványa visszatereli a figyelmet a hírré, s a háborús pusztulást is megeleveníti, különös módon épp a „tananyag” tárgyiasításával, megdermedt, élettelen voltával. Innen, a tárgyak funkcionális átalakulásaira való „rálátásból” ered Paizs civilizációt illeto groteszk hangvétele. (Ezért hiányoltuk e munkáit a Ludwig Múzeum Fluxus-kiállításáról 2008-ban.)

A mediatisált (élettelen, tárgyias) civilizációval ezután sajátos módon küzdeni kezd: az annak megjelenítésére képes, a megdermesztést fizikailag-kémiaiilag előidéző műanyag megmunkálásával.

Előbb gyönyörű, tiszta, fekete-piros és áttetsző plexi formákat és formavariációkat állított elő a 70-es években. Mintegy új művészi mesterséget fejlesztette folytonosan a különféle műanyagok kezelési módját. Tökéletes, geometrikus formáit (melyek belső formákban éppúgy gazdagok, mint volt 10 évvel korábbi festménye) előre elképzelve, s ismeretlen anyagokkal és módszerekkel maga kísérletezte ki

A trónörökös-párt politikai gyilkosság áldozata lett, 1972–1986 (fotó: Prutkay DI Astúdió)

Bukott angyal, 1990 (fotó: Schichmann Béla)

technológiáját. Olyannyira, hogy még Amerikából is hozzá jöttek ezt eltanulni. Ezenközben, az anyag váratlan és „véletlen” változásait tapasztalva és azoktól lenyűgözve – mondhatnánk, hogy a tárgy társadalmi funkcióváltozásai felfedezésének analógiájára –, túllépett az előre eltervezhetőségen, hogy együttműködhessen az anyaggal, kibontakoztathassa ismeretlen képességeit. Igazi anyaggá vált számára a „műanyag”, amely valóban nem „mű-”, hiszen a természet elemeiből áll. Visszatermesztetiesítette tehát, s beavatkozásaival maga is részt vett az életében (mint Schrammel Imre az 1970-es években az agyagéban), kockáztatva a saját egészségét, sőt, életét is. A műanyaggal ugyanazt tette, mint a képpel, a tárggyal, a médiummal, az ezek konvencionizált fogalmát megkérdőjelező és felforgató műveiben.

Az anyagkísérlet mint alkotó folyamat során azonban mindazok a felfedezések és művészi módszerek, me-

lyeket eddig tett és amelyekkel eddig élt, együtt jelentek meg. Az anyag átváltozásai a vegyületekben természetesen, az előre kiszámított eljárások váratlan eredményeket hoztak, az egyik állapot megszüntetésével magától értetődően jár együtt egy másik születése stb., sőt, a hagyományos festés során előállíthatatlan képi értékek (színek és formák) is születtek. Paizs tehát új képet hozott létre, melyben a hordozó és a „ruha” egy és ugyanaz. Mondhatnánk: tökéletes médiumot talált, mely azonban nem közvetít, hanem prezentálja magát az életet, melyet ő maga idézett elő, s így a pusztulás és születés azonoságát élte meg, szinte mitikus mélységekben,

mint tette a 80-as évek legnevezetesebb német festője, Anselm Kiefer a festékanyaggal, monumentális művein. Paizs akkori, nagy, falképeként funkcionáló, műanyag Kövület-variációt a Műcsarnokban állította ki (1987). Nem véletlen, hogy Kiefer és a 80-as évek európai művészetének legavatottabb amerikai méltatója, Donald Kuspit olyan fogékony volt Paizs műveire, hogy kísérletet tett megértésükre, amikor New Yorkban kiállítva látta őket, 2005-ben. (Írása a későbbi Paizs-katalógusokban olvasható.) S megint egy háttorzongató, ugyanakkor pozitív esemény: a paksi atomerőműhöz tartozó egyik épületben találtak otthonukra az anyagkísérletek kétértelmű dokumentumai. Az anyag kiszámíthatatlan élete ugyanis, melyben együtt jár a formálódás a roncsolódással, az ambivalenciát az élet/alkotás elveként tünteti fel, túllépve a dualista világszemlélet makacs kategóriáin. (Sajnálatosan kimaradtak

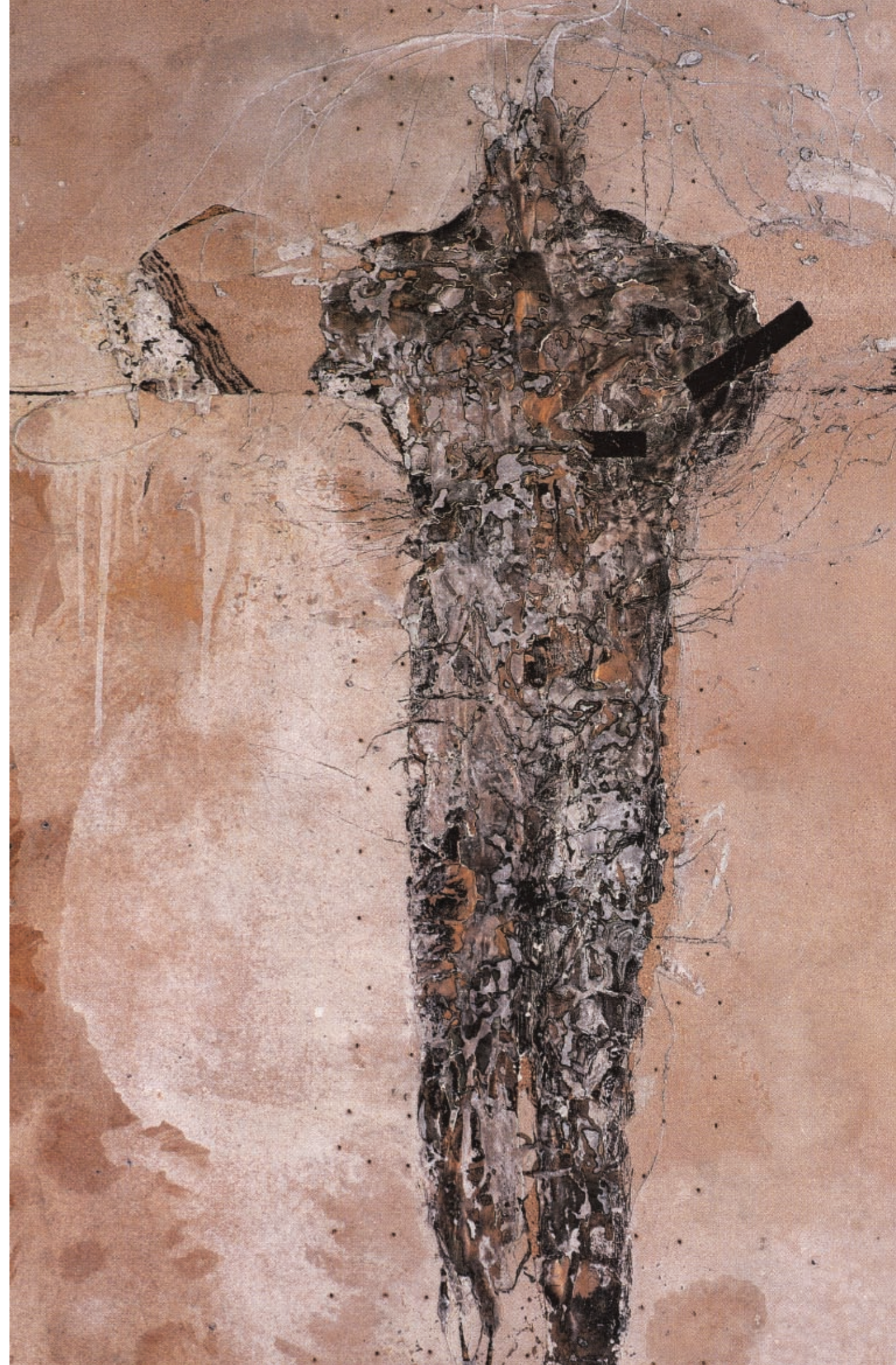
Paizs művei az Ernst Múzeum 80-as évek – képzőművészet című kiállításáról is, 1994-ben.)

Ennek jegyében születtek újabb sorozatai, melyekben ars poeticája (a benn-lét és a rálátás egysége) már nem, csak életérzése változott. Az értelmezés-átértelmezés általa és kortársai által megnyitott útjain, melyeket életük hitelesített, ugyanis nem követte őket a társadalmi gyakorlat. Ezért többször is, vissza-visszatérően felelevenítette a történelmet, felszabadító és pusztító erőinek (1956-os relikviának és eseményeknek) műanyagba fagyasztásával (1986-ban, 2006-ban).

Az ő útjaira lépő, posztkonceptuális művészet gyakorlatában eluralkodtak a médiumok, a reflektivitás, új művészfogalom kialakulását eredményezve. Ez visszaható Paizs Lászlóra is, a 90-es évek nagy, műanyag tábláira, melyeken az antik, a keresztény és a modern művészet vissza-visszatérő alakjai (Apolló, angyalok, király és királynő) sejlének fel, torzókként. Az anyag itt médiumként funkcionál, azonban az alkotó a kortárs médiumoktól eltérően a művészet mint médium platonikus ideájához tért vissza, a klasszikus művészfogalom folytonosságát állítva. Az anyag égetésével előidézett, roncsolt felületeken, a szellem és az anyag együttműködéséből „inkább fényes főnix, mintsem pompeji múmia” született – Kuspit szavaival. Újabb, felkavaróan expresszív művei azonban már nem (vagy nem csak) rólunk és a művészetről, hanem a Földről szólnak, „ahol élünk” (amint utolsó sorozata címébe foglalta). Felfokozott energiával alkotta meg a pusztulás és élet közös, humanizmuson túli emlékműveit. Fölszabott emelkedett az anyagnak, s egyúttal fölény is, visszaszerezte rálátását a világra, a civilizációra. A nélkülünk létező világ szépségével szembesít, a maga kegyetlen együttérzésével.

Keserü Katalin

(Paizs László emlékkiállítása március 19-én nyílt meg a Szombathelyi Képtárban.)

Álló figura II., 1999 (fotó: Prutkay D/Astúdió)

HÍREK, BESZÁMOLÓK

A NAPÚTRÓL

Mit vállal/hat ma magára egy művészeti képzés a menedzserek és piárosok világában, mikor megmondják neked, mi a *trendi*, milyennek érdemes mutatni magad, ha versenyben akarsz maradni hírért-névért? Aki szabad akar lenni, az ma ne menjen művésznak. Vagy eldolgozthat magában, *csak úgy*. A művész, a művészet még mindig csipkerózsika-álmát alussza, de ezúttal csak magától kelhet fel, mert a herceg... az úgyse jön.

A Napút Szabad Művészeti Iskolában idén végez az első évfolyam, szeptemberben indul az újabb három éves képzés. A Döbrönte Zoltán és Simon Zolt József vezette iskola *szemléletében* tér el a többi rajz-és festőiskolai csoportoktól, illetve az állami művészeti képzésektől. Az első év a növényvilágot, a második az állatvilágot, a harmadik az embert – mikro-és makro-univerzumával – állítja figyelő tekintet elé. A kulcsszó a *megtapasztalás*, a kísérletezés, a valóságra való érzékenység kifejlesztése és finomítása, az önmagára s a világ dolgaira reflexív és

tudatos ember fejlődésének reményében. A Goethe szintanára, és Rudolf Steiner szellemtudományos vizsgálódásaira épülő feladatok a kép születése közben dolgoztatják és dolgozzák meg a tanulókat. A színharmóniakat és a színhangulatokat, a realista, az impresszív és az expresszív festésmódokat lelkében is megtapasztaló alkotó biztos alapra lel, ami nem lehet egyenlő a kanonizált vélemények ismételtetésével, sem az öncélú felelőtlenséggel. A gyakorlati munka közben megismerkedik a művészettörténettel is, s mind a művészeti múlt, mind a születő új látásmódokra összefüggésében, a változás dinamikáját és miértjét megértve tekint. A Naputasok között kapnak a kezükbe, hogy éljenek a bennük szunnyadó képességekkel. Hogy felébresztik-e ezt, rajtuk múlik.

Az iskola 2010. július 1-8. között idén is megnyitja alkotótelepét a zsenyei Bezerédj kastélyban, s vár minden érdeklődőt ide, illetve a szeptemberben újtárára induló új évfolyam képzésére. (További információ és elérhetőség: www.naputasok.hu, naputasok@gmail.com)

VAJDASÁGI MAGYAR ÉPÍTÉSZEK 4. TÉLI TALÁLKOZÓJA

2010. február 20-án, szombaton, a magyarkanizsai Művelődési házban megtartottuk a Vajdasági Magyar Építészek IV. Téli Baráti Találkozóját. A 2010-es *Otthonteremtők* című találkozó témája a családi- illetve a lakóházak építészete volt.

Az eddigi szokásokhoz híven a délelőtt bemutatkozásokkal kezdődött, így Újvári Endre építész (Zenta) és Mihók Edit kertépítész (Szabadka). Utánuk Szabó Zsombor (Szabadka) *Az alföldi típusú lakóház történeti fejlődéséről* tartott bevezető előadást. Idei vendégelőadónk a keszthelyi Rácz Tamás (FORMA-Keszthely) volt,

aki *Természetközeli építészet* című előadásával megadta a találkozó alaphangját.

A délutáni programban elhangzott még Tóth Zoltán (Zenta/Budapest) *Építészet a világválság idején*, Pióker Károly (Kúla) *A többemeletes lakóházak építésének problémái*, Valkay Zoltán (Magyarkanizsa) *Hagyomány és emlékezet a lakóházépítésben*, Horvát Lehel (Szabadka) *A tavalyi év terméséből*, Dömötör Gábor (Szabadka) *A szabadkai zsinagóga Zsolnay majolika díszítéséről* végül Tóth Vilmos (Magyarkanizsa) *Házszerű házakról* című 20 perces beszámolója.

A Tóth Vilmos és én általam szervezett idei *Téli találkozó* (a nyári a CAMPUS) – mivel eddig csak be-be mutakozgattunk egymásnak – meg-

próbálta egy kérdés megtárgyalása köré szervezni az eseményt és résztvevőit. Az eddig legnagyobb létszámúra sikerült találkozót (negyvenketten voltunk) előadásainak konklúziója, hogy az otthonteremtés gyönyörű-fáradtságos áldozathozatalában akkor leszünk sikeresek, ha figyelembe vesszük magát az embert és valós igényeit, a mindenkori környezetet, legyen az öröklött, művi, vagy természeti, és ha mellérendelő módon mindent egynek leszünk képesek látni, és az általunk épített mű annak minden tényezőjével (hely, beruházói akarat, hatóság, építőanyag, éghajlat stb) ezt az egységet képes teljesebbé tenni.

Üdvözetemet küldöm a Délvidékről, a magyarkanizsai Tisza-partról,

Valkay Zoltán

MARKO POGAČNIK BUDAPESTI PROGRAMJA, 2010. május 21–23.

Marko Pogačnik szlovén szobrász, a *Geoculture* mozgalom kezdeményezője. Geomantiával, földgyógyítással és föld-akupunktúrával foglalkozik. Világszerte tart előadásokat és többnapos foglalkozásokat. Magyarországon utoljára 2003-ban került sor ilyen előadásra és föld-gyógyító csoportmunkára. Magyarul megjelent könyvei: *Az elementárok, A föld gyógyítása, Az emberré válás evangéliuma*.

Bővebb információ: <http://www.markopogacnik.com/life.html>

Május 21. péntek 18.00–20.00: *Gaia rejtett világa* előadás • A hétvége során a tudatosság rendelkezésű Föld – Gaia – belső rejtett dimenzióit, illetve a felszínén történő különböző megnyilvánulási módjait/formáit kutatjuk. Pogačnik megosztja tapasztalatait Gaia belső, a fizikai formákkal párhuzamos világairól, amelyek alapvető szerepet töltenek be a Föld életében. Válaszokat keresünk arra is, hogy ennek, a mitológiákban a tündérek birodalmá-

nak nevezett dimenzióknak milyen gyakorlati szerepe van az életben, és hogy milyen módon működhetünk együtt Gaiával az ökológiai problémák megoldásában.

Május 22–23. szombat–vasárnap 9.30–17.00: *Budapest – kozmikus találkozási pontok workshop* • Budapest és a hasonló nagyvárosok nem csupán összetett városi struktúrák, hanem olyan helyszínek is, ahol találkozik és kapcsolatba lép egymással az emberi kultúra, a Gaia tudatosság és az életerők láthatatlan világa. Hol található ilyen kapcsolódási pontok Budapesten? Mi a szerepük és milyen állapotban vannak? Lehet, hogy egészséges működésükhöz a segítségünkre van szükségük? Hogyan érzékelhetjük ezeket a helyeket? Ezekre a kérdésekre keressünk választ a hétvége folyamán.

Az előadás és a workshop angolul, magyar tolmácsolással zajlik. Helyszínek: Gellérthegy, Margitsziget, Budai vár, Kiszvábhegy, Városliget.

Ebédszünet: valamelyik parkban, inni- és ennielőt minden résztvevő hozzon magával!

Részvételi díjak: előadás 2000 Ft, workshop 8500 Ft/nap, családi kedvezmény 8000 Ft/nap két, 7000 Ft/nap három résztvevő esetén. Diák kedvezmény 10–18 éves korig: 4000 Ft/fő

Jelentkezés és érdeklődés: Trom Kata; tromkata@gmail.com telefon: 20/4911540.

Az előadáson a hétvégi programtól függetlenül is részt lehet venni.

A jelentkezés határideje: április 20.

A Kós Károly Alapítvány köszönetet mond azoknak, akik személyi jövedelemadójuk egy százalékával támogatták. 2009-ben ebből a forrásból 185 268 forint folyt be, amit **Vándorkola** oktatási programjának költségeire fordítottunk. A 2010-ben várható összeget ugyanígy kívánjuk felhasználni. Kérjük, hogy 2010-ben is támogassanak adójuk egy százalékával, adószámunk: **19193580-2-41**.

ÚJORNAMENTIKA ÉS ORGANIKUS ARCHITEKTÚRA

Kiállítás és Építészeti Fesztivál a Párizsi Magyar Intézetben
03. 16. – 04. 06.

A Magyar Építészeti Szövetsége a télen felkérést kapott a Párizsi Magyar Intézettől, ezen a tavaszon rendezzen a kortárs magyar építészeti bemutató eseménysorozatát. Az intézet épülete a diáknegyed közvetlen közelében, a Luxembourg park mellett, igen frekvenciált helyen áll, ezért a kínálat kultúri része volt egy utcai raypainting-show, amit a Sokszem Alapítvány és az Archikon építészeti/képzőművészeti prezentáltak – már március 15-én, és a tényleges kiállításnyitó-konferencia estek mellé. Az adott estén időjárás is kegyes volt, a mustra jól festett, és a nemzeti ünnepen óriási, vetített kokárda hívta fel a járókelők figyelmét a magyar programra.

A MÉSZ által felkért mintegy tízfős média/szakértő csapat a nehezen befogadható „seregszemle” karakter helyett tematikát javasolt a benti kiállításához. Nevezetesen a Magyar Építőművészet 2009/4-es, igen sikeresnek bizonyult (elkapkodták a számot) Újornamentika és kortársépítészet tematikus számából kiindulva megközelítést. Amikor a kurátori feladatot elvállaltam, tudtam, hogy a rendkívül rövid határidő közepette az anyag megszerkesztését ez a fókuszáló szemlélet teszi lehetővé. Annál is inkább, mert 10 éve, 1999-ben már felmerült hasonló koncepció, amelynek a bécsi Ringturm impozáns, nagy ívű, keletre figyelő modern építészeti kiállítás-sorozatában történő bemutatásán Hadik András (Építészeti Múzeum) kerestünk átjárásokat, párhuzamokat, homológiákat prezentálva az 1900-as és a 2000-es századforduló magyar építészete között. A bécsi Ringturm kurátora, Adolf Stiller akkor mereven elutasította, hogy az ő sorozatában az organikus építészettel mint jelentős kortárs irányzattal ismerkedhessenek meg a nézők. A

bécsi Collegium Hungaricum igazgatója, Csúri Károly által kezdeményezett kiállítástól így végül el kellett álljunk. A Ringturm kurátora meg beérte a *Fény és forma* című, két háború közötti fotóanyagot bemutató, akkoriban szabaddá váló itthoni tárlatának átvételével. Ez azzal a hiánnyal járt együtt, hogy míg minden egykori szocialista ország 20. századi építészetről osztrák költségvetésű, német-angol nyelvű kötet készült – Magyarországi elmaradt. (A nyugati országok 20. századi építészete pedig a frankfurti Deutsches Architektur Museum gondozta, tán mi vagyunk az egyedüli európai ország, akiknek építészeti az elmúlt 20 évben nemzetközi szinten nem publikáltak. Hozzátevé, hogy a trianoni városok építészete a román vagy a szlovák kötetek tárgyalták.)

A tavaly az Iparművészeti Múzeumban a Kós Károly Egyesülés által rendezett Folytatni a Teremtést – Magyar élő építészet tárlat, és ezzel párhuzamosan a MÉ 2009/4-es tematikus száma is újra áttekintette ornamentika és építészet mai összefüggéseit. A kiállítás kurátoraitól szívességéből rendelkezésre bocsátott 22 tabló és a MÉ lapból kiemelt 16 kortárs épület Bujnovszky Tamás által fotózott anyaga most friss lehetőségként áll rendelkezésre az alábbi történeti alapokat és a jelen építészetelméleti fordulatait összegző kiállításához.

A protomodern folyamatok részeként a 19. század építészetének ornamentika-vitáit Karl Bötticher *A hellének tektonikája* c. műve indította el. Építészetelméletében az ornamentika szimbolikus szerepet kapott. Ezt támadta a Bécsben is tanító G. Semper híres Bekleidungstheorie elmélete, nála a felöltöztető ornamentika funkcionális, téralakító volta vált elsődlegessé. Az elméleti vita harctere a Monarchia építészete lett. A szemben álló frontokat a bécsi Otto Wagner és a magyar Lechner Ödön vezették, miután Wagnernek egy budapesti látogatásán mondottakra Lechner vála-

szolt. E kultúrharc felidézéseként vilant fel tárlatunk néhányat Lechner Ödön, Kós Károly, Maróti Géza és más szecessziós nagyságok terveiből. A duális államon belüli kulturális szembenállás 1918 után megszűnt, közben Adolf Loos ornamentika-tagadása a modernnek egyik axiómája lett. Az elszakított Erdélyben ugyanakkor Kós Károly az ezredvégi építész-teoretikusok elődjévé vált. Ám ő másféle filozófus volt: a mindennapi praxis részeként szépirodalmat írt, építészeti és iparművészetet művelt. Építész, író, költő, festő, grafikus, etnográfus, műtörténész volt, kéziratos tipográfus és – az Erdélyi Szépművészeti Céh könyvkiadói gyakorlatában – profi könyvcsináló. Az ő építőfilozófiája poézis volt, az elsüllyedő életforma poézise, ahol Kós az Erdélyben beszélt nyelv, a népművészetében benne élő formanyelv őre és kutatója lett. Archaikus gyökerű tündérvilágot rajzolt, kereste az építészeti és irodalmi jelentés homológiáját. Igazi humanista volt. A firenzei reneszánsz udvari kultúrájának neoplatonikus költői, vizuális művészei hasonlóan a kép és a szöveg közös szimbolikáját kutatták. Rudolf Wittkower kutatásai kimutatták, hogy a római romokon akkoriban fellelt építészeti ornamentikát már a firenzeiek is „olvasható nyelvként” akarták megfejteni, és költészetükben újra használni.

Az elmúlt negyedszázadban az építészeti gyakorlat ismét napirendre tűzte az ornamentika kérdését. Az egyik fontos helyszín ismét Magyarországra lett, ahol a magyar organikusok mozgalmá részben Lechner és Kós nemzeti stílusához, részben Rudolf Steiner antropozófiájához csatolt vissza. A konferencián Csernyus Lőrinc előadásában Kós Károlyt állította a centrumba.

A fenti, több évtizedet átfogó folyamattal párhuzamosan a Lévi-Strauss megfogalmazta strukturalizmus a nyelv felől közelített az ornamentika analóg rendszeréhez: A rokonság elemi struktúráiban (1949) közzétett teóriája, a nyelvészeti homológia sze-

rint gondolkodott az etnológia történeteinek és a művészeti műfajok történeti megismerésének viszonyáról. Lévi-Strauss a szubjektivitás ábrándjai helyett (E. Durkheim és M. Maus nyomán) a társadalmi tényeket is dolognak tételezte, Freudtól pedig átvette a „szellem is dolog”, ha tetszik: a „gondolat is tárgy”, valamint a „tudattalan” ideáit. Lévi-Strauss szerint „... létezik egy sík, amelyben a megfigyelő és a csoport nem szubjektum és objektum mivoltában áll egymással szemben. Az informátor válaszait nem lehet készpénznek venni, de válaszai alapján modelleket alkothatunk egy mögöttes szintről, s ennek segítségével megadhatók a szabályok. Ahogyan egy anyanyelvi beszélő nyelvi viselkedése alapján is rekonstruálható az adott nyelv grammatikája, ha maga a beszélő nincs is a szabályok tudatában (...). A tudattalan ezek szerint közvetítő elem az én és a többiek között”. A „közösségi építés” ilyen homológiás pólusainak tekinti majd H. G. Gadamer a művész és a befogadó kapcsolatát is, amely képes átlépni a mindennapok és az esztétikai szabályok közötti sorompón – mondván: a képet a befogadó fejezi be. Szerinte Heideggernek a létezés valóságára vonatkozó kérdésére a mű-

vészetre kell alkalmazni, mert „a művészet a valóság és valóságkeresés privilegizált területe”.

A magyar kortárs architektúrát és mai organikus teljesítményeket bemutató kiállításunk, tehát együtt látatta korunk karakteres hazai építészete a szecesszió néhány emblemikus példájával. Ezt az összhangzatot nővumként értékelte nyitóbeszédében Paul Quintrand professzor, a francia Académie d'Architecture tagja, a BME díszdoktora. Megnyitójában kiemelte, hogy Európa és a világ sokat köszönhet a magyar alkotóknak, művészeknek, kutatóknak a zene, a képzőművészetek, a tudomány terén. Az a tény azonban, amit az építészet területén ért el, s az elmúlt század egyik legerősebb iskolájaként képvisel, alig ismert. Az anyag megtekintése után lelkesedve mondta: „a magyar építészet – elmentében a nyugattal – nem hagyott nyomot a posztmodernizmus...”

A fesztivál megnyitójának résztvevőit Ecsedi-Derdák András, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója és Kálmán Ernő DLA, a MÉSZ elnöke köszöntötték. Az Építészeti Fesztivált méltatta Louise Cox, az UIA elnökszónya és Albert Dubler, az UIA II. régiójának elnöke. Bruno Queysane rövid Vitruvi-

us-magyarozatával zárta megnyitóját: az építészeknek, mint hadba indulóknak, fel kell vértéznie magát. A Párizsi Magyar Intézetben kiállított alkotások építészeti felvértézettek – örökségükkel gazdálkodni, napjaink kihívásainak megfelelni kész építésznek, sajnálatos, hogy munkásságuk személyes tapasztalás nélkül rejtve marad, alulpublikált. Örömmel üdvözölte a Párizsi Magyar Intézet és a MÉSZ rendezvényét és az Akadémia részéről segítséget ígért, hogy a kiállítás minél többek számára ismert legyen. A kortárs építészetéről a kritikai regionalizmus jegyében címen Stephane Hanrot PhD, DPLG – az ENSA de Marseille-Luminy tanára – a magyar anyaggal kontextusban tartotta meg záró előadását.

Quintrand úr fent említett elemző előadásában kiemelte, hogy Lechner Ödön magyar építészeti teremtő munkássága, Kós Károly építészete és építészeti-társadalmi szerepvállalása azok a példák, amely erős, mély gyökerekből táplálkozó nemzeti hagyományra épülnek, amelyeket Makovecz Imre, Csete György és a Kós Károly Egyesülés műhelyei visznek tovább – és az újornamentika mentén ez a hatás most jóval szélesebbnek tűnik.

Szegő György

CSERNYUS LŐRINC 2009-ben megkapta a Magyar Művészetért díjat. Ugyancsak tavaly jelent meg az eddigi életművét bemutató könyv, amelynek a szövegét interjúrészletek és visszaemlékezések adják. Az 1987 és 2009 közötti időben tervezett és megépített munkáit tartalmazó műjegyzék számszerűleg is megdöbbentő: 344 tételből áll. Csernyus emellett Csenger, Bonyhád, Solymár, Závod és Üröm főépítész feladatait is ellátja, épületeinek jelentős része ezeken a településeken áll. A kötet beszámol a külföldi workshopokban végzett irányító munkáiról (Sheffield, Ungersheim) és tartalmazza Bernard Menguy előadását a Triskell iroda *triskell*-jeléről tartott előadásának szövegét is.

A 2009-es felvételin **ÚJ VÁNDORKÉNT KEZDTEK:** Csóka Balázs, Kis Kálmán, Madár Ivett, Nemes Dávid, Szakos Hajnal és Szilágyi Szabolcs. A felvételi témája a verese gyházi medvefarm fogadóépülete volt. A pályaművek és a Vándorkola további hírei a www.vandorkola.hu honlapon tekinthetők meg.

HELYES GÁBOR 2009/3-es számunkban megjelent, *A magyar szerves építészet Wright felől nézve* című dolgozatára **ERTSEY ATTILA** írt válaszcikket, amely március óta olvasható az Építészforumon (www.epiteszforum.hu). A fórumon folyó szakmai vitát Olvasóink figyelmébe ajánljuk.

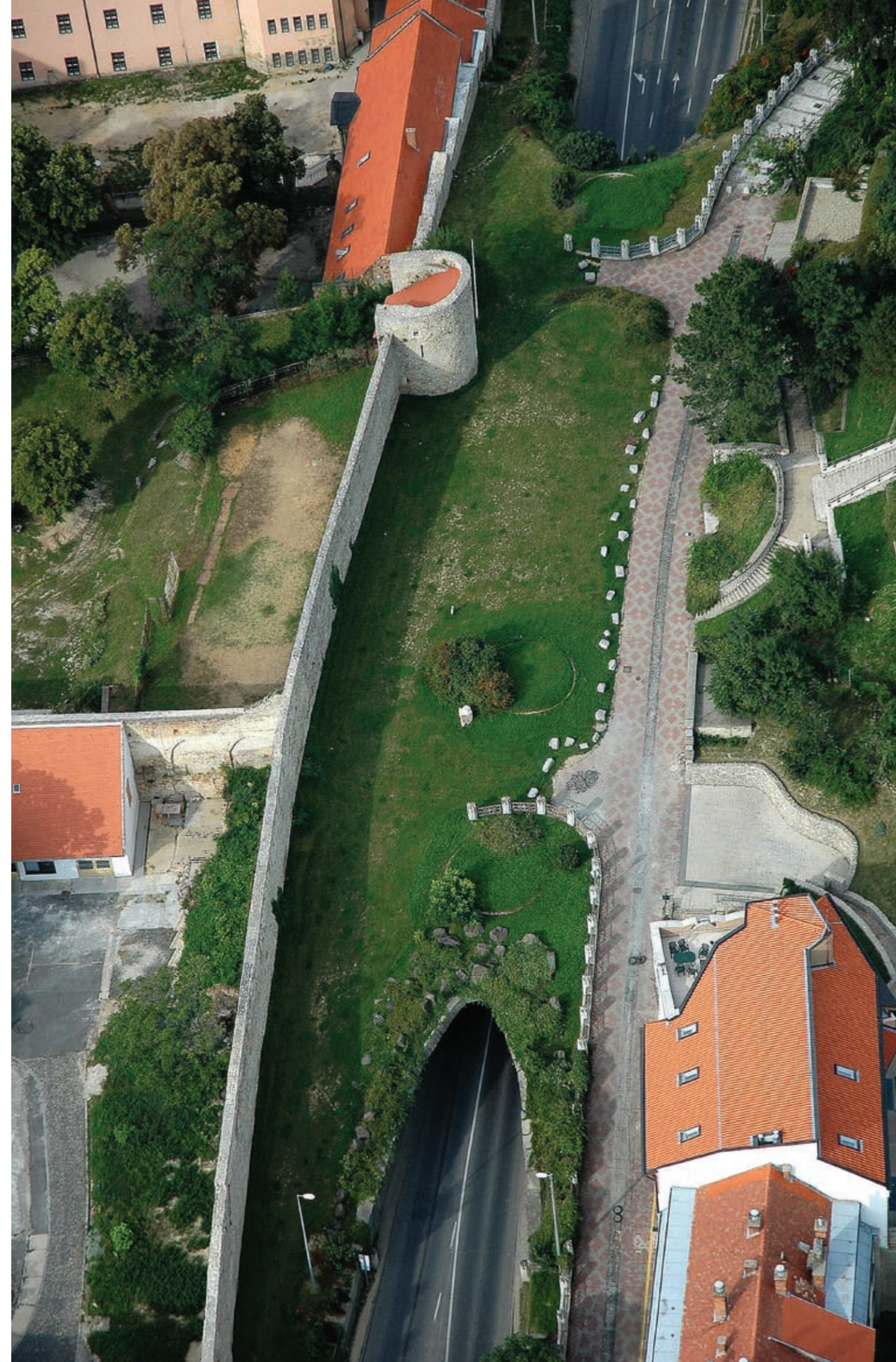
Budapest, Mária utcai Szemklinika, 1908

Budapest, Mária utcai Szemklinika, 1908

Budapest, Szent István Gimnázium, 1909

KORB FLÓRIS és GIERGL KÁLMÁN

A Holnap Kiadó *Az építészet mesterei* című sorozatának legújabb kötete, amely Korb Flóris és Giergl Kálmán munkásságát ismerteti, április végén jelenik meg. Ára 9900 forint, hétfőnként a Kiadó könyvesboltjaiban 30 százalék kedvezménnyel megvásárolható. A sorozatban még idén megjelenik a Hudec Lászlóról szóló kötet, amely a Sanghajban a két háború között nemzetközi elismertségre szertett magyar építész életútját mutatja be. Az európai modern építészet egyik ázsiai meghonosítója tervezte a harmincas években a földrész első felhőkarcolóját, munkásságát az *Országépítő* 2007/3-4. számában ismertette Luca Poncellini. A sorozatban a Lajta Béla életművét ismertető kötet következik a Kiadó és Budapest Fővá-

ros Levéltára közös kiadásában, mert a Levéltár októberben nyitja meg jeles építészettörténetész gárda kutatási eredményeire építő kiállítását Lajta műveiről.

Korb és Giergl neve elsősorban látványos budapesti építkezéseikről ismert, mint a Zeneakadémia, a Klotild paloták és a mellettük álló „királyi bérház”. E rendkívül gazdag kialakítású és a megrendelői igényekre való tekintettel, valamint saját, a Hauszmann irodában történt iskolázásukat követő konzervatív ízlésűnek nevezhető épületek mellett munkásságukat igen szerényen megépített kórházi-klinikai együttesek jellemzik. Ezek esetében a funkció koruk lehető legmagasabb szinten történő kielégítésén túl a költségvetési okok miatt nem sok eszközük maradt építészeti formálásmódjuk kifejtésére. Igénységük leginkább a homlokzatok téglarchitektúráján mérhető le. A ko-

lozsvári klinikák 1897-től épülő pavilonjaitól a debreceni klinikák 1920-as évek végén befejezett épületeiig az erre a korszakra jellemző téglafelhasználási technikákkal azok legnagyobb példái valósították meg. Németországi tanulmányaiknak is köszönhető, hogy a Semper-féle esztétikai elvet, az épület homlokzati felületeinek textil-jellegű beburkolását ilyen magas szintre emelték, ám mindig megőrizve épületeik monumentalitását. Ennek talán legjellemzőbb ismérve, hogy bár elsőként alkalmaztak lapos tetőt jelentős középületeken, például az Üllői úti klinikákon (a Zielinski Szilárd irodájában tervezett Hennebique rendszerű vasbeton födémekkel), ez az elképesztően merész forradalmi újítás az épületek eleganciája, nagyvonalúsága, megbízhatóságot sugárzó kialakítása miatt nem hogy botrányt nem kavart, de még csak feltűnést sem okozott. (G. J.)

Budapest, Balassa János utcai Ideggyógyászati klinika, 1906

Kolozsvár, Karolina kórház klinikai együttese, 1897

Kolozsvár, Karolina kórház klinikai együttese, 1897 (fotók: Gerle János)

